

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Sarajevo grad i regija u vremenu i prostoru -studija-

Pejanović, Mirko; Domazet, Anto; Sadiković, Elmir; Osmanković, Jasmina

2019

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/384f2227-ceb9-4782-8b3c-2f64718a6d33>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

SARAJEVO GRAD I REGIJA U VREMENU I PROSTORU
-studija-

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Special Editions
Volume CLXXVIII

Department of Social Sciences
Volume 10

Sarajevo city and region in time and space
-study-

Authors

Mirko Pejanović
Anto Domazet
Jasmina Osmanković
Elmir Sadiković

SARAJEVO 2019

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA CLXXVIII

Odjeljenje društvenih nauka
Knjiga 10

Sarajevo grad i regija u vremenu i prostoru
-studija-

Autori

Mirko Pejanović
Anto Domazet
Jasmina Osmanković
Elmir Sadiković

SARAJEVO, 2019.

Izdavač

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Za izdavača

Akademik Miloš Trifković

Autori

Prof. dr. Anto Domazet

Prof. dr. Jasmina Osmanković

Akademik Mirko Pejanović

Prof. dr. Elmir Sadiković

Urednici

Akademik Mirko Pejanović

Prof. dr. Anto Domazet

Prof. dr. Jasmina Osmanković

Prof. dr. Elmir Sadiković

Recenzenti

Prof. dr. Ivan Koprić

Prof. dr. Vjekoslav Domjan

Lektura i korektura

Irma Grebović-Muratović

DTP

Narcis Pozderac, TDP Sarajevo

Štampa

Dobra knjiga Sarajevo

Tiraž

250

Sarajevo, 2019.

Indeksirano:

CEEOL (Central and Eastern European Online Library)

EBSCO

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

352(497.6 Sarajevo)

338.1(497.6 Sarajevo)

94(497.6 Sarajevo)

SARAJEVO grad i regija u vremenu i prostoru : studija / Mirko Pejanović ... [et al.]. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2019. - 133 str. : graf. prikazi ; 25 cm. - (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 178. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 10)

Na spr. nasl. str.: Sarajevo city and region in time and space. - Bibliografija: str. 129-133

ISBN 978-9926-410-39-1

1. Pejanović, Mirko [autor]

COBISS.BH-ID 27171846

SADRŽAJ

Popis skraćenica	7
Popis tabela i slika	9
PREDGOVOR	11
UVODNI DRUŠTVENO-HISTORIJSKI I TEORIJSKO METODOLOŠKI PRISTUP	14
I dio POLITOLOŠKI ASPEKT	21
1. DRUŠTVENO-HISTORIJSKI RAZVOJ LOKALNE SAMOUPRAVE U GRADU SARAJEVU	23
1.1. Sarajevo u vremenu Otomanske uprave	23
1.2. Sarajevo u doba Austrougarske uprave	24
1.3. Sarajevo u Kraljevini SHS i u Kraljevini Jugoslaviji	26
1.4. Sarajevo u periodu 1945-1990.	27
1.5. Promjena ustavno-pravnog položaja grada Sarajeva 50tih i 60tih godina XX stoljeća	29
1.6. Sarajevo u vremenu pripreme i održavanja XIV ZOI	32
1.7. Političko-pravni položaj grada Sarajeva u postdejtonskom periodu	34
1.8. Pokušaj promjene pravnog statusa grada Sarajeva 2017.	37
2. KOMPARATIVNI MODELI LOKALNE SAMOUPRAVE GLAVNIH GRADOVA CENTRALNE I JUGOISTOČNE EVROPE	41
2.1. Grad Zagreb	43
2.2. Grad Ljubljana	46
2.3. Grad Beograd	49
2.4. Grad Budimpešta	52
2.5. Grad Beč	55
2.6. Grad Tirana	57
2.7. Grad Skoplje	59
II dio EKONOMSKI ASPEKT	63
1. OSVRT NA DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA	65
1.1. Teorijska i empirijska istraživanja.	65
1.2. Istraživanja sa fokusom na Sarajevo	71

2. NOSIOCI POTREBA I FUNKCIJA	91
2.1. Sarajevo kao glavni grad zemlje	91
2.2. Sarajevo kao jedinica lokalne samouprave	93
2.3. Sarajevo kao regionalni centar u Jugoistočnoj Evropi	97
3. EKONOMIJA I KAPACITET ZA OSTVARIVANJE FUNKCIJA	99
3.1. Konkurentnost	99
3.2. Zaposlenost	101
3.3. Poduzetništvo	102
3.4. Investicije	102
3.5. Vanjskotrgovinska razmjena	103
3.6. Turizam	105
3.7. Budžetski kapacitet	106
4. TRENDOVI I STRUKTURALNE PROMJENE	109
4.1. Smart City kao okvir za analizu ekonomije	109
4.2. Ekonomska struktura	110
4.3. Značaj kvartarnog sektora	115
4.4. Odnos centra i periferije	116
4.5. Odnos prvog i drugog grada	117
ZAKLJUČNA STAJALIŠTA	123
IZVORI	129

POPIS SKRAĆENICA

BAM	Konvertibilna marka
BiH	Bosna i Hercegovina
EBRD	Evropska razvojna banka
EIB	Evropska investiciona banka
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosna i Hercegovina
GS	Grad Sarajevo
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
IBRD	Međunarodna razvojna banka
IMF	Međunarodni monetarni fond
JIE	Jugoistočna Evropa
KD	Klasifikacija djelatnosti
KM	konvertibilna marka
KS	Kanton Sarajevo
MMF	Međunarodni monetarni fond
NN	Narodne novine
R	Republika
SAD	Sjedinjene Američke Države
SDA	Stranka demokratske akcije
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SHS	Srba, Hrvata i Slovenaca
SI	Službeni list
UN	Ujedinjeni narodi
WB	Svjetska banka
ZOI	Zimske olimpijske igre

POPIS TABELA I SLIKA

Popis tabela

- Tabela 1. Podjela samoupravnih nadležnosti općine, grada i županije
- Tabela 2. Broj jedinica lokalne samouprave prema pravnom statusu
- Tabela 3. Nadležnosti grada, kantona, entiteta
- Tabela 4. Grad Sarajevo - potrebe za javnim uslugama i kapacitet njihovog zadovoljenja
- Tabela 5. Konkurentnost Grada prema indikatorima Doing Business 2008-2018.
- Tabela 6. Broj poduzetničkih jedinica u Gradu i KS 2008. i 2017. (hiljade jedinica)
- Tabela 7. Dinamika i struktura prihoda i rashoda Grada 2008-2018. (u mil. KM)

Popis slika

- Slika 1. Grafički prikaz odnosa ponude i tražnje za javnim uslugama lokalne samouprave
- Slika 2. Grafički prikaz doprinosa određenih nivoa vlasti razvoju Grada
- Slika 3. Broj zaposlenih i nezaposlenih osoba u Gradu i u KS 2008. i 2017. (hiljade lica)
- Slika 4. Kretanje investicija i zaposlenosti u Gradu u periodu 2008-2016.
- Slika 5. Izvoz i uvoz Grada i KS 2008. i 2017.
- Slika 6. Turisti i noćenja u Gradu i KS 2008. i 2017. (u hiljadama)
- Slika 7. Komparacija elemenata heksagona pametnog grada za Sarajevo, Zagreb i Ljubljano
- Slika 8. Ekonomska struktura Grada 2008-2016.
- Slika 9. Udio zaposlenih u industriji u Gradu, KS i FBiH (%) 2008-2016.
- Slika 10. Zaposlenost u industriji i lokacijski kvocijenti općina Grada i KS 2008. i 2016.
- Slika 11. Udio investicija u industriju na nivou Grada, KS i FBiH (% ukupnih investicija)
- Slika 12. Struktura zaposlenosti servisnog sektora Grada 2008-2016.
- Slika 13. Koncentracija stanovništva države u glavnom gradu (%)
- Slika 14. Dinamika demografskog rasta države i glavnog grada u periodu 1948-2013.
- Slika 15. Odnos prvog i drugog grada prema popisu iz 1948. i prema posljednjem popisu

PREDGOVOR

Rukopis pod nazivom *Sarajevo grad i regija u vremenu i prostoru* sjedinjuje politološki i ekonomski pristup Gradu, koji se suočava s nizom otvorenih statusnih, politoloških, pravnih, ekonomskih, finansijskih i drugih pitanja. Tekst već poznatu tematiku ranijih i novih istraživanja stavlja u kontekst promišljanja Sarajeva grada i regije u vremenu i prostoru dvadeset prvog stoljeća i suočavanja s nizom politoloških, organizacionih, finansijskih i ekonomskih dilema.

Rukopis respektira pristup orijentiran problemu i politici, koristi najbolje dostupne podatke i odgovarajuće teorijske instrumente u funkciji rasvjetljavanja problema Sarajeva, fokusira se na grad i regiju ne samo kao posebne entitete nego i na njihovo međudjelovanje, prepoznaje potrebu da se problemi grada i regije promatraju s institucionalne i strukturalne, ali i drugih perspektiva i s odgovarajućim modifikacijama politoloških i ekonomskih principa, teorija i politika, te kombiniranjem relevantnih teorija s institucionalnim analizama, zatim pristup međuzavisnosti, kao i potreban koordinirani pristup.

Istraživanje je rezultat kontinuiteta u promišljanju grada i regije od strane autora i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine tokom posljednje četiri decenije, odnosno od 50-ih godina prošlog stoljeća do danas. Obim i dubina istraživanja je determinirana raspoloživim resursima.

Studija, pored predgovora uvodnog društveno-historijskog i teorijsko metodološkog pristupa, te zaključnih stajališta, kao i drugih relevantnih elemenata, kao što su sadržaj, popis skraćenica, tabela, slika i pregled korištenih izvora, sadrži dva osnovna dijela, i to: prvi s fokusom na politološki aspekt teme i drugi koji se fokusira na ekonomski aspekt teme Sarajevo grad i regija u vremenu i prostoru.

U prvom dijelu koji se bavi politološkim aspektima prezentiran je: društveno-historijski razvoj lokalne samouprave u gradu Sarajevu od vremena Otomanske uprave i komparativni modeli lokalne samouprave glavnih gradova izabranih zemalja. Kao što se to i iz samog sadržaja vidi, model organizacije lokalne samouprave grada Sarajeva se izvodi iz analize društveno-historijskog razvoja lokalne samouprave u gradu Sarajevu i analize kom-

parativnih modela lokalne samouprave glavnih gradova izabраних zemalja, i to: Republike Austrije, Republike Mađarske, Republike Slovenije, Republike Hrvatske, Republike Srbije, Republike Makedonije, Republike Albanije. Za svaku analiziranu zemlju, između ostalog, daje se osvrt na lokalnu samoupravu, nadležnosti, položaj glavnog grada, gradsku upravu, teritorijalnu organizaciju. Osvrt na društveno-historijski razvoj lokalne samouprave segmentiran je u osam podnaslova, koji se odnose na vrijeme Otomanske uprave u Bosni i Hercegovini, zatim vrijeme Austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije. U okviru analize perioda od kraja Drugog svjetskog rata do 1990-ih godina posebno se apostrofiraju promjene tokom 50-ih i 60-ih godina XX. stoljeća i vrijeme pripreme i održavanja XIV. Zimskih Olimpijskih Igara. Pregled društveno-historijskog razvoja lokalne samouprave sadrži i osvrt na Postdejtonski period i pokušaj promjena u 2017-oj.

U okviru drugog dijela fokus je na ekonomiji. Dat je osvrt na dosadašnja istraživanja, zatim na nosioce potreba i funkcije Grada za zadovoljavanje tih potreba, ekonomiju Grada i njen kapacitet za ostvarivanja funkcija Grada, te trendove i strukturalne promjene u ekonomiji Grada. Osvrt na dosadašnja teorijska i empirijska istraživanja nedvojbeno svjedoči o značaju i kontinuitetu promišljanja ekonomskih aspekata razvoja Grada. U okviru ovog dijela identificirana je matrica 3x3 (3 ciljne grupe i 3 funkcije). Ciljne grupe su, i to: rezidenti-građani ili stanovnici grada, zatim poslovna zajednica i posjetioци, posebno turisti. Tri bitne funkcije su, i to: funkcija glavnog grada Bosne i Hercegovine, funkcija jedinice lokalne samouprave i funkcija regionalnog centra u prostoru Jugoistočne Evrope. Analizirane su i uzročno posljedične veze unutar matrice. Zatim je elaboriran kapacitet ostvarivanja funkcija Grada uslovljen ekonomijom Grada koju determinira konkurentnost, zaposlenost, poduzetništvo, investicije, izvoz-uvoz, turizam i budžetski kapacitet. U ovom dijelu su analizirane i neke bitne pojave i trendovi relevantni za dvadeset prvo stoljeće, kao što su: smart city kao okvir za analizu ekonomije, ekonomska struktura, značaj kvartarnog sektora, odnos centar-periferija, kao i odnos prvog i drugog grada, te koncentracija u glavnom gradu. Odnos prvog i drugog grada države Bosne i Hercegovine komparira se s istim odnosom u državama regije, i to: Republici Sloveniji, Republici Hrvatskoj, Republici Srbiji, Republici Makedoniji i Republici Crnoj Gori u periodu od 1948. godine do posljednjeg popisa stanovništva, odnosno druge decenije XXI stoljeća.

Rukopis je namijenjen kreatorima politike na lokalnom i drugim nivoima, zatim za izučavanje urbane ekonomije i lokalne samouprave na svim ciklusima obrazovanja i istraživanja, uključujući i LLL.

Teško je u nekoliko riječi, na pravi način, prenijeti zaduženosti i zahvalnost članova tima i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine relevantnim tijelima Kantona i Grada Sarajevo, te drugim pojedincima i institucijama koje su pomogle da se oblikuje rukopis. Zahvalnost pripada i velikom broju saradnika koji su direktno ili indirektno pomogli prilikom oblikovanja politoloških i ekonomskih ideja o gradu i regiji, kao i u strukturiranju rukopisa. Zahvalnost se upućuje svima koji su svojim savjetima, prijedlozima, kritikama i idejama bili inspiracija i potpora prilikom rada na ovom rukopisu. I na kraju, autori i Izdavač posebno zahvalnost upućuju Kantonu Sarajevo bez čije finansijske pomoći i razumijevanja ovaj rukopis ne bi bio napisan.

UVODNI DRUŠTVENO-HISTORIJSKI I TEORIJSKO METODOLOŠKI PRISTUP

U sociološkoj teoriji postoji stajalište po kome je grad projekcija globalnog društva u prostoru i središte civilizacijskog dostignuća u ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju. Grad je takvu poziciju zadobio u socijalnom, ekonomskom i urbanom razvoju po tome što u njemu, kao velikoj urbanoj aglomeraciji življenja, ljudi zadovoljavaju njihove potrebe u svim oblastima ljudskog stvaralaštva. Gradovi su od svog nastajanja tokom historijskog razvoja društva, postajali ekonomsko i kulturno središte, kako života ljudi u urbanom središtu, tako i svog okruženja. U gradovima su se razvile ekonomske i tržišne aktivnosti i u tom kontekstu, proizvodne i uslužne djelatnosti. Unutar razvoja gradova uspostavljaju se one ljudske stvaralačke aktivnosti koje su omogućile da gradovi postanu nosioci obrazovne, naučne i kulturne djelatnosti. Nastajanje i razvoj škola, univerziteta i ustanova kulture veže se za opstojnost gradova kao zajednica življenja ljudi u urbanim gradskim središtima. U modernom vremenu, a to znači u industrijskom i postindustrijskom dobu, naglašena je koncentracija ljudi u velikim gradskim centrima.

Bosna i Hercegovina je u drugoj polovini devetnaestog stoljeća, zapravo od odluka Berlinskog kongresa 1878. godine, došla pod upravu Austrougarske. Od tog vremena se u Bosni i Hercegovini uvodi proces industrijalizacije i urbanizacije. Svoj interes prema razvoju gradova Austrougarska posebno pokazuje prema urbanom i kulturnom razvoju Sarajeva. U Sarajevu će biti sjedište zemaljske administracije za Bosnu i Hercegovinu. U prve dvije decenije austrougraske vlasti u Sarajevu je izvedeno više razvojnih poduhvata. Grad Sarajevo je dobio svoju gradsku upravu i svoje gradsko vijeće. Izgrađeno je više, za to doba, savremenih objekata za rad Austrougarske uprave. I sam grad Sarajevo je dobio svoju gradsku vijećnicu, kao simbol postojanja Gradske uprave i samouprave. Uspostavljena je električna mreža za tramvajski saobraćaj. Izgrađeni su vodovodni i kanalizacioni sistemi. Izgrađeno je više objekata za razvoj obrazovanja i zdravstvene zaštite. Današnja gradska tržnica je izgrađena u doba Austrougarske uprave nad Bosnom i Herceгови-

nom. Podignute su i brojne stambene zgrade. Tako se grad Sarajevo proširio u odnosu na urbano jezgro iz doba Otomanske uprave.

Grad Sarajevo će u vremenu od četiri decenije Austrougarske uprave postati moderni urbani, kulturni i administrativni centar Bosne i Hercegovine unutar Austrougarskog carstva. Austrougarska uprava je na primjeru razvoja grada Sarajeva željela pokazati ostvarivanje svoje uloge u kulturnom, privrednom i sveopštem razvoju Bosne i Hercegovine.

Nakon Prvog svjetskog rata, Bosna i Hercegovina ulazi u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Od 1929. godine, kada je uvedena diktatura kralja Aleksandra, Bosna i Hercegovina gubi svoj dotadašnji položaj. Uspostavljaju se banovine kao glavne teritorijalno-administrativne jedinice. Teritorij Bosne i Hercegovine je razdijeljen na Drinsku, Primorsku, Zetsku i Vrbasku banovinu. Grad Sarajevo je bio središte Drinske banovine. Tokom postojanja Kraljevine Jugoslavije, Bosna i Hercegovina je egzistirala pod pritiskom velikosrpskog hegemonizma da se Bosna i Hercegovina etnički podijeli. To je i učinjeno potpisivanjem sporazuma Cvetković-Maček 1939. godine. Ovaj sporazum nije realizovan zbog početka Drugog svjetskog rata i fašističke okupacije Jugoslavije. Svo vrijeme vlasti Kraljevine Jugoslavije, Bosna i Hercegovina, a time i Sarajevo, nisu imali napredak u privrednom i kulturnom razvoju.

U vremenu socijalističkog razvoja Bosne i Hercegovine unutar Jugoslovenske socijalističke federacije, Bosna i Hercegovina na osnovu odluka Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a i Drugog zasjedanja AVNOJ-a dobija status državne federalne jedinice, ravnopravne Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Crnoj Gori i Makedoniji.

Tokom 45 godina razvoja u socijalističkom periodu, Bosna i Hercegovina prolazi dvije faze u svom privredno-kulturnom razvoju. Sve do polovine 60-ih godina XX. stoljeća, Bosna i Hercegovina ima jednostran razvoj. On se ogleda u tome što Bosna i Hercegovina, unutar centralističkog upravljanja od strane federalnih institucija, postaje republika s baznom industrijom.

Od polovine 60-ih godina XX. stoljeća, Bosna i Hercegovina postiže novi kvalitet u svom ekonomsko-socijalnom razvoju. Republika Bosna i Hercegovina razvija prerađivačku industriju. Postiže zaposlenost za milion svojih državljana. Uz sarajevski, formirana su još tri univerziteta: Tuzlanski, Banjalučki i Mostarski. Postiže cjelovit obuhvat djece osnovnim obrazovanjem unutar razvojnog projekta izgradnje 1000 novih škola. Izgrađene su moderne saobraćajnice od Sarajeva do svih opštinskih središta u 106 opština. Uvodi se politička decentralizacija velikih privrednih preduzeća, tako što se pristupilo razvijanju njihovih proizvodnih jedinica u izrazito nerazvijenim područjima.

Veći gradovi postaju nosioci razvoja novih industrija. Zenica postaje jugoslovenski centar razvoja metalurgije. U Tuzli se razvija hemijska industrija, u Banjoj Luci industrija celuloze, u Mostaru se pokreće proizvodnja aluminija. Sarajevo postaje središte velikih privrednih sistema, među kojima su najznačajniji: Energoinvest, Unis, Šipad, Famos, Hidrogradnja i Unioninvest. Razvoj privrede i zapošljavanja omogućuje novu stambenu izgradnju, tako da su nastale dvije nove urbane cjeline unutar grada Sarajeva: Novo Sarajevo i Novi Grad.

Krajem 50-ih i tokom 60-ih godina, izvršena je reforma komunalnog sistema u Bosni i Hercegovini. Unutar te reforme, grad Sarajevo je dobio ustavni status posebne društveno-političke zajednice udruženih opština na području grada. Ovim statusom, grad Sarajevo je dobio nove i potpune nadležnosti u oblasti urbanog planiranja, izgradnje komunalne infrastrukture, razvoja komunalnih djelatnosti, razvoja privrede, te razvoja obrazovanja, nauke, zdravstva i kulture. Gradska uprava i Skupština grada su imali statutom grada utvrđene nadležnosti. Te nadležnosti su bile sveobuhvatne i omogućavale su cjelovito upravljanje ekonomskim, socijalnim, urbanim i kulturnim razvojem grada Sarajeva.

Tokom 70-ih godina XX. stoljeća, grad Sarajevo inicira svoju kandidaturu za domaćina XIV Zimskih olimpijskih igara. Inicijativa da Sarajevo bude organizator XIV Zimskih olimpijskih igara podrazumijevala je nove razvojne projekte. Tako je Sarajevo dobilo podršku međunarodnih finansijskih institucija za projekat zaštite čovjekove okoline. Glavni elementi tog projekta bili su dovođenje plina u grad Sarajevo i sanacija i urbanizacija bespravno izgrađenih padinskih naselja. Uz ovaj projekat, riješeno je vodosnabdjevanje, izgrađen novi kanalizacioni sistem i glavni prečistač otpadnih voda. Izgradnja stambenih naselja, novih saobraćajnica i sportskih terena za Olimpijske igre, bili su poseban segment u razvojnim planovima priprema za XIV Zimske olimpijske igre.

Za potrebe održavanja XIV. Zimskih olimpijskih igara, izvršeno je teritorijalno proširenje grada Sarajeva. U grad Sarajevo su integrisane opštine: Trnovo, Pale, Hadžići i Ilijaš. Grad sa svojih deset opština imao je, po Popisu stanovništva iz 1991. godine, ukupno 527.049 stanovnika. Na prostoru ovih opština bili su tereni za olimpijske igre. Tako je grad Sarajevo 1978. godine, uz urbano jezgro sa šest opština, proširen s četiri opštine u užem okruženju. Sve je to gradu Sarajevu omogućilo da uspješno organizuje XIV. Zimske olimpijske igre. Tokom priprema za održavanje XIV. Zimskih olimpijskih igara, grad Sarajevo je izgradio nove stadione i nove dvorane za zimske sportove. Nastala su nova stambena naselja. Uvećala se privredna i turistička

djelatnost. U tom historijskom kontekstu, tokom 70-ih i 80-ih godina, Sarajevo postiže zlatni period u svom privrednom i urbanom razvoju. U Evropi i svijetu će postati poznati olimpijski centar.

Proces disolucije Jugoslovenske socijalističke federacije dovršen je tokom 1991. godine. Tokom te 1991. godine, u višepartijskoj Skupštini Bosne i Hercegovine provedena je međustranačka rasprava o državno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine nakon raspada SFRJ. Dvije vladajuće stranke: HDZ BiH i SDA, zajedno s pet opozicionih stranaka, imale su stanovište po kome Bosna i Hercegovina, kao i druge republike jugoslovenske federacije, ima historijsko pravo da uspostavi svoj suvereni i nezavisni državni status. Nasuprot ovog stanovišta, bilo je protivljenje Srpske demokratske stranke, kao jedne od stranaka, koja je zajedno sa Strankom demokratske akcije i Hrvatskom demokratskom zajednicom činila parlamentarnu većinu. Demokratski ishod rasprave o nezavisnom i suverenom statusu države Bosne i Hercegovine u Parlamentu Bosne i Hercegovine završen je donošenjem odluke o provođenju referenduma građana. Referendum građana Bosne i Hercegovine o suverenom statusu države Bosne i Hercegovine proveden je 29. februara i 1. marta 1992. godine. Na referendumu se 64% građana Bosne i Hercegovine, svojom voljom, s 99% pozitivnog odgovora, opredijelilo da se Bosna i Hercegovina u budućnosti razvija kao suverena i nezavisna država. Nakon proglašenja rezultata referenduma i dobijanja međunarodnog priznanja u aprilu 1992. godine, Srpska demokratska stranka je, zajedno s Jugoslovenskom narodnom armijom i uz podršku Miloševićevog režima, izvela opsadu Sarajeva koja će trajati sve do Dejtonskog mirovnog sporazuma potpisanog u Parizu u decembru mjesecu 1995. godine.

Tokom troipogodišnje opsade grada Sarajeva, koja je trajala 1465 dana, grad je kontinuirano granatiran. Ubijeno je preko 11.000 građana Sarajeva, u čemu je stradalo i 1.500 djece. Preko 70.000 građana Sarajeva je ranjeno sa većim ili manjim posljedicama za zdravlje. Granatiranjem su uništeni ili oštećena najrazvijenija privredna preduzeća, škole, zdravstvene ustanove. Posebno je oštećen stambeni fond i komunalna infrastruktura. Građani grada Sarajeva su pružili otpor i odbranili svoj grad. Izgrađen je tunel ispod sarajevskog aerodroma i tako uspostavljena veza grada Sarajeva sa slobodnom teritorijom na prostoru Bosne i Hercegovine.

Obnova grada Sarajeva započela je 1996. godine. Prvi korak u toj obnovi bio je obnova gradske infrastrukture i gradskog saobraćaja. Potom je uslijedila, uz znatnu pomoć međunarodne zajednice, obnova stambenih naselja i zgrada kulturnih, sportskih i upravnih djelatnosti. Privredna struktura je tokom granatiranja u potpunosti devastirana. U vremenu koje je dolazilo,

tokom prvih decenija postratne obnove, nije uspjela obnova privrednih preduzeća. Samo je Fabrika duhana zadržala svoju predratnu poslovnu strukturu. Sva druga preduzeća su, kroz nepovoljnu privatizaciju, ugašena.

Veoma je bitno potcrtati da je početkom 1996. godine, prve godine u postdejtonskom periodu, izvršena reintegracija grada Sarajeva. U sastav grada su reintegrisane sve predratne opštine: Ilijaš, Ilidža, Hadžići, Vogošća, Trnovo. Samo je opština Pale, od deset predratnih opština u sastavu grada Sarajeva, ostala u okviru entiteta Republike Srpske. Manje prostorne cjeline predratnih opština Stari Grad, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Trnovo, ostali su u sastavu grada Istočno Sarajevo, uspostavljenim tokom rata. Time je 60% uglavnom urbanog prostora Sarajeva pripalo Federaciji Bosne i Hercegovine, a 40% uglavnom ruralnog prostora pripalo je Republici Srpskoj.

Grad Sarajevo je u Dejtonskom ustavu Bosne i Hercegovine dobio status glavnog grada države Bosne i Hercegovine. Međutim, ni nakon dvije decenije u postdejtonskom vremenu, nije donesen Zakon o glavnom gradu u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. Zbog političke suprotstavljenosti vladajućih etničkih stranaka, nije moguće, za duže vrijeme, donijeti Zakon o glavnom gradu Bosne i Hercegovine.

Tokom 1996. godine uspostavlja se Kanton Sarajevo na temelju Vašingtonskog mirovnog sporazuma, na prostoru devet predratnih opština koje su činile grad Sarajevo. Konstituisanje Kantona Sarajevo (11. marta 1996. godine) izvedeno je tako što su nadležnosti i imovina grada Sarajeva preuzete u nadležnost Kantona Sarajevo. Donošenjem Ustava Kantona Sarajevo, grad Sarajevo je ostao i bez statusa i bez nadležnosti i imovine, a koji je do tada egzistirao kao autonomna gradska jedinica u sistemu lokalne samouprave. Njegov status, nadležnosti i teritorijalni obuhvat ukinut je usvajanjem Ustava Kantona Sarajevo i Protokola o organizaciji Sarajeva, koga su zajedno potpisali dva člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine, zapravo članovi Predsjedništva Alija Izetbegović i Krešimir Zubak, te zamjenik Visokog predstavnika međunarodne zajednice M. Štajner. Ovim dokumentima je ukinut dotadašnji najviši organ upravljanja gradom Sarajevom – Skupština grada Sarajeva, obrazovana nakon višestranačkih neposrednih izbora 1990. godine.

Rješenje uspostavljena u Ustavu Kantona Sarajevo, kao i u Protokolu o organizaciji Sarajeva, dovela su do normativnog i stvarnog reduciranja historijske opstojnosti grada Sarajeva u njegovoj poziciji jedinice lokalne samouprave. Radi se o tome da je grad Sarajevo u predratnom vremenu bio posebna društveno-historijska i jedinstvena urbanistička i komunalna cjelina. Sarajevo je od petnaestog do dvadesetog stoljeća historijski oblikovalo svoj društveni i urbani prostor.

Ustav Kantona Sarajevo ne definiše nadležnosti grada Sarajeva, već to ostavlja da se definiše Statutom grada Sarajeva. Kako grad Sarajevo u odredbama Ustava Kantona nije dobio svoje nadležnosti, one se u Statutu grada nisu mogle definisati tako da mogu biti izvršene. Tako naprimjer od dvanaest nadležnosti definisanih Statutom grada Sarajeva, grad u 2013. godini ima samo jednu, koja se odnosi na regulacione planove. (Komšić 2014: 39) Nadležnosti u oblasti urbanog razvoja grada Sarajeva i upravljanja njegovim komunalnim djelatnostima su prisvojene u nadležnost Kantona Sarajevo. Grad Sarajevo je uspostavljen bez konkretnih i punih nadležnosti, bez teritorijalnog obuhvata na cijelom urbanom prostoru i bez sredstava za vlastito finansiranje. Većina aktivnosti njegovih organa svodi se na protokolarnе poslove u oblasti međugradske saradnje i rijetke razvojne projekte kakav je bio izgradnja Trebevičke žičare.

Pokušaj promjene pravnog statusa grada Sarajeva sa usvajanjem amandmana L od LVII na Ustav Kantona Sarajevo, tokom 2017. godine, nije doveo do cjelovitog i optimalnog rješenja. Grad Sarajevo i dalje ima suženu teritorijalnu organizaciju na dijelu svog urbanog prostora, zapravo obuhvata četiri opštine: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad. Uz to, nadležnosti u oblasti urbanog razvoja i upravljanja komunalnim djelatnostima samo su djelomično prenesene na grad Sarajevo. Zbog redukcije ustavno-zakonskog položaja grada Sarajeva, date u Ustavu Kantona Sarajevo, grad Sarajevo nema ni pretpostavke ni mogućnosti da uspostavi svoju gradsku samoupravnu nadležnost i teritorijalnu organizaciju u skladu sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi.

Posmatrano u historijskom kontekstu, razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini i gradu Sarajevu pretpostavlja bitnu promjenu ustavnog, zakonskog i statutarnog položaja grada Sarajeva u poziciji jedinice gradske lokalne samouprave. U tom cilju se kao glavni predmet istraživanja javlja ustavni i zakonski nedovršeno oblikovanje pravnog statusa grada Sarajeva. Unutar šire naučne elaboracije, predmet istraživanja je grad Sarajevo u ulozi glavnog grada države Bosne i Hercegovine i regionalnog centra svog okruženja. I poslije dvije decenije nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma nije, na osnovi Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, uspostavljen ustavno-pravni i politički status grada Sarajeva. Nije donesen Zakon o glavnom gradu. Nisu u Ustavu Kantona Sarajevo definisane nadležnosti grada Sarajeva na osnovu kojih bi Gradsko vijeće i uprava imali realnu moć – političku i finansijsku da upravljaju razvojem grada Sarajeva u oblasti izgradnje komunalne infrastrukture i komunalnih djelatnosti. Radi se o gradskim urbanim i komunalnim sistemima.

Kao cilj istraživanja nameće se uspostavljanje društvenih pretpostavki i pravno-političkih osnova za konstituisanje grada Sarajeva u punom obuhvatu nadležnosti i njegove teritorijalne organizacije na cjelini jedinstvenog urbanog prostora. Naučnom elaboracijom pretpostavki za promjenu ustavno-zakonskog i političkog statusa grada Sarajeva identifikovat će se optimalna pozicija Sarajeva kao glavnog grada države i to u usporedbi s pozicijom glavnih gradova u državama Evropske unije i državama regije. Ustanovit će se i potencijalne razvojne i infrastrukturne funkcije grada Sarajeva kao regionalnog centra.

Glavna istraživačka hipoteza uspostavlja se u vidu tvrdnje da je promjena ustavno-političkog statusa grada Sarajeva moguća izmjenama Ustava Kantona Sarajevo, u čijim će odredbama grad Sarajevo dobiti pune nadležnosti gradske jedinice lokalne samouprave u svim oblastima ekonomsko-socijalnog, urbanog i kulturnog razvoja i s teritorijalnom organizacijom na cijelom urbanom prostoru. Puno nadležnosti grada Sarajeva, u skladu sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi, čine pretpostavku za ubrzan razvoj grada Sarajeva i participaciju građana u uspravljanju javnim poslovima iz statutarne nadležnosti grada Sarajeva.

Za postizanje cilja istraživanja odabrane su sljedeće metode istraživanja: historijski metod, metod analize sadržaja relevantnih pravno-političkih dokumenata i komparativni metod. Metodom komparacije se postiže uvid u ustavnu poziciju i organizaciju glavnih gradova zemalja koje se nalaze u skupini postsocijalističke tranzicije i integracije u Evropsku uniju. Korišten je i statistički metod, metod analize, sinteze i komparacije po vertikali (grad-regija/kanton-entitet-država) i horizontali (glavni gradovi izabranih zemalja regije, i to: Republike Slovenije, Hrvatske, Srbije, Makedonije, Crne Gore).

I DIO POLITOLOŠKI ASPEKT

Politološki aspekt teme Sarajevo grad i regija u vremenu i prostoru uključuje oblikovanje modela organizacije lokalne samouprave Grada Sarajeva na temelju analize društveno-historijskog razvoja lokalne samouprave u Gradu Sarajevu i analize komparativnih modela lokalne samouprave glavnih gradova izabranih zemalja, odnosno analize ustavno-pravnog položaja i organizacije lokalne samouprave u glavnim gradovima zemalja centralne i jugoistočne Evrope, i to: Hrvatske, Slovenije, Srbije, Makedonije, Mađarske, Austrije, Albanije.

1.

DRUŠTVENO-HISTORIJSKI RAZVOJ LOKALNE SAMOUPRAVE U GRADU SARAJEVU

1.1. Sarajevo u vremenu Otomanske uprave

U doba Otomanske uprave u Bosni su se razvile tri vrste gradova. Prvo, to su bili gradovi koji su se kao proizvodna, obrtna i kulturna središta razvili duž značajnih trgovačkih puteva. Na drugom mjestu su bili gradovi koji su formirani kao središta većih administrativnih i sudskih teritorijalnih jedinica, kao što su sandžaci i kadiluci. Osmanlije su također stavile u službu i proširile jedan broj starih rudarskih naselja i srednjovjekovnih trgova. (Imamović 1998: 183)

Bosanska naselja gradskog tipa imala su, u pravilu, „status kasabe, odnosno provincijskog osmanskog grada.“ (Imamović 1998: 183-184) Samo su Sarajevo i Banja Luka, kao sjedišta Bosanskog ejaleta, stekli u XVI odnosno XVII stoljeću status šehera ili modernim jezikom rečeno, velegrada. (Imamović 1998: 184)

Sarajevo, najprije u statusu kasabe postaje središte Bosanskog krajišta. Zapravo, dva prva naselja koja su dobila status kasabe u Bosanskom sandžaku, bila su Novi Pazar i Sarajevo. Utemeljen sredinom XV stoljeća, Novi Pazar je povezivao Skoplje sa zapadnim stranama ili Bosanskim krajištem, odnosno Sarajevom.

I Novi Pazar i Sarajevo utemeljio je skopski, a kasnije bosanski krajišnik Isa-beg Ishaković. Sarajevo je Isa-beg Ishaković, svojom vakufnamom, utemeljio 1462. godine. Od tada, Sarajevo postaje veće urbano naselje. (Imamović 1998: 218) Odlučujuće korake u urbanom razvoju Sarajeva učinio je, svojim zadužbinama, Isa-beg Ishaković. Prvi hamam u Sarajevu izgrađen je 1464. godine. Hamami su bili značajne privredne i društvene ustanove.

Novoosnovani grad Sarajevo ubrzo je postao važno urbano i privredno središte. Sarajevo se našlo na raskršću značajnih trgovačkih puteva koji su povezivali zapadnobalkanske posjede Osmanskog carstva i jadranske gradove, posebno Dubrovnik i Split sa Carigradom. (Imamović 1998: 219) Na jedinstvenom osmanskome tržištu, koje se prostiralo na tri kontinenta, Sarajevo se na njegovom evropskom dijelu razvilo u jedan od tri ili četiri najveća trgovačka i obrtna centra. U Sarajevu se razmjenjivala, carinila i dalje otpremala

najraznovrsnija roba, istovremeno iz Orijenta i iz evropskih zemalja i mediteranskih gradova. (Imamović 1998: 219)

Sarajevo nije bilo samo trgovačko središte. Ono je vremenom postalo značajno obrtno središte. Tradicija gradskog života na Orijentu, koja je došla sa otomanskom upravom, podstakla je razvoj proizvodnih i uslužnih zanata u Sarajevu. U Sarajevu se razvilo oko osamdeset različitih proizvodnih i uslužnih zanata. (Imamović 1998: 219)

Početak treće decenije XVI stoljeća, zapravo 1521. godine, za upravnika Bosanskog sandžaka došao je Gazi Husrev-beg. Na tom položaju je ostao sve do smrti 1541. godine.

Sa Gazi Husrev-begom počinje drugo građevinsko razdoblje. Zapravo, radi se o drugom razdoblju urbanog, privrednog i kulturnog razvoja Sarajeva. Smatra se da je to bio "zlatni vijek" u razvoju starog Sarajeva, koje je „upravo tada od kasabe postalo šehar“, što znači veliki grad. (Imamović 1998: 220)

Kao veliko gradsko naselje, Sarajevo se razvijalo pod Otomanskom upravom u XVI, XVII i XVIII stoljeću. Početkom četrdesetih godina XVI stoljeća podignut je, iz sredstava Gazi Husrev-begova vakufa, bezistan s karavan-sarajem, poznat pod imenom Tašlihan. U njemu i njegovih 52 dućana prodavala se razna tekstilna roba. Gazi Husrev-begov bezistan bio je sve do Austrougarske okupacije centar bosanske trgovine. Oko 1554. godine dovršena je gradnja čitave Sarajevske čaršije s 45 ulica, kao i zanatske i trgovačke četvrti.

U drugoj polovini XIX stoljeća, dolaskom Austrougarske vlasti u Bosnu i Hercegovinu, grad Sarajevo ulazi u novi historijski period svog urbanog, ekonomsko-socijalnog i kulturnog razvoja. Austrougarska vlast je imala strateški interes da ulaže u razvoj Sarajeva i gradske samouprave, kako bi pokazala da njena vlast donosi evropsku modernizaciju Bosne i Hercegovine. Urbanizacija i razvoj Sarajeva postaće simbol za napredak u periodu Austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom.

1.2. Sarajevo u doba Austrougarske uprave

Odlukom velikih evropskih sila na Berlinskom kongresu 1878. godine, upravu nad Bosnom i Hercegovinom dobila je Austrougarska carevina. Formalni suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom i dalje je imao sultan Otomanske carevine. Unutrašnji razvoj Bosne i Hercegovine, i ekonomski i kulturni, potpao je pod vlast Austrougarske uprave.

Austrougarska carevina je u vremenu zaposjedanja Bosne i Hercegovine, zapravo u drugoj polovini XIX stoljeća imala veoma razvijenu upravu. Zajed-

ničko ministarstvo za finansije u Beču dobilo je civilnu upravu nad Bosnom i Hercegovinom.

U ekonomski zaostaloj Bosni i Hercegovini, Austrougarska uprava uvodi industrijalizaciju, urbanizaciju i razvoj kulture i obrazovanja. Svoj upravni aparat, osim Zemaljske vlade i njenih odjeljenja, Austrougarska uvodi u gradskim skupštinama. U centar pažnje dolazi urbani, ekonomski i kulturni razvoj grada Sarajeva.

Opštine su bile organizovane samo u gradovima. U seoskim naseljima, vlast su vršili kotarski predstojnici preko seoskih starješina. Opštine su djelovale kao izvršni organi Zemaljske vlade, kao i okružnih oblasti i kotarskih ureda. Nadležnosti gradskih uprava obuhvatale su: komunalije, prikupljanje pojedinih poreza, taksu i pristojbu, urbanističko-građevinski zahvati, obrti, dobrovoljne svrhe (fondovi za siromašne), vatrogasne aktivnosti, provođenje popisa stanovništva, numeracija i uređenje ulica i trgova.

Poseban status imalo je područje grada Sarajeva. (Pejanović 2015: 159) Gradsko područje (omeđen teritorij grada) bilo je izdvojeno iz kompetencija okružne oblasti i kotarskog (sreskog) ureda. Uprava nad gradom Sarajevom trebala je pokazati uspjehe Austrougarske uprave u modernizaciji Bosne i Hercegovine. Organizacija grada Sarajeva je imala: Gradsko vijeće i Gradsko poglavarstvo kao izvršna tijela. (Pejanović 2015: 159) Postojao je i vladin povjerenik za glavni zemaljski grad – Sarajevo. Vladinom povjereniku je bila povjerena uprava javne sigurnosti i reda, ali i kontrola nad radom Gradskog vijeća.

Sarajevska gradska opština je najprije dobila svoj privremeni statut 22. avgusta 1878. godine. Na osnovu ovog statuta, formirano je Vijeće grada Sarajeva. Za prvog gradonačelnika izabran je Mustaj-beg Fadilpašić. Nakon toga je sarajevska gradska opština dobila svoj stalni statut 1883. godine. (Pejanović 2015: 169) Gradsko vijeće Sarajeva je funkcionisalo kao produžena ruka državnih organa. Sarajevo, kao glavni zemaljski grad u vremenu Austrougarske uprave dobilo je posebno mjesto u austrougarskim poduhvatima modernizacije Bosne i Hercegovine. Od početka austrougarske uprave pa do Prvog svjetskog rata, Sarajevo je postiglo: urbani, privredni i kulturni preobražaj. Izgrađeni su urbana struktura i komunalne ustanove. Izgradnja modernog vodovoda završena je 1910. godine. Kanalizaciona mreža izgrađena je u dužini od 45 km od 1896. do 1903. godine. Električna centrala izgrađena je 1895. godine. Na tramvajima je uveden električni pogon 1895. godine (dužina tramvajске pruge bila je od 5,7 km). Gradska uprava je dobila svoj simbol – gradsku Vijećnicu, koja je izgrađena od 1892. do 1895. godine. (Pejanović 2015: 161-162)

Zemaljska vlada je u gradu Sarajevu izgradila veliki broj građevina različite namjene: Fabrika duhana, zgrada Zemaljske vlade, Zemaljska bolnica paviljonskog tipa, Šerijatska sudačka škola, Gimnazija, Učiteljska škola, zgrada Vrhovnog suda, Tvornica ćilima, Pošta, Zemaljski muzej. (Pejanović 2015: 162)

Regulacija Miljacke završena je 1897. godine. Drveni mostovi su zamijenjeni željeznim. Baščaršija je uređena između 1911. i 1913. godine. (Pejanović 2015: 162)

Lokalna uprava je u vrijeme Austrougarske dobila svoju racionalnu profesionalnu činovničku osnovu (udio stanovnika Bosne i Hercegovine u skupini zemaljskih činovnika porastao je sa 27,6% u 1905. godini na 42,19% u 1914. godini. Sarajevo kao glavni zemaljski grad, sa svojom upravom, potvrdio je sposobnost da zapadne uticaje spoji s istočnjačkom tradicijom i lokalnom kulturom. (Pejanović 2015: 163)

1.3. Sarajevo u Kraljevini SHS i u Kraljevini Jugoslaviji

Nakon Prvog svjetskog rata, Sarajevo je i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca od 1918. do 1929, te u Kraljevini Jugoslaviji od 1929. do 1941. imalo poseban položaj, odnosno status grada. Od uvođenja šestojanuarske diktature 1929. godine ukidaju se oblasti i uspostavlja devet banovina. U Kraljevini Jugoslaviji, Sarajevo je bilo sjedište Drinske banovine. Tokom dvije decenije u Kraljevini Jugoslaviji, u Sarajevu nije zabilježen napredak u socijalnom, urbanom i kulturnom razvoju. Vrlo malo javnih ustanova je izgrađeno u to vrijeme. Ovo je bilo posljedica odnosa centralističke vlasti u Kraljevini Jugoslaviji prema Bosni i Hercegovini. U vremenu vlasti Kraljevine Jugoslavije, teritorij Bosne i Hercegovine služio je podjelama između interesa srpske i hrvatske političke elite. Takav odnos prema Bosni i Hercegovini potvrdio se postizanjem sporazuma Cvetković-Maček o formiranju Hrvatske banovine. Hrvatskoj banovini su pripali dijelovi srednje i sjeverne Bosne, zapadne Hercegovine i nekoliko drugih oblasti u kojima je živio znatan dio Hrvata. (Donia 2006: 191-192) Sporazum nije realizovan zbog izbijanja Drugog svjetskog rata.

Za sve vrijeme Kraljevine Jugoslavije izgrađeno je, za dvadeset godina, samo nekoliko velikih novih građevina. Među njima je veliki sefardski hram, u današnjoj ulici Branilaca Sarajeva. Ta građevina je tokom 90-ih godina XX stoljeća dobila naziv Bosanski kulturni centar. U to vrijeme od 1920. do 1930. godine u Sarajevu je izgrađen „Vakufski neboder“ visok desetak spratova. Tada je još sagrađena i zgrada Hipotekarne banke. Nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine banka, smještena u Titovoj ulici, dobila je naziv i status Centralne banke Bosne i Hercegovine. (Donia 2006: 190)

Potkraj 1930. godine mnoge Sarajlije su zapale u dublje siromaštvo. U martu 1940. godine poslanik u Gradskom vijeću Nikola Prnjatović izvijestio je da dvadeset hiljada Sarajlija treba neku vrstu pomoći, a još pedeset hiljada ne doprinosi ništa u gradsku blagajnu. (Donia 2006: 192-193) Radi se o tome da je osiromašen srednje građanski stalež, koji je bio glavna osnova komunalnih prihoda, a to je trgovački, zanatski i radnički stalež.

Tokom Drugog svjetskog rata, Sarajevo je politički bilo dio Nezavisne države Hrvatske, a vojno pod njemačkom okupacijom. Grad Sarajevo s okolinom, pod nazivom Vrhbosna je predstavljao jednu od dvadeset dvije velike župe u NDH. (Donia 2006: 198-199) Ustaška vlast u Sarajevu od 1941. do 1945. godine provodila je teror i istrebljenje Jevreja, Srba, Roma i antifašista. Ukupno je internirano 7092 Jevreja.

1.4. Sarajevo u periodu 1945-1990.

Tokom narodnooslobodilačke borbe 1941-1945. godine, s ciljem oslobođenja zemlje od fašističke okupacije, na oslobođenim teritorijama formirali su se Narodnooslobodilački odbori kao organi narodne vlasti u selima i gradovima. Na mreži Narodnooslobodilačkih odbora uspostavljena je nova narodna vlast u Federalnoj Bosni i Hercegovini, koja je odlukama Prvog, Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a obnovila i uspostavila svoju državnost kao jedna od šest federalnih jedinica jugoslovenske federacije. Sarajevo je dobilo položaj glavnog grada Federalne Bosne i Hercegovine.

Nakon oslobođenja Sarajeva, 6. aprila 1945. godine, formirana je nova narodnooslobodilačka vlast. Grad Sarajevo u novom socijalističkom uređenju Bosne i Hercegovine dobija posebno mjesto kao političko, administrativno i kulturno središte i glavni grad Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Nakon Drugog svjetskog rata, Sarajevo ima manje od 100.000 stanovnika, da bi taj broj narastao na preko pola miliona 1991. godine. (Donia 2006: 230)

Prvi oblici organizacije vlasti u gradu Sarajevu označeni su obrazovanjem Gradskog vijeća pod imenom *Gradski narodnooslobodilački odbor*. Njegove članove je imenovao ZAVNOBiH (tada u ulozi prelazne vlade BiH) 19. aprila 1945. godine. (Donia 2006: 231) Prvi predsjednik Gradskog narodnooslobodilačkog odbora Sarajevo bio je Husein Brkić, da bi nakon njegove smrti 1946. godine na to mjesto bio postavljen Ferid Čengić.

Na početku je grad Sarajevo organizovan u devet kvartova, da bi od maja 1945. godine reorganizovan u četiri rejona. U svakom rejonu je imenovan narodni odbor. Ovi organi su djelovali uglavnom kao provoditelji politika

i direktiva Komunističke partije u Gradu. Prvi izbori za nove vlasti u gradu Sarajevu održani su u septembru 1945. godine. (Donia 2006: 231)

U prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata, Gradski narodnooslobodilački odbor je rješavao dva najveća problema: snabdjevanje građana hranom i stambeno zbrinjavanje novopridošlih stanovnika Grada.

Među prvim objektima koji su izgrađeni u postratnom vremenu, najviše dobrovoljnim radom omladinskih brigada, bio je novi stadion Koševo. Radovi su počeli 1947, a završeni u maju 1948. godine. (Donia 2006: 243) Stadion je imao deset hiljada mjesta i postao je stadion fudbalskog kluba Sarajevo. Sedamdesetih godina, stadion je renoviran i dograđen. Na njemu će se 1984. godine organizovati ceremonija otvaranja XIV. Zimskih olimpijskih igara

Drugi stadion je izgrađen u naselju Grbavica. Završen je u septembru 1953. godine. (Donia 2006: 244) Stadion će postati domaći stadion fudbalskog kluba Željezničar.

Tokom prve decenije socijalizma u Sarajevu, osnovan je veći broj novih institucija: Narodna biblioteka, Državni arhiv, Orijentalni institut, Naučno društvo Bosne i Hercegovine i Univerzitet u Sarajevu (osnovan 1949. godine). Jedan od prioriteta gradske vlasti bio je razvoj osnovnog i srednjeg obrazovanja. Tehničke škole su osnovane kako bi se zadovoljile rastuće potrebe za kvalifikovanim radnicima u industrijskom sektoru. (Donia 2006: 249)

Ekonomskom razvoju grada Sarajeva posvećivana je posebna pažnja, kako gradskih organa vlasti, tako i republičkih organa. Tokom 1946. i 1947. godine, provedena je nacionalizacija privatnih preduzeća i njihovo pretvaranje u državna preduzeća. Grad Sarajevo je od početka 50-ih godina pa sve do 1990. godine, zapravo tokom četiri decenije, ostvario ekonomsku ekspanziju. (Donia 2006: 250) Razvijena su nova velika preduzeća: Energoinvest, Unis, Šipad, Elektroprivreda BiH, Unioninvest, Zrak, Tvornica vagona "Vaso Miškin", UPI (Udružena poljoprivredna proizvodnja), Famos – fabrika motora, Centrotrans. Formirano je, također, više građevinskih firmi: Hidrogradnja, Vranica, GP Bosna, GP Put, Žegrap. U ovim preduzećima je zaposleno više desetina hiljada kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika. Rast privrede je omogućio izgradnju novih stambenih naselja: Grbavice, Čengić Vile, Alipašinog polja, Dobrinje, Cigлана, Koševskog brda, Otesa na Ilidži. Grad se tokom 60-ih i 70-ih godina geografski proširio s novom urbanom i saobraćajnom infrastrukturom. Izgradnja stambenih naselja išla je u pravcu zapadne strane Sarajeva.

Od uvođenja samoupravljanja 50-ih godina dvadesetog stoljeća, započinje period izgradnje novog sistema lokalne samouprave. Zapravo, upravljanje radnika u preduzećima proširuje se na društveno samoupravljanje. U druš-

tveno-historijskom kontekstu uvođenja i razvoja samoupravljanja, oblikovan je koncept komune i komunalnog sistema. Komunalna, odnosno lokalna samouprava zasniva se na neposrednom učešću građana u odlučivanju o javnim poslovima u njihovoj lokalnoj zajednici. Samoupravljanje u opštini javlja se kao osnova cjeline društveno-političkog sistema. U tom kontekstu, opština se definiše kao osnovna političko-teritorijalna organizacija samoupravljanja radnog naroda i osnovna društveno-ekonomska zajednica stanovništva na svom području. Ukida se određenje opštine kao administrativno-teritorijalne jedinice koja je provodila politiku i odluke viših organa vlasti. Ovim je uspostavljen princip decentralizacije u upravljanju društvenim poslovima. Opština dobija svoju autonomiju i svoj statut. Ona samostalno odlučuje o pitanjima iz svoje ustavne i statutarne nadležnosti. Koncept nadležnosti opštine čini: usmjeravanje i usklađivanje razvoja privrede; utvrđivanje budžeta; stvaranje uslova za zadovoljavanje zajedničkih potreba građana; organizovanje organa vlasti i društvenih službi; obezbjeđivanje uslova za ostvarivanje sloboda i prava građana; određuju se uslovi za vršenje djelatnosti komunalnih organizacija i ustanova; štiti se sigurnost ljudi i imovine i obezbjeđuje javni red i mir. (Pejanović, 2015: 171-172)

Uspostavljanje i razvoj komunalnog sistema doveo je do nove teritorijalne organizacije opština u Bosni i Hercegovini. Nakon donošenja Ustava Bosne i Hercegovine iz 1963. godine, uslijedile su daljnje promjene u teritorijalno-političkoj organizaciji lokalnih jedinica. Pri tome je vodeći pristup bio ukрупnjavanje opština kao osnovnih teritorijalnih i samoupravnih zajednica. Tako je na početku uvođenja komunalnog sistema (1955) broj opština sa 363 smanjen na 191, da bi se nakon ukidanja srezova 1966. godine broj opština smanjio na 106. Ovaj broj opština je tokom 70-ih godina povećan na 109 jedinica lokalne samouprave. Do toga je došlo formiranjem tri nove opštine, Novi Grad i Stari Grad na području Sarajeva i Neuma na području Čapljine. (Milidragović 1984: 44-45) S ovim brojem opština, Bosna i Hercegovina je 1990. godine ušla u doba višepartijskog sistema.

1.5. Promjena ustavno-pravnog položaja grada Sarajeva 50tih i 60tih godina XX stoljeća

Prema Opštem zakonu o narodnim odborima, iz 1952. godine, koji je bio savezni zakon, uvedene su kao političko-teritorijalne jedinice: opštine, gradovi, gradske opštine i srezovi. Ovim zakonom su formirane opštine kao posebne teritorijalne jedinice.

Na osnovu saveznog zakona, u maju 1952. godine, donesen je Zakon o podjeli teritorije Narodne Republike Bosne i Hercegovine na srezove, gradove i opštine. Prema ovom Zakonu, Sarajevo, s obzirom da je ono i glavni grad Narodne Republike Bosne i Hercegovine i dalje ima status grada. Istovremeno se ovim Zakonom grad Sarajevo prostorno znatno proširuje. Pri tome se pravi razlika između užeg i šireg gradskog područja. Pored užeg područja grada Sarajeva (uže urbano područje), u sastav grada ulaze tri opštine koje su na njegovom području: Dolac sa sjedištem u Alipašinom Mostu, Ilidža i Vogošća. (Milidragović, 1984: 46)

U okviru uspostavljanja i izgradnje komunalnog sistema, što je utemeljeno donošenjem Opšteg zakona o uređenju opština i srezova, bitno se mijenja položaj grada Sarajeva. Grad Sarajevo nije više posebna političko-teritorijalna jedinica, koja bi bila izdvojena iz sastava sreza. (Milidragović, 1984: 49) I pored toga, grad se kao posebna i jedinstvena urbanistička i komunalna cjelina nije mogao zanemariti. Ovo utoliko više što opštine ustanovljene na području grada, same nisu mogle rješavati mnoga zajednička pitanja u urbanom razvoju grada. Zbog toga je u saveznom zakonu o uređenju opština i srezova predviđena mogućnost da se statutom sreza može obrazovati gradsko vijeće, koje čine članovi sreskog vijeća i članovi vijeća proizvođača, koji su izabrani na području grada.

Republičkim Zakonom o područjima srezova i opština u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini iz 1955. godine, smanjuje se broj srezova i opština. Na temelju ovog zakona, na ranijem području grada Sarajeva formirano je pet opština: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Ilidža i Vogošća.

Zbog jedinstvenosti i nedjeljivosti grada, nastala je potreba za obrazovanjem jednog jedinstvenog organa. Bilo je vidljivo da srez ne može u svemu da usklađuje djelatnosti narodnih odbora opština sa područja grada. Iz ovih razloga je statutom sreza Sarajevo iz 1956. godine obrazovano Gradsko vijeće sa zadatkom da vrši zajedničke komunalne i druge poslove, a koji su od zajedničkog interesa za opštine na području grada Sarajeva. Gradsko vijeće je bilo poseban predstavnički organ grada, ali nije bilo organ vlasti. U pogledu nadležnosti Gradskog vijeća grada Sarajeva, ono je imalo ovlaštenje da donosi propise o uređenju komunalnih i drugih pitanja od zajedničkog interesa za čitav grad. Među najvažnijim pitanjima u nadležnosti Gradskog vijeća bila su: donošenje generalnog urbanističkog plana i regulacionog plana za cijeli grad, donošenje plana komunalne izgradnje na području grada, osnivanje privrednih i komunalnih preduzeća i ustanova od zajedničkog interesa za grad, osnivanje pojedinih fondova i druga pitanja. Gradsko vijeće se sastojalo od 50 članova, s tim što je svaka opština u njemu bila predstavljena srazmjerno broju svog stanovništva. Do promjene statuta sreza Sarajevo dolazi 1960. go-

dine. Prema rješenjima u statutu sreza Sarajevo iz 1960. godine, nadležnosti Gradskog vijeća su sužene. Sa tako suženim nadležnostima, Gradsko vijeće je postojalo sve do 1963. godine, kada je donesen Ustav SFRJ i Ustav Republike Bosne i Hercegovine. (Milidragović 1984: 51)

Grad Sarajevo je promijenio svoj pravni položaj, time što je stekao status društveno-političke zajednice 1969. godine. Promjena Ustava RBiH iz 1963. godine, izvršena na temelju Amandmana XVII na Ustav SFRJ, omogućila je da grad Sarajevo kao grad sa najviše opština, dobije status društveno-političke zajednice. U gradu Sarajevu, kao posebnoj društveno-političkoj zajednici, vrše se funkcije i poslovi od interesa za grad kao cjelinu. Posebnim Zakonom o gradu koji ima više opština iz 1969. godine, predviđeno je da grad Sarajevo vrši poslove u oblasti urbanizma, prostornog uređenja i unutrašnjih poslova, kao i druge poslove koji su od neposrednog interesa za privredni, komunalni, kulturni, zdravstveni i socijalni razvitak grada. Na osnovi promjene svoga pravnog statusa, grad je stekao i svoje vlastite izvore prihoda, koje je samostalno utvrđivao. (Milidragović 1984: 62) Tokom 1970. godine donesen je drugi Zakon o gradu koji ima više opština. Gradu Sarajevu je povjereno da, u cilju ostvarivanja zajedničkih interesa, vrši čitav niz poslova koji proizilaze iz jedinstvenog urbanog i komunalnog gradskog područja. Prema ovom Zakonu, grad Sarajevo je dobio 14 konkretnih nadležnosti. One su definisane tako da grad Sarajevo usmjerava razvoj privrede, usmjerava izgradnju grada donošenjem urbanističkih i prostornih planova, stara se o obezbjeđivanju uslova za razvoj stambene privrede i društvenih djelatnosti, stvara uslove za razvoj obrazovanja, nauke, kulture i fizičke kulture, zdravstva, socijalne zaštite, obezbjeđuje javni red i mir, vrši inspeksijski nadzor i obezbjeđuje funkcionisanje komunalnih službi. Mnoge odredbe o nadležnosti grada Sarajeva upotpunjene su i konkretizovane Statutom grada 15. jula 1970. godine. Najviši organ vlasti i organ društvenog samoupravljanja bila je Skupština grada. (Milidragović 1984: 64-66)

Za pravni status grada Sarajeva, veoma je bitno da je Ustav SRBiH iz 1974. godine definisao Sarajevo kao posebnu društveno-političku zajednicu udruženih opština na području grada.

Do 1977. godine četiri opštine: Centar Sarajevo, Novo Sarajevo, Ilidža i Vogošća su sačinjavale urbani i prostorni obuhvat grada Sarajeva.

Grad Sarajevo je, u okviru Projekta za pripreme XIV Zimskih olimpijskih igara, inicirao svoje prostorno proširenje i promjenu unutrašnje organizacije. Sarajevo je 1977. godine prošireno s još četiri opštine, sa svog šireg pripadajućeg prostora. To su opštine: Hadžići, Ilijaš, Trnovo i Pale. Istovremeno su na užem urbanom području grada, pored postojećih, obrazovane dvije nove opštine. To su opštine: Stari Grad Sarajevo i Novi Grad Sarajevo. Stari

Grad Sarajevo je formiran podjelom opštine Centar Sarajevo na Centar Sarajevo i Stari Grad Sarajevo. Novi Grad Sarajevo je nastao podjelom opštine Novo Sarajevo na Novi Grad Sarajevo i Novo Sarajevo. (Milidragović, 1984. 102) Nakon proširenja i reorganizacije grada Sarajeva, donesen je novi Statut grada Sarajeva kao posebne društveno političke zajednice, 1978. godine. U ovom Statutu su definisane funkcije grada, a posebno u oblastima: privrede, urbanizma, stambeno-komunalne djelatnosti, saobraćaja, turizma, upravljanje društvenim zemljištem, zaštita čovjekove okoline, obrazovanje, kultura, socijalna politika i zdravstvena zaštita.

1.6. Sarajevo u vremenu pripreme i održavanja XIV ZOI

U literaturi o društveno-historijskom razvoju Sarajeva u vremenu pred održavanje XIV. Zimskih olimpijskih igara, a to je kraj sedme i početak osme decenije XX stoljeća, postoji saglasnost većine autora da je to bilo "zlatno" doba u historijskom razvoju grada Sarajeva. Radi se o tome da je u drugoj polovini 70-ih godina grad Sarajevo podnio kandidaturu za održavanje Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. godine. Kandidatura je prihvaćena na skupštini Međunarodnog olimpijskog komiteta održanog u Atini 1978. godine. Sarajevo je u velikoj konkurenciji između gradova svijeta dobilo u drugom krugu glasanja najviše podrške i tako dobilo priliku da bude organizator XIV. Zimskih olimpijskih igara. Na svečanom zatvaranju uspješno održanih XIV. Zimskih olimpijskih igara 1984. godine, Juan Antonio Samaranch, predsjednik Međunarodnog olimpijskog komiteta će izjaviti da su to bile najbolje organizovane Zimske olimpijske igre do tog vremena.

U deceniji pred održavanje Zimskih olimpijskih igara, gradska Skupština i sve institucije i ustanove grada Sarajeva, zajedno sa opštinama sa područja grada, užurbano i sistematski su radili na realizaciji projekata koji su mogli garantovati uspješno održavanje XIV Zimskih olimpijskih igara. Bilo je više projekata koji su osmišljeni i realizovani. Među tim projektima, posebno se izdvajaju: teritorijalno proširenje grada s četiri na deset opština. Grad Sarajevo tokom 1978. i 1979. godine teritorijalno je proširen na četiri opštine sa šireg prostora na kome će biti olimpijska borilišta. To su opštine: Hadžići, Trnovo, Ilijaš i Pale. Drugi važan projekat je bio dovođenje prirodnog gasa u Sarajevo i rješavanje zaštite čovjekove okoline. Sljedeći veliki projekat bio je: novi vodovod i novi kanalizacioni sistem s prečistačom u Butilama. Uz ove projekte, izveden je projekt nove stambene izgradnje: naselje Mojnilo i stambene četvrti u Dobrinji. Poseban projekat se odnosio na podizanje uslužnih i ugostiteljskih kapaciteta.

Teritorijalno proširenje je omogućilo da se u okviru jedinstvenog projekta izgrade olimpijska borilišta na Bjelašnici, Jahorini, Igmanu i Trebeviću.

Istovremeno su izgrađene moderne saobraćajnice do olimpijskih planina: Jahorine, Igmana i Bjelašnice.

Prirodni uslovi za održavanje takmičarskog programa stekli su se velikim snježnim padavinama u noći pred otvaranje XIV Zimskih olimpijskih igara. Otvaranje igara obavljeno je 8. februara 1984. godine.

Građani su i racionalno i emotivno podržali održavanje XIV. Zimskih olimpijskih igara. Racionalno, jer su se predano u svim institucijama, od mjesne zajednice pa do svih gradskih institucija predano odnosili prema svim obavezama. Emotivno su se odnosili na način da su masovno izašli na stadion Koševo na svečanost otvaranja XIV. Zimskih olimpijskih igara.

Građani Sarajeva su jednodušno podupirali svojim odnosom da XIV. Zimske olimpijske igre što bolje uspiju. Uspjele su i dobile najveća domaća i međunarodna priznanja.

Putem televizijskih prenosa XIV Zimskih olimpijskih igara, grad Sarajevo je u cijelom svijetu dobio imidž zimskog olimpijskog centra.

Sve aktivnosti pokrenute na realizaciji projekta priprema i održavanja zimskih olimpijskih igara dovele su do novog uspona u ekonomskom, infrastrukturnom i kulturnom razvoju Sarajeva.

Zimske olimpijske igre 1984. godine u Sarajevu predstavljale su „odgovarajući vrhunac decenijama njegovanog okretanja turizmu, sportu, estetskoj draži i višem životnom standardu.“ (Donia 2006: 273)

Mnoge građevine su izgrađene da bi služile za prihvat sportista, navijača, visokih zvanica i novinara, koji su došli u grad da prate XIV. Zimske olimpijske igre. Na brdu Mojnilo izgrađeno je Olimpijsko selo za sportiste. Sportski centar Zetra je izgrađen pored stadiona Koševo, da bi služio kao mjesto otvaranja igara 1984. godine. Izgrađeno je više hotela na Bjelašnici i Igmanu. U centru grada, na području Marijin dvora, izgrađen je hotel Holiday Inn. Komunalne ustanove i usluge su modernizirane. Mnoge osmanske i austrougarske građevine su renovirane i popravljene. (Donia 2006: 273-274)

U petnaestodnevnom trajanju XIV. Zimskih olimpijskih igara, u Sarajevu je boravilo hiljadu i po takmičara i dvadeset i dvije hiljade posjetitelja. Među njima je bila i velika skupina novinara iz cijelog svijeta. Posjetioci Sarajevu, nakon igara su otišli sa sjećanjima na divne dane koje su proveli u idiličnom gradu okruženom vrhunskim zimskim sportsko-rekreativnim centrima. Sarajlije su olimpijske igre smatrali „vrhuncem u stoljetnoj istoriji grada.“ (Donia 2006: 275)

Osam godina nakon održavanja olimpijskih igara u Sarajevu, uslijedila je 1992. godine troipogodišnja opsada Sarajeva, od „srpskih nacionalista sa

brda.“ (Donia 2006: 274) Opsada je trajala 1465 dana. Od granatiranja i snajperske vatre ubijeno je 12.000 građana Sarajeva, a među njima 1.500 djece. Oko 70.000 Sarajlija je bilo ranjeno. Mnoge zgrade su uništene ili zapaljene granatiranjem. Zapaljena je i gradska Vijećnica, simbol Sarajeva. Uništena je komunalna infrastruktura i više hiljada stambenih jedinica. Inspirator opsade Sarajeva i stradanja građana Sarajeva bio je srpski ultranacionalista Radovan Karadžić, kojem se pred Haškim tribunalom sudi za ratni zločin. Opsada Sarajeva je služila ratnom cilju Vojske Republike Srpskog naroda da se uništi država Bosna i Hercegovina i pored toga što je bila međunarodno priznata u aprilu 1992. godine. Sarajevo je izašlo iz opsade tek nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine.

1.7. Političko-pravni položaj grada Sarajeva u postdejtonskom periodu

Grad Sarajevo je u vremenu rata 1992-1995. godine bio jedan od segmenata za mirovne planove. U mirovnom planu o tri etničke republike, za grad Sarajevo je bio predviđen poseban status. Ovaj sporazum iz 1993. godine je ostao samo jedan pokušaj, jer nije dobio podršku, unutrašnju i međunarodnu. Tokom pripreme za Dejtonski mirovni sporazum, za grad Sarajevo se zagovaralo rješenje po kome bi grad dobio status distrikta. Međutim, u završnoj fazi pregovora u Dejtonu, došlo je do obrta. Grad Sarajevo je osim Lukavice i ruralnih dijelova opštine Stari Grad i Ilidža, pripao Federaciji Bosne i Hercegovine. Također, grad Sarajevo je u Ustavu Bosne i Hercegovine dobio status glavnog grada države Bosne i Hercegovine. (Komišić 2006: 414-415) Tako je 60%, uglavnom urbanog prostora Sarajeva, pripalo Federaciji Bosne i Hercegovine, a 40% pretežno ruralnog prostora, pripalo je Republici Srpskoj. Neposredno nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, zapravo tokom 1996. godine, uslijedile su aktivnosti za rješavanje statusa grada Sarajeva. Te godine je konstituisan Kanton Sarajevo, na temelju Vašingtonskog mirovnog sporazuma. Konstituisanje Kantona Sarajeva (11. marta 1996. godine) izvedeno je tako što su nadležnosti i imovina grada Sarajeva preuzete u nadležnost Kantona Sarajevo. Grad Sarajevo je, donošenjem Ustava Kantona Sarajevo, ostao i bez statusa i bez nadležnosti i bez imovine. (Kupusović 2018)

U odnosu na status grada Sarajeva, uslijedila su dva rješenja. Jedno rješenje je izvedeno u odredbama Ustava Kantona Sarajevo, a drugo u odredbama Protokola o organizaciji Sarajeva: kanton, grad, distrikt. (Dedić 1998: 255)

U članu 2. Ustava Kantona se utvrđuje da područje grada Sarajeva, koje je razgraničenjem između entiteta u Bosni i Hercegovini izvršenim mirovnim sporazumom za Bosnu i Hercegovinu potpisanim u Parizu 14. decembra 1995. godine, pripalo Federaciji Bosne i Hercegovine, „organizira se kao kanton sukladno Ustavu Federacije i Ustavu Kantona.“

Istovremeno se u članu 4. utvrđuje teritorij Kantona Sarajevo, koji obuhvata područja opština: Centar Sarajevo, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Novi Grad Sarajevo, Novo Sarajevo, Stari Grad Sarajevo, Trnovo i Vogošća. Ovim rješenjem, područje Kantona je ustanovljeno na području devet predratnih opština u sastavu grada Sarajeva. Izostala je samo opština Pale, koja je entitetskom linijom razgraničenja pripala Republici Srpskoj. U prelaznim i završnim odredbama Ustava Kantona Sarajevo, zapravo u članu 44, ustanovljena je odredba po kojoj s početkom rada prelazne Skupštine Kantona „prestaje sa radom Skupština grada Sarajeva obrazovana nakon neposrednih izbora 1990. godine.“ Ovom odredbom je ukinut dotadašnji najviši organ upravljanja gradom Sarajevom. Time je prestalo postojanje i funkcionisanje grada Sarajeva kao jedinice lokalne samouprave.

Promjena odnosa Kantona Sarajevo naspram pozicije i statusa grada Sarajeva izvedena je donošenjem Amandmana I na Ustav Kantona. Ovim amandmanom se uvodi postojanje i teritorijalni obuhvat grada Sarajeva kao jedinice lokalne samouprave. Grad Sarajevo, prema Amandmanu I, čine opštine: Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo i Stari Grad. Uz definisanje postojanja i teritorijalnog obuhvata grada Sarajeva, u ustavu Kantona nisu definisane nadležnosti i unutrašnja organizacija grada Sarajeva. Ustavom Kantona Sarajevo je predviđeno da se nadležnosti i organizacija grada Sarajeva uređuju Statutom grada.

Ovo rješenje statusa i teritorijalnog obuhvata grada Sarajeva je i normativno i stvarno reduciralo historijsku opstojnost grada Sarajeva u njegovoj poziciji jedinice lokalne samouprave. Radi se o tome da je grad Sarajevo u predratnom vremenu bio jedinstvena cjelina na svom historijskom i urbanom prostoru. Taj prostor je obuhvatao 10 opština, s tim što je, na temelju odredbi Dejtonskog mirovnog sporazuma, opština Pale pripala entitetu Republika Srpska. Svođenje teritorijalnog obuhvata grada Sarajeva samo na dio njegove urbane cjeline, zapravo na četiri opštine, onemogućilo je uspostavu i funkcionisanje lokalne samouprave u gradu Sarajevu na principima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi. Jer, grad Sarajevo nije dobio svoj puni teritorijalni obuhvat. Osim toga, grad Sarajevo nije dobio nadležnosti u oblasti urbanog razvoja i upravljanja gradskim komunalnim organizacijama i ustanovama. Izgubio je mogućnost da ima sopstvene prihode. Sve komunalne javne usta-

nove uzete su u nadležnost kantona: vodosnabdijevanje, gradski saobraćaj, održavanje zelenih površina, izgradnju i održavanje svih gradskih javnih i komunalnih ustanova. Zbog toga su nadležnosti grada Sarajeva definisane u članu 16. Statuta grada, usvojenom u oktobru 2008. godine, u praksi ostale bez mogućnosti da budu realizovane. Naprimjer, sve javne službe su ostale u nadležnosti Kantona Sarajevo: snabdijevanje vodom, kanalizacija, prikupljanje otpada, grijanje, gas, tržnice, javni parkovi, vatrogasne brigade, lokalne zdravstvene službe, sportski objekti, groblja.

Redukcija teritorijalnog obuhvata, a s time i nadležnost grada Sarajeva kao jedinice lokalne samouprave nametnuta je odredbama Protokola o organizaciji Sarajeva: kanton, grad, distrikt. (Dedić 1998: 255-257) Ovaj Protokol je potpisan 25. oktobra 1996. godine od Alije Izetbegovića, predsjedavajućeg Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Krešimira Zubaka, člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine i ambasadora Michaela Steinera, glavnog zamjenika Visokog predstavnika međunarodne zajednice. Protokol je definisan s 15 tačaka. U tački 1. definisano je da će na području Kantona Sarajevo biti formirani Grad Sarajevo i državni distrikt.

U tački 2. definisan je obuhvat Kantona Sarajevo koga čine opštine: Stari grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Hadžići, Ilijaš, Ilidža, Trnovo i Vogošća. Također je u tački 2. definisan teritorijalni obuhvat grada Sarajeva, tako što se grad Sarajevo kao samoupravna jedinica (jedinica lokalne samouprave) sastoji od četiri opštine: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad.

Nadležnosti grada Sarajeva definisane su u tački 4. Sarajevo će, u skladu sa principima naznačenim u amandmanu XVII na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, imati sljedeće kompetencije: gradske finansije, javne službe/infrastruktura, kao što su voda, kanalizacija, grijanje, plin, pijace, javni parkovi, vatrogasna brigada, zdravstvene usluge na lokalnom nivou, sportski objekti, groblja, urbanističko planiranje, javni transport, kultura, osnovno i srednje obrazovanje, lokalna trgovina, dobrotvorne organizacije, lokalna radio i televizija i turizam. Uz ovo, grad će biti odgovoran za sve izvršne aspekte stambene politike! Međutim, većina ovih nadležnosti pripala je Kantonu Sarajevo. Grad Sarajevo je nakon osnivanja, 2008. godine, odredbama Ustava Kantona Sarajevo, dobio sužene i u znatnoj mjeri formalne nadležnosti. U sadržaju Protokola o organizaciji Sarajeva, definisana su i pitanja konstituisanja organa grada Sarajeva i principa ravnopravne zastupljenosti konstitutivnih naroda.

Veoma je značajno da se u tački 10. Protokola, definiše odnos grada Sarajeva s četiri opštine prema opštinama koje ne spadaju u grad, u pitanjima izgradnje i održavanja zajedničke infrastrukture. Tako se precizira da opštine na čijoj teritoriji su objekti infrastrukture (snabdjevanja vodom) na Ilidži i

drugim opštinama koje ne spadaju u grad, imaju zakonsku obavezu da ne sprečavaju rad javnih službi koje su u nadležnosti grada Sarajeva. Radi se o javnim službama koje su u vezi s snabdjevanjem vodom, kanalizacijom i javnim prevozom.

Posmatran u svojoj cijelosti, Protokol o organizaciji Sarajeva je dao osnovu za definisanje teritorijalnog obuhvata Kantona Sarajevo, zatim teritorijalnog obuhvata grada Sarajeva sa četiri opštine, kao i nadležnost i strukturu organa grada Sarajeva. Ideja o uspostavljanju državnog distrikta nije dobila svoju realizaciju. Ustav Kantona je svojim odredbama ustanovio grad Sarajevo, definirajući njegov teritorijalni obuhvat sa četiri opštine. Nadležnosti grada Sarajeva, Ustav Kantona Sarajevo ne definiše, već to ostavlja da se definiše Statutom grada Sarajeva.

Grad Sarajevo nije dobio glavne nadležnosti koje pripadaju gradu kao jedinici lokalne samouprave. Nadležnosti grada Sarajeva, u Statutu grada Sarajeva, su date načelno (naprimjer osnovno školstvo, gradska infrastruktura, komunalne djelatnosti). Za ove nadležnosti nisu osigurana materijalna sredstva. U pravilu su ove nadležnosti zadržane u Kantonu Sarajevo. Kako finansiranje grada Sarajeva nije riješeno, većina njegovih aktivnosti svodi se na protokolarnе poslove u oblasti međugradske saradnje i rijetke zajedničke projekte kao što je bio izgradnja Trebeviće žičare.

1.8. Pokušaj promjene pravnog statusa grada Sarajeva 2017.

Izvršna vlast Kantona Sarajevo je tokom 2017. godine predložila Skupštini Kantona Sarajevo usvajanje amandmana L do LVII o pravnom položaju grada Sarajeva.

Glavna ideja u usvojenim amandmanima je definisanje odredbi o nadležnosti grada Sarajeva u oblasti uređivanja i provođenja politike planiranja i uređenja prostora i zaštite okoliša na teritoriji grada, kao i utvrđivanje politike korištenja javnih dobara od interesa za grad.

Posebnu novinu u definisanju nadležnosti grada u oblasti komunalne djelatnosti čini član 4.d. amandmana LII. U tački 7. ovog amandmana se definiše upravljanje, finansiranje i unapređenje djelatnosti i objekata gradske komunalne infrastrukture. Precizira se da su to: gradska groblja, mostovi od posebnog značaja za grad, gradska ulična rasvjeta i gradski parkovi. Iako ove odredbe o komunalnoj djelatnosti i komunalnim ustanovama ne obuhvataju cjelinu komunalnih djelatnosti velikog grada, kakav je grad Sarajevo, njima se otvara institucionalna mogućnost da grad Sarajevo dobije punu nadležnost

u oblasti komunalnih djelatnosti i upravljanja komunalnim ustanovama. Da bi proces promjena išao u tom pravcu, nužno je izvršiti promjenu više zakona Kantona Sarajevo i donijeti novi kantonalni zakon o lokalnoj samoupravi.

Ovim promjenama Ustava Kantona Sarajevo, koje se odnose na pravni status grada Sarajeva, inicira se jedan proces koji će u vremenu koje dolazi omogućiti da grad Sarajevo, kao jedinica lokalne samouprave, dobije svoje pune nadležnosti, na principima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi. S tim u vezi je i nužnost promjene teritorijalnog obuhvata grada Sarajeva. Zapravo, historijski razvoj grada Sarajeva više od pet stoljeća je oblikovao cjelovitu urbanu strukturu grada Sarajeva. Grad Sarajevo se urbano i teritorijalno razvijao od Baščaršije i dolinom rijeke Miljacke do Ilidže, kao i do Vogošće, na sjevernom dijelu geografskog prostora koji pripada Sarajevu. Sa tog staništa jedinstvena historijska, društvena i urbana cjelina grada Sarajeva obuhvata prostor šest današnjih opština: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća. Uz sve navedene promjene Ustava Kantona Sarajevo, sadašnje i buduće, nužno će doći i do definisanja historijskog obuhvata teritorije koja pripada gradu Sarajevu.

U definisanju pravnog statusa grada Sarajeva, valja, u cijelosti razgraničiti nadležnosti u trouglu: Kanton Sarajevo, grad Sarajevo i opštine u sastavu grada Sarajeva. Sve dok se grad Sarajevo ne uspostavi na cjelini svog urbanog prostora i sa punim nadležnostima u oblasti urbanog planiranja prostora, izgradnje i održavanja urbane infrastrukture, kao i upravljanja komunalnim djelatnostima i razvojem kulture, obrazovanja, zdravstva i turizma, zaostajajući u svom ekonomsko-socijalnom, urbanom i kulturnom razvoju, kao urbano, kulturno i političko središte Bosne i Hercegovine.

***

Grad Sarajevo je od XV do kraja XX stoljeća razvio svoju urbanu i komunalnu infrastrukturu i teritorijalni obuhvat na cijelom urbanom prostoru, što mu je omogućilo da bude organizator XIV zimskih olimpijskih igara 1984. godine.

U vremenu pripreme i održavanja XIV zimskih olimpijskih igara grad Sarajevo je izgradio nove kapacitete u svojoj urbanoj i komunalnoj infrastrukturi, uključujući i izgradnju novih stambenih naselja.

U pripremi za XIV zimske olimpijske igre svoju teritorijalnu cjelinu je zaokružio i sa opštinama koje se nalaze u širem prostornom obuhvatu. To su opštine: Trnovo, Pale, Hadžići i Ilijaš. Sva olimpijska borilišta građena su na području ove četiri opštine.

Grad Sarajevo je od aprila 1992. do decembra 1995. godine, zapravo do Dejtonskog mirovnog sporazuma bio 1425 dana pod opsadom od snaga Vojске Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Tokom opsade u gradu Sarajevu je izgubilo živote 12.000 građana Sarajeva, od čega 1.500 djece. Njegova privredna i komunalna infrastruktura, njegov stambeni fond su bili djelimično ili potpuno uništeni. Tokom postratnih godina, uz pomoć međunarodne zajednice, grad Sarajevo je obnovio svoju infrastrukturu i stambene objekte.

Organizacija grada Sarajeva kao jedinice lokalne samouprave bitno je promijenjena u odnosu na predratnu teritorijalnu organizaciju i zakonske i statutarne nadležnosti.

Grad Sarajevo je, formiranjem Kantona Sarajevo 1996. godine, izgubio svoj pravni status, imovinu i nadležnosti. Prestao je da postoji kao jedinica lokalne samouprave. Njegove nadležnosti i imovinu prisvojile su vlasti Kantona Sarajevo.

Promjenama Ustava Kantona Sarajevo, a na temelju amandmana I iz 1997. godine, ustanovljen je grad Sarajevo na teritoriji Kantona Sarajevo, sa četiri opštine: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad. Istovremeno je predviđeno da grad Sarajevo svoje nadležnosti uredi statutom grada Sarajeva. Kako te nadležnosti nisu definisane ni Ustavom Kantona Sarajevo, ni Zakonom o lokalnoj samoupravi Kantona Sarajevo, stvarne nadležnosti grada Sarajeva svedene su na minimum opstojnosti i to pretežno u oblasti predstavljanja grada Sarajeva u međugradskoj i međunarodnoj saradnji.

Kanton Sarajevo je prisvojio sve bitne nadležnosti grada Sarajeva u oblasti prostornog planiranja i upravljanja urbanom i komunalnom infrastrukturom.

Budući da mu je sužena nadležnost i izvršena redukcija teritorijalnog obuhvata samo na dio jedinstvenog urbanog prostora, grad Sarajevo nema pretpostavke da se u njemu razvija lokalna samouprava na principima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi.

Pokušaj definisanja proširenja nadležnosti grada Sarajeva, amandmanima na Ustav Kantona Sarajevo donesenim 2017. godine, u komunalnoj djelatnosti samo djelimično mijenja sadašnji, zapravo, postdejtonski status grada Sarajeva, kako u pogledu nadležnosti, tako i u pogledu teritorijalnog obuhvata.

Bitna promjena pravnog statusa grada Sarajeva može uslijediti na temelju dvije pretpostavke. Prva je definisanje u Ustavu Kantona Sarajevo, pravne pozicije grada Sarajeva, unutar koje će imati pune nadležnosti i teritorijalni obuhvat na šest opština koje čine jedinstven urbani prostor Sarajeva: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća.

Druga je da zastupnici u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine iz Kantona Sarajevo i Federacije Bosne i Hercegovine pokrenu inicijativu za donošenje državnog zakona o gradu Sarajevu kao glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Do sada su zakone o glavnom gradu donijele sve zemlje u procesu postsocijalističke tranzicije: Republika Češka, Poljska, Mađarska, Slovačka, Hrvatska, Slovenija, Srbija, Crna Gora i Makedonija.

2.

KOMPARATIVNI MODELI LOKALNE SAMOUPRAVE GLAVNIH GRADOVA CENTRALNE I JUGOISTOČNE EVROPE

Usvajanjem Evropske povelje o lokalnoj samoupravi u Vijeću Evrope 1985. godine definirani su zajednički evropski standardi u pogledu prava i dužnosti jedinica lokalne samouprave i postignuta je sinteza iskustava evropskih zemalja s razvijenom demokratijom u kojima lokalna samouprava ima značajnu ulogu u ekonomskom i socijalnom razvoju, kao i u razvoju demokratije i civilnog društva. Prema Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi lokalna samouprava podrazumijeva pravo i osposobljenost lokalnih vlasti da, u granicama zakona, regulišu i rukovode znatnim dijelom javnih poslova, na osnovu vlastite odgovornosti i u interesu lokalnog stanovništva. (član 3. Evropske povelje o lokalnoj samoupravi)

U provedenim demokratskim reformama, kako bi ispunile uslove za prijem u članstvo u Evropskoj uniji, bivše socijalističke države su u procesu tranzicije i integracije u Evropsku uniju na temelju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi provele reformu lokalne samouprave. Afirmacijom Evropske povelje o lokalnoj samoupravi lokalne vlasti su u svim državama članicama Evropske unije dobile ustavnu poziciju koja im omogućava autonomno vršenje svih javnih poslova od neposrednog interesa za građane. (Pejanović 2005: 215-217) Sa ostvarenom autonomijom, lokalne vlasti su postale nosioci socijalnog i ekonomskog razvoja njihovih područja, a za građane najvažniji oblici vlasti. U posljednje dvije decenije prisutna je sve veća saradnja i međuovisnost između institucija Evropske unije i jedinica lokalne samouprave. Ta međuovisnost je uzrokovana sa jedne strane produbljjenjem evropskih integracija i prenosom nadležnosti na Evropsku uniju, a sa druge strane decentralizacijom kohezijske politike Evropske unije. U tom procesu korist su imale lokalne vlasti, ali i Evropska unija u cjelini. Lokalne vlasti su prva stepenica društvene integracije i imaju ključnu ulogu u legitimaciji samog procesa evropskih integracija, sa sve značajnijom ulogom u provođenju po-

litičkih i ekonomskih ciljeva Evropske unije. Ta legitimacija se zasniva na pozitivnoj orijentaciji lokalnih vlasti prema Evropskoj uniji, ali prije svega na neposrednoj koristi koju lokalne vlasti ostvaruju kroz proces evropskih integracija korištenjem fondova Evropske unije. Sa druge strane interes lokalnih vlasti od procesa evropskih integracija i Evropske unije se ogledao u stabilizaciji mira i sigurnosti, kao temeljnih pretpostavki održivog lokalnog razvoja. (Sadiković 2014) Nakon što je Mاستrihtskim ugovorom 1994. godine uspostavljen Komitet regija kao predstavničko tijelo lokalnih i regionalnih vlasti na razini Evropske unije provedena su brojna naučna istraživanja o organizaciji i razvoju lokalne samouprave u različitim evropskim zemljama. U komparativnim proučavanjima različitih sistema lokalne samouprave, njene ustavne pozicije i usaglašenosti sa načelima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi izostale su posebne interdisciplinarnе analize organizacije lokalne samouprave u glavnim gradovima kao ekonomskim, obrazovnim, kulturnim i administrativnim centrima. Glavni gradovi imaju posebnu ulogu u nacionalnim sistemima lokalne samouprave svih evropskih država. Glavni gradovi se pored simboličkog značaja za identitet svake države, razlikuju od ostalih jedinica lokalne samouprave u više aspekata. Glavni gradovi su u pravilu najveće jedinice lokalne samouprave u demografskom smislu. Glavni gradovi su administrativni i politički centri, generatori ekonomskog, kulturnog i socijalnog razvoja, ne samo šireg metropolitenskog područja, nego i država u cjelini. Iz navedenih razloga je pitanje uređenja lokalne samouprave u glavnim gradovima i njihovog ustavno-pravnog statusa posebno u odnosu na druge jedinice lokalne samouprave.

U ovom dijelu studije je provedeno komparativno istraživanje ustavnog i zakonskog statusa glavnih gradova zemalja centralne i jugoistočne Evrope koje su prošle ili prolaze proces tranzicije, reforme lokalne samouprave i integracije u Evropsku uniju. Analizirani su sljedeći glavni gradovi: Beč, Ljubljana, Zagreb, Beograd, Budimpešta, Tirana i Skoplje.

U komparativnoj analizi modela lokalne samouprave u glavnim gradovima su posebno uzeti u obzir sljedeći aspekti:

- ustavni status glavnog grada u sistemu teritorijalno – administrativne organizacije državne vlasti i lokalne samouprave,
- ustavni i zakonski položaj glavnog grada, s posebnim osvrtom na obim samoupravnih nadležnosti i definirane odnose saradnje glavnih gradova s centralnim državnim vlastima u ostvarivanju njihove posebne uloge,
- organizacija lokalne samouprave u glavnim gradovima u pogledu unutarnje administrativno-teritorijalne organizacije i upravljanja javnim poslovima,

- organizacija gradskih vlasti i gradske uprave (način izbora lokalnih vlasti, odnos izvršne i zakonodavne vlasti).

Rezultati komparativne analize mogu biti od koristi u oblikovanju prijedloga institucionalnog modela reforme i organizacije lokalne samouprave u Gradu Sarajevu.

2.1. Grad Zagreb

Ustav Republike Hrvatske garantuje hrvatskim građanima pravo na lokalnu samoupravu. To pravo podrazumijeva samostalnost u obavljanju lokalnih poslova, vlastite prihode i slobodno raspolaganje prihodima, samostalno uređivanje unutrašnjeg ustrojstva, kao i neposredan izbor članova predstavničkih tijela. Jedinice lokalne samouprave su općine i gradovi te županije, a Ustav predviđa da se Zakonom mogu ustanoviti i druge jedinice lokalne samouprave. Izmjenom Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi 2005. godine uvedena je posebna vrsta jedinica lokalne samouprave veliki grad. Veliki gradovi su jedinice lokalne samouprave koje su ujedno gospodarska, finansijska, kulturna, zdravstvena, prometna i znanstvena središta razvitka šireg okruženja i koji imaju više od 35.000 stanovnika. U Republici Hrvatskoj je ustrojeno 555 jedinica lokalne samouprave i to:

- 428 općina,
- 127 gradova,
- 20 županija (kao jedinica područne / regionalne / samouprave).

Zakonom su jasno definisane samoupravne nadležnosti jedinica lokalne samouprave prema samoupravnom statusu.

Kao glavni grad Republike Hrvatske Grad Zagreb sa 790.017 stanovnika, prema popisu stanovništva iz 2011. godine, predstavlja posebnu i jedinstvenu teritorijalnu i upravnu cjelinu. Položaj, djelokrug javnih poslova i ustrojstvo Grada Zagreba određeni su posebnim Zakonom o Gradu Zagrebu (NN 62/2001/125/08/119/14) i statutom Grada Zagreba. Prema Zakonu Grad Zagreb ima i položaj županije, te istovremeno predstavlja jedinicu lokalne samouprave i jedinicu područne (regionalne samouprave). U okviru svog samoupravnog djelokruga Grad Zagreb na svom području obavlja poslove iz djelokruga grada i djelokruga županije. Grad Zagreb u svom samoupravnom djelokrugu obavlja poslove lokalnog značaja kojima se neposredno ostvaruju potrebe građana te poslove područnog (regionalnog) značaja, a koji nisu Ustavom ili zakonom dodijeljeni državnim tijelima a posebno one poslove koji se odnose na:

Tabela 1. Podjela samoupravnih nadležnosti općine, grada i županije

OPĆINE I GRADOVI	ŽUPANIJE
<ul style="list-style-type: none"> • Uređenje naselja i stanovanja • Prostorno i urbanističko planiranje • Komunalno gospodarstvo • Briga o djeci • Socijalna skrb • Primarna zdravstvena zaštita • Odgoj i osnovno obrazovanje • Kultura, tjelesna kultura i sport • Zaštita potrošača • Zaštita i unapređenje prirodnog okoliša • Protupožarna i civilna zaštita • Promet na svome području • Ostali poslovi sukladno posebnim zakonima 	<ul style="list-style-type: none"> • Obrazovanje • Zdravstvo • Prostorno i urbanističko planiranje • Gospodarski razvoj • Promet i prometna infrastruktura • Održavanje javnih cesta • Planiranje i razvoj mreže obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih i kulturnih ustanova • Izdavanje građevinskih i lokacijskih dozvola, drugih akata vezanih uz gradnju, te provedba dokumenata prostornog uređenja • Ostali poslovi sukladno posebnim zakonima
+ VELIKI GRADOVI	
<ul style="list-style-type: none"> • Održavanje javnih cesta • Izdavanje građevinskih i lokacijskih dozvola, drugih akata vezanih uz gradnju, te provedba dokumenata prostornog uređenja 	

Izvor: Ministarstvo uprave RH, 2017.

- gospodarski razvoj,
- komunalne djelatnosti,
- prostorno i urbanističko planiranje,
- uređenje naselja i stanovanje,
- odgoj, osnovno obrazovanje i srednje školstvo,
- zdravstvo, socijalnu skrb, brigu o djeci,
- kulturu, tjelesnu kulturu i šport,
- planiranje i razvoj mreže obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih i kulturnih ustanova,
- promet i prometnu infrastrukturu,
- zaštitu potrošača,
- zaštitu i unapređenje prirodnog okoliša,
- protupožarnu i civilnu zaštitu,
- održavanje javnih cesta,
- izdavanje građevinskih i lokacijskih dozvola, prostornog uređenja,
- druge poslove koji proizilaze iz njegovog ustavnog i zakonskog položaja. (član 36. Statuta Grada Zagreba, Službeni glasnik Grada Zagreba 19/99)

U rješavanju pitanja od zajedničkog interesa između Grada Zagreba i Zagrebačke županije, koja obuhvata devet gradova i 25 općina, predstavnička tijela Grada i Županije osnivaju posebno tijelo, Zajedničko vijeće koje čine Gradonačelnik, Župan i po dva predstavnika Gradske skupštine i Skupštine županije. Posebnim sporazumom se koordiniraju i rješavaju pitanja od zajedničkog interesa između Grada Zagreba i Zagrebačke županije.

Gradska uprava

Organi Grada Zagreba su Gradska skupština, Gradonačelnik i Gradsko poglavarstvo. Najznačajniji organ gradske vlasti je Gradska skupština koja broji 51 gradskog zastupnika. Kao predstavničko tijelo građana Gradska Skupština donosi akte u okviru samoupravnog djelokruga Grada Zagreba. Izvršna tijela Grada Zagreba su gradonačelnik Grada Zagreba i Gradsko poglavarstvo. Gradonačelnik predstavlja i zastupa Grad Zagreb i nositelj je izvršnih poslova. Gradonačelnik je odgovoran vladi Republike Hrvatske za obavljanje državnih poslova povjerenih upravnim tijelima Grada, a vlada može gradonačelniku davati i naredbe. (član 8. Zakona o Gradu Zagrebu)

Gradonačelnik se bira neposredno od strane građana većinskim dvokružnim sistemom. Izmjenama Zakona o Gradu Zagrebu 2014. godine gradonačelnik imenuje koordinatora poslova državne uprave za područje Grada Zagreba, koji koordinira saradnju upravnih tijela Grada Zagreba u obavljanju povjerenih poslova državne uprave sa središnjim tijelima državne uprave. (član 4. Zakona o Gradu Zagrebu, NN 119/14)

Teritorijalna organizacija

U Gradu Zagrebu se mogu osnovati gradske četvrti i mjesni odbori kao oblici mjesne samouprave putem kojih građani sudjeluju u odlučivanju o poslovima iz samoupravnog djelokruga i lokalnim poslovima koji neposredno i svakodnevno utiču na njihov život i rad. Gradska četvrt osniva se za područje koje predstavlja gradsku, ekonomsku i društvenu cjelinu, a koje je povezano zajedničkim interesima građana. U Gradu Zagrebu osnovano je 17 gradskih četvrti u kojima građani Grada Zagreba ostvaruju svoje pravo na mjesnu samoupravu. U njima građani, putem svojih izravno izabраниh predstavnika u njihovim vijećima, sudjeluju u odlučivanju o poslovima koji utječu na njihov svakodnevni život i rad u užim lokalnim zajednicama. Vijeća gradskih četvrti aktivno doprinose zadovoljavanju komunalnih i drugih zajedničkih potreba građana širom područja Grada. Organi gradske četvrti su Vijeće gradske četvrti i Predsjednik vijeća. Članove vijeća gradske četvrti biraju građani s područja gradske četvrti na temelju općeg biračkog prava na neposrednim izbori-

ma tajnim glasanjem. Gradsko poglavarstvo i gradska upravna tijela dužna su prije donošenja svake odluke o pitanju od značaja za određenu gradsku četvrt zatražiti mišljenje Vijeća gradske četvrti. Pored toga Gradsko poglavarstvo i gradska upravna tijela dužna su informisati Predsjednika i Vijeće gradske četvrti o pitanjima u vezi sa: planiranjem razvoja Grada; programima gradske uprave; zaštitom okoliša; gradnjom objekata na području gradske četvrti; i svim drugim pitanjima važnim za gradsku četvrt. Sredstva za rad gradskih četvrti osiguravaju se u budžetu Grada Zagreba. Od 2009. godine tim aktivnostima svoj značajan doprinos daju i vijeća mjesnih odbora. Na području gradske četvrti osnivaju se mjesni odbori. U Gradu Zagrebu postoji 2016 mjesnih odbora. Radom mjesnih odbora rukovodi vijeće i predsjednik vijeća mjesnog odbora. Stručne i administrativne poslove za rad gradskih četvrti i mjesnih odbora obavlja gradsko upravno tijelo nadležno za mjesnu samoupravu.

Oblici neposrednog sudjelovanja građana u odlučivanju o lokalnim poslovima iz samoupravnog djelokruga Grada Zagreba su: lokalni referendum, mjesni zborovi građana, predstavke, prijedlozi i pritužbe građana. Gradska skupština može raspisati lokalni referendum o svakom pitanju iz samoupravnog djelokruga Grada Zagreba koje je od posebnog i neposrednog interesa za razvoj Grada Zagreba ili za građane Grada Zagreba, a o kojem Gradska skupština ima pravo donositi odluke. Mjesni zborovi građana sazivaju se radi izjašnjavanja građana o pojedinim pitanjima od lokalnog značaja, raspravljanja o potrebama i interesima građana, te davanja prijedloga za rješavanje pitanja od lokalnog značenja. Građani mogu podnositi predstavke tijelima Grada Zagreba. Organi Grada Zagreba dužni su u roku od trideset dana od dana podnošenja predstavke odgovoriti građanima koji su predstavku podnijeli.

Građani imaju pravo predlagati Gradskoj skupštini donošenje određenog akta ili rješavanje određenog pitanja. O podnesenom prijedlogu Gradska skupština mora raspravljati ako ga potpisom podrži najmanje deset posto građana s pravom glasa na području Grada Zagreba. Građani imaju pravo gradskim upravnim tijelima i tijelima mjesne samouprave podnositi predstavke i pritužbe na njihov rad te na odnos zaposlenih u tim tijelima kada im se obraćaju radi ostvarivanja svojih prava i interesa.

2.2. Grad Ljubljana

Prema Ustavu Slovenije stanovnici sami sprovode lokalnu samoupravu u opštinama i drugim lokalnim samoupravnim zajednicama (Član 138). Ustavom Slovenije su uspostavljena dva nivoa samoupravnih lokalnih zajednica.

Temeljne samoupravne zajednice su opštine („obične“ i gradske), a šire samoupravne zajednice su pokrajine. Opština je temeljna jedinica samouprave, a obim njene samoupravnosti određuje država Ustavom i zakonodavstvom. Prema članu 140. Ustava Slovenije u nadležnost opština spadaju pitanja koja opština može da uređuje samostalno, a odnose se samo na stanovnike opštine, te na pojedinačne dužnosti iz državne nadležnosti koje na opštine može da prenese država ako za to osigura odgovarajuća sredstva. Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi u izvorne nadležnosti opštine spadaju sljedeći poslovi:

- prostorno uređenje,
- lokalni putevi,
- komunalne djelatnosti i javne službe,
- zaštita okoline,
- socijalna zaštita i
- kultura, sport i rekreacija.

Prema članu 141. Ustava posebnu kategoriju opština čine gradske opštine. Pored nadležnosti koje imaju „obične“ opštine, gradske opštine obavljaju i određene dužnosti koje su u državnoj nadležnosti, a koje se odnose na razvoj gradova. Gradske opštine te poslove obavljaju kao izvorne nadležnosti, a ne kao prenesene. Radi se o tome da razvoj gradova kao kompleksnijih urbanih cjelina zahtijeva i više nadležnosti i dužnosti, izvornih i prenesenih i u tome je suština njihovog posebnog statusa. Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi status grada može da dobije opština koja čini jedinstven prostorni organizam, povezan dnevnim migracijama stanovništva, a koja ima najmanje 20.000 stanovnika i najmanje 15.000 radnih mjesta od koje je najmanje polovina u tercijarnim i kvartarnim djelatnostima. Nadalje da bi dobila status gradske, opština mora biti geografski, ekonomski i kulturni centar šireg teritorijalnog područja. Od ukupno 212 opština u Republici Sloveniji, 11 ih ima status gradske opštine.

Grad Ljubljana s 276.091 stanovnika (13% ukupne populacije) politički je, administrativni, ekonomski i kulturni centar Republike Slovenije. Grad Ljubljana ima iste nadležnosti kao i ostale gradske opštine, ali u vršenju samoupravnih nadležnosti ima obavezu primjenjivati zahtjeve definisane posebnim Zakonom o glavnom Gradu. Ti zahtjevi se prvenstveno odnose na pitanja od državnog interesa, kao što je osiguranje uslova za funkcionisanje državnih tijela, uključujući ambasade i konzulate drugih država. Zakonom o glavnom gradu je usklađeno izvođenje poslova iz nadležnosti državnih organa i organa grada u sljedećim pitanjima:

- uređenje uslova za djelovanje državnih organa i organizacija,
- usklađivanje interesa državnih organa i grada u oblasti prostornog planiranja,

- predstavljanje glavnog grada u protokolarnim i promocijskim aktivnostima i pitanjima međudržavne i međunarodne saradnje i
- organizacija priredbi i proslava od državne važnosti.

Zakon o glavnom Gradu primarno reguliše način saradnje državnih i gradskih vlasti u provođenju zajedničkih zadataka, posebnih poslova glavnog grada, prostornog planiranja i razvoja. Operacionalizacija navedenih zadataka se vrši dogovorom i sporazumom predsjednika državne vlade i gradonačelnika. Zakon osigurava poseban sporazum između državnih i gradskih vlasti u definiranju dodatnih nadležnosti za grad, kao i osiguranje odgovarajućih sredstava za njihovu realizaciju. Tako je izmjenama Zakona 2009. godine određeno da 0,73% poreza na lični dohodak pripada Gradu Ljubljana (oko 16 miliona eura na godišnjem nivou), za finansiranje posebnih funkcija Grada.

Izmjenama Zakona o glavnom gradu 2010. godine uvedene su dvije bitne promjene u statusu Grada Ljubljana. Prvo, stvorena je osnova za direktno sufinansiranje razvojnih projekata Grada na temelju direktnog sporazuma gradske uprave sa vladom Republike Slovenije. Drugo, osigurani su stalni prihodi grada Ljubljana, izvorni ili preneseni, srazmjerni njegovim nadležnostima i posebnom ulogom i funkcijama prema Zakonu o glavnom gradu. Statutom grada su definisane nadležnosti grada prema kojima se prepoznaje izrazita razvojna funkcija grada:

- normativno uređenje lokalnih poslova od javnog značaja (statut, budžet, propisi o oporezivanju...),
- upravljanje imovinom,
- stvaranje uslova za privredni razvoj,
- prostorno i urbanističko planiranje,
- upravljanje lokalnim javnim službama,
- razvoj odgojno – obrazovne djelatnosti,
- razvoj zdravstvene i socijalne zaštite,
- razvoj kulture, naučne i društvene djelatnosti,
- očuvanje okoliša,
- poduzimanje mjera za sigurnost od prirodnih i drugih nepogoda i
- javni red i sigurnost.

Gradska uprava

Najvažniji organ odlučivanja o pitanjima iz samoupravne nadležnosti Grada je neposredno izabrano Gradsko vijeće koje ima 45 članova. Gradonačelnik i njegovih pet zamjenika se biraju neposredno od strane građana i obavljaju izvršne poslove. Gradsku upravu čini 15 posebnih odjela gradske uprave u kojima je zaposleno oko 600 gradskih službenika.

Teritorijalna organizacija

Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi jedinice lokalne samouprave mogu na svom području osnivati niže samoupravne teritorijalne jedinice: sela, mješta, gradske četvrti, na koja mogu prenositi određene samoupravne poslove od neposrednog interesa za građane.

Teritorijalna organizacija grada je zasnovana na konceptu da grad predstavlja jedinstvenu društvenu, urbanu i ekonomsku cjelinu. Na tom konceptu je izveden model teritorijalne organizacije grada, sa funkcionalnom i racionalnom strukturom unutrašnje organizacije i organizacije upravljanja komunalnim poslovima i socio-ekonomskim razvojem grada u svim oblastima značajnim za kvalitetan život građana. Grad Ljubljana u teritorijalnoj organizaciji lokalne samouprave ima 17 sub-gradskih teritorijalnih jedinica, gradskih četvrti (susjedstva). Gradske četvrti (susjedstva) su pravna lica koja predstavljaju neposredno izabrana Susjedska vijeća. Gradske četvrti (susjedstva) se osnivaju odlukom Gradskog vijeća uz obavezan referendum građana nastanjenih na području na kome se osniva sub-gradska teritorijalna jedinica. Gradske četvrti (susjedstva) obavljaju određene javne poslove, ali u okviru opće nadležnosti Grada. Ti poslovi prvenstveno obuhvataju kulturu, sport, socijalne programe, zaštitu okoline i prostorno planiranje. U rješavanju zajedničkih pitanja ostvaruje se, prema potrebi, saradnja između gradskih četvrti (susjedstva), kao i saradnja sa gradskom upravom.

2.3. Grad Beograd

Prema Ustavu Srbija je parlamentarna Republika u kojoj je „državna vlast ograničena pravom građana na pokrajinsku autonomiju i lokalnu samoupravu.“ To pravo građani ostvaruju posredstvom neposredno izabраних predstavničkih organa. Prema Zakonu o teritorijalnoj organizaciji iz 2007. godine, Republiku Srbiju čine „opštine, gradovi i grad Beograd kao teritorijalne jedinice i autonomne pokrajine kao oblik teritorijalne autonomije.“ Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi (Sl. glasnik 127/07 i 83/14) jedinice lokalne samouprave u Srbiji su opštine, gradovi i grad Beograd. Opštine se osnivaju za područja koja imaju najmanje 10.000 stanovnika, grad za područje koje ima najmanje 100.000 stanovnika, a u izuzetnim okolnostima i manje. (Zakon o teritorijalnoj organizaciji, Sl. glasnik 129/07). U Srbiji je osnovana 174 jedinica lokalne samouprave, od toga 150 su opštine, a 24 jedinice lokalne samouprave imaju status grada. Gradovi su prema zakonu koncipirani kao generatori regionalnog razvoja.

Specifičnost ustavnog koncepta lokalne samouprave u Srbiji se ogleda u tome što Ustav uređuje samoupravni status opštine kao jedinice lokalne samouprave, ali ne i poseban status gradova i Beograda kao glavnog grada. Ustavom su taksativno utvrđene nadležnosti opštine, organi opštine i nadzor nad radom organa opštine. To su, istovremeno i nadležnosti gradova i grada Beograda. Ustav međutim, daje mogućnost da se gradovima i gradu Beogradu, zakonom mogu povjeriti i druge nadležnosti. Tako se, shodno Ustavu, položaj grada Beograda, glavnog grada Republike Srbije, uređuje Zakonom o glavnom gradu i Statutom grada Beograda. Grad Beograd ima nadležnosti koje su Ustavom i zakonom povjerene opštini i gradu, a Zakonom o glavnom gradu mogu mu se povjeriti i druge nadležnosti. Također, Ustav predviđa da se statutom grada može predvidjeti da se na teritoriji grada obrazuju dvije ili više gradskih opština, te da se statutom grada uređuju poslovi iz nadležnosti grada koje vrše gradske opštine. Tako se, iako Ustavom to nije izričito utvrđeno, posredno uvodi i četvrti oblik lokalne samouprave oličen u gradskim opštinama. Međutim, kako Ustavom nisu utvrđene posebne nadležnosti gradova i grada Beograda, moglo bi se zaključiti da je sistem lokalne samouprave u Srbiji monotipski, da se u njenoj osnovi nalaze opštine, te da se izraz lokalna samouprava sadržan u Ustavu uglavnom izjednačava sa izrazom opština. Zato se navedeni posebni oblici (grad i grad Beograd) i ne moraju shvatiti kao posebni oblici lokalne samouprave, već kao podvarijante osnovne jedinice lokalne samouprave koju čini opština. (Ustav R Srbije, Sl. glasnik, br.98/2006, članovi 188 -193)

U monotipskoj organizaciji lokalne samouprave gradovi u odnosu na opštine imaju nešto šire samoupravne nadležnosti. Opštine u sastavu gradova nemaju status jedinice lokalne samouprave. Njihovo osnivanje, teritorijalni obuhvat, samoupravni djelokrug, organizacija i druga pitanja se uređuju statusom grada. Grad Beograd ima 17 gradskih opština. Nadležnosti opština obuhvataju oblasti: lokalnog ekonomskog razvoja, urbanizma i izgradnje, komunalnih djelatnosti, zaštite životne sredine, zdravstvene, socijalne i dječije zaštite, trgovine, turizma, ugostiteljstva, osnovno obrazovanje, primarna zdravstvena zaštita, lokalne ceste i lokalni javni prijevoz, komunalne djelatnosti (osnivanje lokalnih komunalnih preduzeća, koncesije...). Gradovi imaju iste izvorne samouprave nadležnosti, s tim da imaju pravo da osnivaju komunalnu policiju. Grad Beograd za razliku od drugih gradova ima proširene nadležnosti u oblasti vodoprivrede, puteva i medija.

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine Beograd ima 1.659 440 stalnih stanovnika. Grad Beograd je Ustavom definisan kao jedinica lokalne samouprave s posebnim statusom, a njegov samoupravni položaj je uređen po-

sebnim Zakonom o glavnom gradu. (Sl. Glasnik RS, 129/2007, 83/2014 i 101/2016) U cilju efikasnijeg vršenja određenih nadležnosti grad može statutom obrazovati gradske opštine na području grada koje imaju status pravnog lica i definisati njihove nadležnosti.

Pored zakonom definisanih nadležnosti opština i gradova, grad Beograd na svom prostoru obavlja posebne nadležnosti iz oblasti vodoprivrede, uređuje i obavlja sve poslove koji se odnose na održavanje puteva, ulica i državnih puteva (osim autoputa) i osniva javno preduzeće za upravljanje državnim putevima koji su u nadležnosti Grada; obrazuje komunalnu policiju i osigurava zaštitu od požara.

Organi grada

Gradska skupština je najviši organ grada koja vrši osnovne funkcije gradske vlasti utvrđene ustavom i zakonom. Broji 110 članova, izabranih neposredno na izborima na period od četiri godine.

Izvršni organi grada su gradonačelnik i Gradsko vijeće. Gradonačelnika bira Skupština grada iz reda odbornika na period od četiri godine. Gradonačelnik predstavlja i zastupa grad, provodi odluke Skupštine i usmjerava rad gradske uprave.

Gradsko vijeće koje broji 13 članova, a čine ga Gradonačelnik, zamjenik gradonačelnika i članovi Gradskog vijeća koje bira Skupština grada iz reda odbornika, na prijedlog gradonačelnika. Izborom za gradskog vijećnika prestaje mandat odbornika, a gradski vijećnici su zaduženi za jednu ili više oblasti iz nadležnosti grada. Gradsko vijeće ima značajne ovlasti: predlaže statut i budžet i druge akte Skupštini grada, donosi odluku o privremenom finansiranju, nadzire rad gradske uprave, postavlja i razrješava načelnike u resorima gradske uprave i izvršava povjerene nadležnosti Republike. Osnovna funkcija Gradskog vijeća je usklađivanje funkcija Gradonačelnika i Skupštine grada.

Teritorijalna organizacija

Grad je administrativno podijeljen na 17 gradskih opština sa značajnom razlikom u teritorijalnom obuhvatu i broju stanovnika. Najveća gradska opština je Novi Beograd sa 212.104 stanovnika, a najmanja je opština Sopot sa 20.199 stanovnika. (Službena stranica Grada Beograda: <http://www.beograd.rs/lat/>)

Gradske opštine vrše određene samoupravne poslove koji su utvrđeni Statutom Grada. Građani učestvuju u vršenju poslova gradske opštine preko izabranih odbornika u skupštinu gradske opštine, putem građanske inicijative,

zboru građana i referendumu, u skladu sa Ustavom, zakonom, Statutom grada i aktima gradske opštine.

Organi gradske opštine su:

1. Skupština gradske opštine,
2. Predsjednik gradske opštine,
3. Vijeće gradske opštine i
4. Uprava gradske opštine.

Skupština gradske opštine ima od 19 do 75 odbornika. Predsjednik gradske opštine predsjedava Skupštinom gradske opštine i predsjednik je Vijeća gradske opštine. Predsjednika gradske opštine bira Skupština gradske opštine iz reda odbornika. Vijeće gradske opštine čine predsjednik opštine, zamjenik predsjednika opštine i najviše 11 članova. Članove bira Skupština gradske opštine, na prijedlog predsjednika gradske opštine.

Nadležnosti gradskih opština su taksativno definisane Statutom Grada Beograda, a obuhvataju pitanja koja se odnose na organizaciju organa gradske opštine, osnivanje mjesne samouprave, održavanje lokalnih seoskih i nekategorisanih puteva, davanje mišljenja na urbanističke planove i regionalni prostorni plan Grada Beograda, osniva preduzeća za potrebe gradske opštine i druga pitanja od lokalnog značaja. Veće gradske opštine (Barajevo, Grocka, Lazarevac, Mladenovac, Obrenovac, Sopot i Surčin) pored navedenih poslova prema Statutu Grada imaju znatno šire samoupravne nadležnosti koje se odnose na donošenje urbanističkih planova i prostorno planiranje, daju građevinsko zemljište u zakup radi izgradnje objekata predviđenih urbanističkim planovima koje one donose i donose plan za postavljanje privremenih objekata na javnim površinama (kiosci i manji montažni objekti); obezbeđuju uslove za obavljanje i razvoj komunalnih delatnosti (proizvodnja i isporuka vode, gasa, toplotne i termoelektrične energije, održavanje grobalja i obavljanje pogrebnih usluga, obavljanje dimničarskih usluga, usluga pijaca, kao i za održavanje javnih zelenih površina i dr.) i za njihovo obavljanje, po pravilu, osnivaju javna preduzeća i staraju se o izgradnji, održavanju i korišćenju lokalnih puteva, ulica i drugih javnih objekata od značaja za gradsku opštinu. (Sl. list Grada Beograda, br. 39/08, 6/10, 2313)

2.4. Grad Budimpešta

U Mađarskoj postoji 3.175 jedinica lokalne samouprave, koje se dijele u više kategorija: 2.846 su sela, zatim općine (velike i male), 306 su gradovi od kojih 23 grada imaju status i nadležnosti okruga, te Grad Budimpešta sa po-

sebnim ustavnim statusom. Okruzi imaju status jedinica lokalne samouprave, ali istovremeno predstavljaju i oblike dekoncentracije državne uprave.

Tabela 2. Broj jedinica lokalne samouprave prema pravnom statusu

Okrug	Glavni Grad	Distrikti Glavnog Grada	Gradovi sa statusom okruga	Gradovi	Općine (općine i velike općine)	Ukupno
19	1	23	23	282	2.846	3.194

Izvor: Temesi 2012

Između dvije razine lokalne samouprave (općina i okrug) ne postoji načelo hijerarhije. Svaki nivo vlasti ima jasno definirane nadležnosti. Općine i gradovi kao primarne jedinice lokalne samouprave osiguravaju širok spektar javnih usluga i obavljaju sve javne poslove koji nisu zakonom zabranjeni a od interesa su za stanovništvo lokalnih zajednica. Zakonom o lokalnoj samoupravi su definirani obavezni poslovi općina i gradova, (vodopsnabdijevanje, predškolsko obrazovanje, osnovno obrazovanje, primarna zdravstvena zaštita, javna rasvjeta, lokalne ceste, zaštita prava manjina). Jedinice lokalne samouprave su statusno izjednačene ali mogu obavljati različite vrste poslova, ovisno o njihovim kapacitetima i potrebama građana. Tako gradovi imaju šire nadležnosti koje obuhvataju zaštitu od požara i pružanje određenih socijalnih usluga. Veliki gradovi (preko 50.000 stanovnika) imaju status i nadležnosti okruga. Okruzi, koji u teritorijalnoj organizaciji vlasti u Mađarskoj imaju dugu tradiciju, na načelu supsidijarnosti obavljaju poslove od regionalnog značaja i eventualno one javne poslove koje općine i gradovi na njihovom području nisu u stanju samostalno vršiti. Ti poslovi pretežno obuhvataju bolnice, srednje obrazovanje, muzeje, pozorišta, biblioteke i druge kulturne ustanove.

Budimpešta kao glavni grad Mađarske s 1,7 miliona stanovnika je u sistemu lokalne samouprave (osim u periodu 1945–1990) uvijek imao poseban ustavni status. Sadašnji sistem organizacije lokalne samouprave u Budimpešti je rezultat procesa decentralizacije i dekoncentracije političke vlasti koja je u procesu demokratske tranzicije provedena 90-tih godina 20. stoljeća. Ustav Mađarske (poglavlje IX) kao teritorijalne jedinice u Mađarskoj određuje okruge, gradove, općine i Glavni grad sa administrativnom podjelom na distrikte. Pored ustava, sistem lokalne samouprave je uređen Zakonom o lokalnoj samoupravi i Zakonom o izboru lokalnih predstavničkih tijela i gradonačelnika. Poseban status Budimpešte se u tom periodu ogledao u jedinstvenom načinu izbora Gradske skupštine. Od ukupnog broja zastupnika u Gradskoj skupštini (88), 66 zastupnika je birano neposredno od strane gra-

đana na prostoru grada kao jedinstvene izborne jedinice, a 22 zastupnika su delegirala predstavnička tijela distrikta. U posebnom članu Zakona o lokalnoj samoupravi (član VII) je definisan poseban status Grada Budimpešte, te je u članu 68. Zakona naloženo državnom parlamentu da zbog posebne uloge Glavnog Grada usvoji poseban Zakon o glavnom Gradu. Zakon o glavnom Gradu je donesen 12. juna 1991. godine. Izmjenama Zakona 1994. godine je uređena administrativna struktura, način izbora organa grada i organizacija lokalne samouprave u cjelini.

Lokalna samouprava u Budimpešti je organizovana na dva nivoa. Prvi nivo predstavlja Grad Budimpeštu kao jedinstvenu jedinica lokalne samouprave. Drugi nivo predstavljaju 23 distrikta na prostoru grada sa određenim samoupravnim nadležnostima. Grad u cjelini i distrikti predstavljaju samostalne samoupravne jedinice sa vlastitim nadležnostima i funkcijama. Grad prema Zakonu ima nadležnosti okruga. U osnovi te nadležnosti obuhvataju:

- planiranje razvoja grada,
- zaštita i održavanje kulturno historijskih spomenika i građevina,
- poslovi vezani za stanovanje,
- pomoć u slučaju prirodnih nepogoda i
- zaštita od poplava, snabdijevanje energentima, vodosnabdijevanje, odvod otpadnih voda, smeća, javna groblja u nadležnosti grada, mostovi, javni prijevoz, regulacija saobraćaja, parking prostori, planovi razvoja turizma, zaštita potrošača, tržnice u djelomičnom ili potpunom vlasništvu grada ... (komunalne poslove koji prevazilaze kapaciteta distrikta, odnosno koji se protežu na prostoru više od jednog distrikta u sastavu grada).

U posebnim okolnostima posebnim sporazumom distrikti mogu vršiti i nadležnosti grada. Sa druge strane grad može vršiti i određene poslove koje su nadležnosti distrikta ako je to opravdano potrebama stanovništva. Prenosi nadležnosti između distrikta i Grada se regulišu posebnim sporazumom.

Organi Grada

Najznačajniji organ odlučivanja Grada je predstavničko tijelo građana, Glavna skupština koja odlučuje o najvažnijim pitanjima iz samoupravne nadležnosti Grada. Članovi Gradske skupštine se biraju na prostoru grada koji čini jednu izbornu jedinicu i broji 33 zastupnika. Sjednicama Gradske skupštine prisustvuju i 23 predstavnika distrikta, koji nemaju pravo glasa. Distrikti u sastavu grada imaju neposredno izabrana predstavnička tijela koja odlučuju o pitanjima iz samoupravne nadležnosti distrikta. Predstavnička tijela na nivou grada i distrikta formiraju odbore. Odbori pripremaju odluke i

nadziru njihovo provođenje nakon što ih donesu predstavnička tijela. Glavna skupština Budimpešte samostalno donosi odluku o broju i strukturi odbora, sa izuzetkom odbora za finansije kojeg je prema Zakonu o lokalnoj samoupravi obavezna formirati.

Glavni organ izvršne vlasti je Gradonačelnik koji predsjedava radom Glavne skupštine, provodi politiku i odluke koje donese Glavna skupština, kao i poslove prenesene od države. Ima četiri zamjenika koji se biraju iz reda zastupnika u Gradskoj skupštini.

Gradonačelnik Grada, zastupnici Gradske skupštine, načelnici distrikta i članovi predstavničkih tijela na nivou distrikta se biraju neposredno na izborima od strane građana.

2.5. Grad Beč

Austrija je savezna republika sa devet federalnih jedinica (pokrajina) i 2.357 lokalnih samoupravnih jedinica koje u prosjeku imaju 3.400 stanovnika. Lokalna samouprava u Austriji ima dugu tradiciju. Prvi zakon o lokalnoj samoupravi je usvojen 1849. godine, a nastao je kao izraz zahtjeva građana na pravo da odlučuju o pitanjima od njihovog neposrednog interesa. Austrija je 1988. godine ratificirala Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi. Pravo na lokalnu samoupravu je zagarantirano saveznim ustavom a organizacija lokalne samouprave je zbog federalnog državnog uređenja detaljnije uređena na razini saveznih pokrajina. Pokrajine su samostalne u teritorijalnoj organizaciji lokalne samouprave. Pokrajine su administrativno podijeljene na upravne okruge (Bezirke), koji nemaju samoupravne nadležnosti već predstavljaju oblike dekoncentracije pokrajinskih uprava, te općine kao jedinice lokalne samouprave. Sve jedinice lokalne samouprave su prema ustavu statusno izjednačene, mada se značajno razlikuju poslovi koje obavljaju. Poseban samoupravni status imaju veliki gradovi kao gradovi sa vlastitim statutima. Gradovi sa vlastitim statutima se mogu formirati u općinama koje imaju preko 20.000 stanovnika, uz saglasnost savezne vlade. U Austriji 15 velikih gradova ima taj status. Gradovi sa vlastitim statutima imaju posebnu upravnu organizaciju i šire samoupravne nadležnosti, a obavljaju i poslove upravnog okruga (Bezirk-a).

Grad Beč sa najmanjom površinom, a najvećim brojem stanovnika od svih saveznih pokrajina (1,8 miliona) ima poseban ustavni status. Istovremeno predstavlja pokrajinu (od 1922. godine) i jedinicu lokalne samouprave. Poseban status Grada Beča podrazumijeva da Beč u vršenju svojih nadležno-

sti objedinjuje ustavom definisane nadležnosti i poslove pokrajine, upravnih okruga i jedinice lokalne samouprave. Na taj način je u Gradu Beču koncentrirana značajna politička moć u vršenju vlasti.

Gradska uprava

Specifičan status Grada Beča se ogleda i u jedinstvenoj organizaciji organa vlasti. Bečka gradska skupština je najviši organ odlučivanja o nadležnostima grada kao jedinice lokalne samouprave. Članovi Gradske skupštine istovremeno su i zastupnici Pokrajinske skupštine (Landtag). Razlika je u tome što se na sjednicama Gradske skupštine odlučuje isključivo o pitanjima iz nadležnosti grada, a ne sjednicama Pokrajinske skupštine o pitanjima iz nadležnostima Beča kao jedne od devet saveznih pokrajina.

Gradska skupština ima 100 zastupnika koji se biraju neposredno na izborima na period od pet godina. Gradska skupština bira gradonačelnika i njegovog zamjenika. (ne obavezno iz reda gradskih vijećnika), gradske i pokrajinske ministre koji su istovremeno i članovi Gradskog senata i vlade Pokrajine Beč. Gradonačelnik je istovremeno i predsjednik Vlade Savezne pokrajine Beč. Gradom upravlja Magistrat pod rukovodstvom Gradonačelnika, gradskih resornih ministara i direktora Magistrata, koji je ujedno i ministar Pokrajinske uprave.

Teritorijalna organizacija

Grad Beč je administrativno podijeljen na 23 općine ili gradska upravna okruga (Bezirke). Status i funkcije gradskih općina su različite u odnosu na druge općine i upravne okruge. Gradske općine koji nemaju status pravnih lica, već obavljaju one poslove koje na njih prenese gradska uprava. Glavni organ odlučivanja je Okružni savjet (Bezirksrat) koji broji između 40 i 60 neposredno izabranih predstavnika građana. Okružni savjet bira predsjednika okruga koji ima izvršnu funkciju. Opštinski izbori se održavaju istovremeno sa izborima za Gradsku, odnosno Pokrajinsku skupštinu. Nadležnosti opština se definisane statutom grada a obuhvataju poslove: obdaništa, javnu rasvjetu, škole, održavanje lokalnih puteva, tržnice i druge poslove od neposrednog interesa za stanovnike opštine. Sredstva za vršenje poslova iz nadležnosti gradskih opština se osiguravaju u gradskom budžetu i u prosjeku iznose između 1,5 i 2% ukupnog budžeta Grada Beča.

2.6. Grad Tirana

Početak 90-ih godina XX stoljeća Albanija je započela proces demokratske tranzicije, s političkim opredjeljenjem da postane punopravna članica Evropske unije. Članicom Vijeća Evrope je postala 1995. godine. Državni parlament je 1998. godine usvojio novi demokratski Ustav, kojim je prvi put u historiji zagarantovano pravo na lokalnu samoupravu. Albanija je 1999. godine u cijelosti ratificirala i Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi. Time je stvorena pravna osnova za decentralizaciju državne vlasti i za razvoj lokalne samouprave na evropskim standardima. Kako bi se postigao taj cilj, 90-ih godina 20. stoljeća je u okviru širokog nacionalnog programa decentralizacije započeo proces reforme i reorganizacije lokalne samouprave. U procesu decentralizacije vlasti u Albaniji prepoznatljive su tri faze. U prvoj fazi, početkom 1992. godine je provedena administrativno-teritorijalna podjela države na 36 okruga, 43 opštine i 314 komuna koje su obuhvatale ruralna područja. Prihvatanjem principa „lokalne autonomije“ u ovoj fazi reforme javne uprave započeo je proces političke i administrativne decentralizacije vlasti. Osnovano je i 12 prefektura (regija), kao oblika dekoncentracije državne uprave. Regije su uspostavljene kao administrativno-teritorijalni entiteti koji obuhvataju više opština i komuna povezanih geografskim, ekonomskim i tradicionalnim obilježjima i zajedničkim interesima. U svakoj regiji centralna vlada postavlja prefekta koji nadzire rad regionalnih vlasti, te se regije često nazivaju i prefekturama.

Druga faza decentralizacije vlasti u Albaniji je pokrenuta 1998. godine, usvajanjem novog Ustava, te ratifikacijom Evropske povelje o lokalnoj samoupravi 1999. godine, čime je stvorena osnova donošenja „Nacionalne strategije decentralizacije“ 2000. godine. Lokalna samouprava se ostvaruje u općinama i regijama. (član 108. Ustava). Albanija je u ovom periodu bila administrativno podijeljena na 12 regija (quarku), 36 okruga u okviru kojih se nalaze 373 lokalne upravne jedinice, odnosno opštine (bashkia) i komune. Sveobuhvatnom teritorijalnom reformom lokalne samouprave 2014. godine broj općina i komuna je smanjen na 61 općinu koje u prosjeku imaju oko 49.000 stanovnika i spadaju u najmnogoljudnije u Evropi. Novi Zakon o lokalnoj samoupravi, donesen 2015. godine je nakon provedene teritorijalne reforme stvorio pravnu osnovu za razvoj lokalne samouprave na načelima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi. (Zakon o lokalnoj samoupravi, br. 139/2015) Općine kao primarne samoupravne jedinice su podijeljene na sela

s određenom mjesnom samoupravom, dok se u urbanim (gradskim) općinama mogu osnivati gradske četvrti kao oblici dekoncentracije gradske uprave na čijem čelu se nalaze načelnici imenovani od strane gradonačelnika.

Drugi nivo lokalne samouprave čini 12 regija (qarku). Najznačajniji organ regija je Regionalno vijeće koje čine delegirani predstavnici općina. Okruzi su zadržani kao teritorijalne jedinice, ali su im oduzete najznačajnije upravne funkcije. U ovoj fazi je započeo i proces fiskalne decentralizacije.

Opštine i komune su gotovo u cijelosti oslonjene na državna davanja, koja u prosjeku čine 95% njihovih ukupnih sredstava. Ukupni izdaci lokalnih zajednica čine u prosjeku tek oko 21% ukupnih državnih izdataka, odnosno oko 6% bruto društvenog proizvoda. U izvorne nadležnosti općina spadaju poslovi koji se odnose na infrastrukturu i javne usluge, lokalni ekonomski razvoj, socijalne, kulturne i rekreativne potrebe građana. Opštine i komune su nadležne i za održavanje javnog reda i sigurnosti građana. Poslove iz oblasti primarne zdravstvene zaštite, zaštite okoline, socijalne pomoći i obrazovanja obavljaju u saradnji s višim vlastima. Opštine i komune imaju predstavnička vijeća neposredno izabrana od strane građana. Načelnici opština i komuna se također biraju neposredno od strane građana. Za razliku od lokalnih vijeća, regionalna vijeća se biraju posredno. Regionalna vijeća čine načelnici opština i komuna te predstavnici lokalnih vijeća unutar svake regije. Lokalne jedinice su zastupljene u regionalnim vijećima proporcionalno njihovom broju stanovnika, s tim da svaka lokalna jedinica ima najmanje jednog predstavnika u regionalnom vijeću.

Tirana, kao glavni grad države s 536.998 stanovnika (prema popisu iz 2011. godine) prema posebnom Zakonu iz 2000. godine ima poseban status. Tirana pored statusa grada predstavlja istovremeno i jednu od 12 regija (Regija Tirana) i s 12 predstavnika (uključujući gradonačelnika) je zastupljena u Regionalnom vijeću. Međutim za razliku od glavnih gradova drugih država jugoistočne Evrope, grad Tirana nema šire samoupravne nadležnosti. U pogledu finansija, Tirana kao glavni grad nema dodatne finansijske i fiskalne nadležnosti i instrumente, te se u tom pogledu ne razlikuje od ostalih urbanih opština. Poseban status Tirane se prvenstveno ogleda u organizaciji subgradske uprave. Tirana je administrativno podijeljena na jedanaest distrikta kao općinskih jedinica. Za razliku od drugih gradova, načelnici 11 gradskih općina kao i općinske skupštine se biraju neposredno od strane građana. Općinske vlasti u Tirani obavljaju određene administrativne poslove, ali su u pogledu nadležnosti podređene Gradskom vijeću i gradonačelniku.

2.7. Grad Skoplje

Lokalna samouprava je jedna od temeljnih vrijednosti ustavnog poretka Makedonije. Ustav garantuje građanima pravo na lokalnu samoupravu, ustanovljava opštine kao jedinice lokalne samouprave, garantuje autonomiju u vršenju nadležnosti definisanih ustavom i zakonom, pravo na vlastite izvore finansiranja i sredstva državne potpore, te promovira neposrednu i predstavničku lokalnu demokratiju. (Poglavlje V. članovi 114-117. Ustava). Lokalna samouprava u Makedoniji se ostvaruje u 80 opština i Gradu Skoplju (Veliko Skoplje) sa 10 opština. Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi Makedonija je ratificirala 1997. godine. Značaj ratifikacije Povelje se ogleda u činjenici da prema Ustavu Makedonije (član 118), svi međunarodni dokumenti ratificirani u skladu sa ustavom predstavljaju dio unutrašnjeg pravnog poretka i ne mogu biti promijenjeni zakonima. Time je Evropska povelja o lokalnoj samoupravi utemeljena kao pravna osnova reforme i razvoja lokalne samouprave. Od 2008. godine su kroz realizaciju programa decentralizacije vlasti, koji je zasnovan na principima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi prenesene su značajne nadležnosti sa državnog na lokalni nivo vlasti. Specifičnost provedene decentralizacije se ogleda u asimetričnim nadležnostima lokalnih vlasti a koje su uvjetovane multietničkom društvenom strukturom i potrebom da se zaštite prava albanske nacionalne manjine. Kako bi se ojačala finansijska autonomija lokalnih vlasti u procesu reforme lokalne samouprave provedena je i fiskalna decentralizacija. Iako je postignut značajan napredak u provođenju reforme lokalne samouprave, administrativni kapaciteti velikog broja lokalnih zajednica su i dalje nerazvijeni. Pored toga, prisutna je velika razlika u razvijenosti opština i regija.

Makedonija ima monocentričnu regionalnu strukturu koja je zasnovana na dominaciji glavnog grada Skoplja (580.000 stanovnika) u kome je nastanjeno oko 40% ukupne urbane populacije, odnosno 29% ukupnog stanovništva zemlje. Trinaest gradova ima populaciju od preko 50.000 stanovnika.

Ustav Makedonije definiše Skoplje kao posebnu jedinicu lokalne samouprave čija će se organizacija urediti posebnim zakonom. Na temelju ustava, Zakonom o lokalnoj samoupravi iz (član 4) Skoplje je definisano kao posebna jedinica lokalne samouprave u kojoj se ostvaruju zajednički interesi građana a koji su determinisani posebnim statusom Skoplja kao glavnog grada. Veliko Skoplje koje obuhvata deset opština je sastavni dio Grada Skoplja kao jedne od osam statističkih oblasti Makedonije. Reformom teritorijalne organizacije

lokalne samouprave 2005. godine uspostavljeno je deset opština (u odnosu na prethodnih sedam, formirane su dvije nove opštine i u grad je uključena jedna opština). Grad je u teritorijalnom obuhvatu proširen na ruralna područja, čime albanska zajednica čini preko 20% gradskog stanovništva. Skopska statistička oblast obuhvata sam Grad Skoplje u njegovim upravnim granicama s deset opština i njegovo regionalno okruženje koje čini sedam prigradskih opština. Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi (Sl. glasnik, br. 5/2002) nadležnosti i funkcije Grada Skoplja se substancijalno ne razlikuju od drugih jedinica lokalne samouprave. Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi (član 22) izvorne nadležnosti lokalnih samouprava obuhvataju sljedeće poslove:

- urbano planiranje i ruralni razvoj,
- zaštita okoline,
- lokalni ekonomski razvoj,
- komunalni poslovi i komunalna infrastruktura,
- kultura, sport i rekreacija,
- socijalna zaštita i briga o djeci,
- osnovno i srednje obrazovanje,
- primarna zdravstvena zaštita,
- zaštita od požara i
- zaštita građana i njihovih dobara u slučaju prirodnih nepogoda i ratnih razaranja.

Pored navedenih izvornih nadležnosti, prema članu 115. Ustava i članu 23. Zakona o lokalnoj samoupravi, država može na lokalne vlasti prenijeti vršenje dodatnih javnih poslova, uz obavezu osiguranja srazmjernih sredstava za njihovu realizaciju. Zakonom o Gradu Skoplju je uređena organizacija lokalne samouprave na području Grada kao jedinstvene teritorijalne, urbane i ekonomske jedinice, organizacija gradske uprave, finansiranje grada, oblici direktne demokratije kao i podjela nadležnosti između grada i gradskih opština. Grad Skoplje i opštine na području grada na načelu subsidiarnosti dijele navedene nadležnosti, ali se nadležnosti Grada ne razlikuju od nadležnosti drugih opština, bez obzira na status posebne jedinice lokalne samouprave.

***

Komparativnom analizom organizacije lokalne samouprave u državama centralne i jugoistočne Evrope dolazimo do spoznaje da su svi glavni gradovi kao jedinice lokalne samouprave uspostavljeni ustavom države. Na temelju posebnog značaja i ustavom određenog statusa sve države imaju posebne Zakone o glavnom gradu, ili je u okviru državnog zakona o lokalnoj samoupravi posebno uređena organizacija lokalne samouprave u glavnom gradu

(Budimpešta, Tirana). U državama koje imaju dvostepeni sistem teritorijalne organizacije lokalne samouprave glavni gradovi na temelju posebnog zakonskog statusa objedinjuju funkcije i nadležnosti obje razine i pod direktnom su supervizijom centralne državne vlasti. (Zagreb, Budimpešta).

Nadležnosti glavnih gradova su u pravilu šire od drugih gradskih samoupravnih jedinica i obuhvataju sve javne poslove od interesa za stanovništvo grada, kao i posebne nadležnosti dodijeljene gradu ustavom i zakonom. Javne poslove iz nadležnosti grada autonomno vrše organi grada. S aspekta odnosa izvršne i zakonodavne vlasti, najznačajniji organ odlučivanja o svim pitanjima iz nadležnosti grada jeste Gradska skupština, kao predstavničko tijelo neposredno izabrano od strane građana na slobodnim, tajnim i demokratskim izborima.

Gradonačelnici kao nositelji izvršne vlasti objedinjuju političko-izvršnu funkciju. S jedne strane gradonačelnici su glavni inicijatori razvojnih politika iz nadležnosti grada, a sa druge strane obavezni su da provode politike koje usvoji Gradska skupština. Način izbora gradonačelnika je različit. U većini država biraju se neposredno od strane građana u izbornom procesu kada se bira i gradska skupština (Ljubljana, Zagreb, Beograd, Skoplje, Tirana). U nekim državama bira ih Gradska skupština iz reda svojih članova, ili ne moraju biti članovi gradske skupštine (Beč).

U pogledu teritorijalne organizacije uprave na području grada, glavni gradovi se razlikuju u modelima unutarnje teritorijalne organizacije, kao i u pogledu statusa subgradskih administrativnih jedinica. Te razlike su uvjetovane upravnim tradicijom, te specifičnim demografskim, prirodno – geografskim, teritorijalnim, infrastrukturnim, urbanim i socijalnim karakteristikama. I pored određenih razlika svi glavni gradovi osiguravaju jedinstvo gradske uprave na cjelokupnom teritorijalnom obuhvatu grada, a podjela nadležnosti u vršenju javnih poslova između centralnih i subgradskih administrativnih jedinica je zasnovana na načelu subsidiarnosti. Statutima gradova su definirani oblici neposrednog učešća građana u odlučivanju o javnim poslovima iz nadležnosti grada (referendum, građanska inicijativa, javnost sjednica...), a najširi oblici građanske participacije se ostvaruju decentralizacijom lokalne samouprave kroz različite modele mjesne samouprave (gradske četvrti ili gradske opštine).

II DIO EKONOMSKI ASPEKT

Razvoj globalnog društva i globalne ekonomije dovodi do visokog stupnja konvergencije u mnogim oblastima društvenog, političkog i ekonomskog života širom svijeta. S druge strane, globalizacija otkriva lokalne specifičnosti kao izvor posebnih vrijednosti koje se mogu nazvati izvorima specifičnih konkurentskih prednosti lokalnih sredina, prije svega većih gradova. Za BiH sa njenim ambicijama za integriranje u EU ove okolnosti su izuzetno važne. Na jednoj strani BiH mora ostvariti punu konvergenciju s pravnim i ekonomskim sistemom EU, kao okvir za razvoj u globaliziranom svijetu, na drugoj strani ostaje mnoštvo specifičnih kulturoloških, političkih, ekonomskih i drugih obilježja koja će u harmonizaciji sa općim okvirom EU činiti izvore posebnih konkurentskih prednosti BiH u društvenom i ekonomskom razvoju.

Navedeni okvir čini poziciju grada Sarajeva (u daljem tekstu Grad) posebno izazovnom. Grad mora osiguravati doprinos razvoju ekonomije koja je osnova za osiguranje rastućeg životnog standarda građana kroz zapošljavanje, poduzetništvo, rast dohotka i kvalitet i dostupnost javnih servisa bitnih za kvalitet života građana, te socijalnu inkluziju građana. S druge strane, grad ostvaruje svoje funkcije u djelovanju na lokalnom, državnom i regionalnom nivou iz čega se razvijaju doprinosi za osnove stakeholdere Grada (građani, poslovna zajednica, posjetioci, turisti i drugi).

U ovom dijelu dat je osvrt na dosadašnja istraživanja s fokusom na istraživanja koja se odnose na Sarajevo, zatim analiza nosilaca potreba i funkcija Grada za njihovo zadovoljavanje, ekonomije Grada i njenih kapaciteta za ostvarivanje gradskih funkcija, kao i trendovi i strukturalne promjene u ekonomiji Grada.

1. OSVRT NA DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

1.1. Teorijska i empirijska istraživanja

Grad se u svom univerzalnom značenju promatra kao: ukupnost totalitarno određena, osnovna socijalna zajednica u prostoru, složen organizacioni sistem, historijska tvorevina nastala na osnovama društvene podjele rada i razmjene, koja je omogućila gotovo neograničene domete u pokretljivosti ljudi, roba i informacija; lokalni ili dnevni urbani sistem (grad zajedno sa okolnim prostorom sa kojim postoji dnevna interakcija), sa stanovišta teorije razvoja urbanih sistema, uređeno ljudsko naselje, razvijena graditeljska struktura, ekonomska zajednica ograničenog značenja, administrativno-upravna zajednica, dio ukupnog društvenog i državnog prostora, na kome se istovremeno obezbjeđuje državna i lokalna vlast – uprava (i država i samouprava) (Anon 1991: 1)

Potreba određenja grada kao fenomena za sebe u svojoj ukupnosti ima izuzetno praktično značenje, jer su razni parcijalni pristupi, bilo da se radi o strukovnim, funkcionalnim, prostorno-segmentiranim ili brojnim drugim, nedovoljno za opšte spoznaje o gradu i za uspješno odlučivanje ... Tu su linije staro – novo, individualno – kolektivno, ekonomski efikasno i ekološki prihvatljivo, racionalno – humano, opšte – posebno itd.

Glavni grad je simbol države, njezine vlade, ekonomske, finansijske, političke, obrazovne, naučne, kulturne, sportske, turističke i svake druge snage i identiteta. On je reprezentativan ili bi morao i trebao biti reprezentativan u svakom pogledu. Zbog toga je gradonačelnik glavnog grada među tri najznačajnije političke ličnosti u svakoj zemlji.

Iako su mnogi glavni gradovi definirani ustavom ili zakonodavstvom, mnogi dugogodišnji glavni gradovi nemaju zakonsku oznaku (naprimjer Bern, Edinburgh, Lisabon, London, Pariz i Wellington). Mnogi nacionalni glavni gradovi su i najveći grad u svojim zemljama, ali u mnogim zemljama to nije slučaj. Ponekad se planiraju, osmišljavaju i grade nove glavne gradove kako bi se uticalo na ekonomiju zemlje, ali i neke druge aspekte.¹

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Capital_city (pristup: maj, 2018) Naprimjer: Gaborone, Botswana (1964); La Plata, Buenos Aires Province, Argentina; Abuja, Nigeria (1991); Aracaju, Sergipe, Brazil (1855); Amaravati, Andhra Pradesh, India (2016); Ankara, Turkey (1923); Astana, Kazakhstan (1997); Austin, Texas, USA (1839); Belmopan, Belize (1970);

Savremena ekonomska teorija prihvatila je činjenicu da je društveno-ekonomski razvoj neravnomjeran i u prostoru i u vremenu, pa se na toj osnovi razrađuju teorijski koncepti na osnovu kojih bi se korištenjem ekonomskih zakonitosti djelovalo u pravcu stabilnijeg i bržeg globalnog razvoja uz istovremeno prevazilaženje razlika u razvijenosti.

Teorijska istraživanja se bave objašnjavanjem veze između urbanizacije, odnosno gradova, na jednoj strani i razvoja na drugoj strani. Aglomeraciona ekonomija objašnjava da se gradovi, u velikoj mjeri, formiraju jer pružaju troškovne prednosti proizvođačima i potrošačima. Aglomeracijska ekonomija se javlja u obliku urbanizacije, urbane ekonomije i lokacione ekonomije. Lokacione ekonomije, u najkraćem, uzimaju oblik veza unatrag i unaprijed (Todaro i Smit 2006, Isard 1952, 1956, 1957, 1959, 1969). Za razumijevanje gradova relevantni su i radovi Alfreda Marshalla u objašnjavanju industrijskih distrikta, kao i radovi Portera vezani za ulogu klastera i teoriju komparativnih prednosti (Porter 1990). Radovi objašnjava neke od koristi koje se dobivaju samo zbog lokacije i nazivaju ih pasivnom kolektivnom učinkovitošću (Schmitz i Nadvi 1999)

Empirijska istraživanja su pokazala da koristi od aglomeracije mogu biti prilično značajne u praksi. Ako se firma premjesti sa lokacije gdje radi hiljadu radnika na lokaciju gdje radi deset hiljada radnika u istoj industriji output će se povećati prosječno za 15%, jer se pul specijaliziranih radnika i inputa produbljuje. Istraživanja pokazuju da se produktivnost povećava sa veličinom grada. Prosječna firma će imati povećanje proizvodnje od pet do deset posto ako se veličina grada i obim lokalne industrije udvostruče. (Todaro i Smith 2006: 304)

Koncentrirajuće ili centripetalne sile urbanih aglomeracija su suprotstavljene raspršenim ili centrifugalnim silama disekonomija koje predstavljaju sve veće troškove s većom koncentracijom zbog toga što neki od faktora proizvodnje, prije svega zemljište, nisu mobilni. Može se stvoriti više centralnog gradskog zemljišta izgradnjom nebodera, ali samo do određenog obima

---

Belo Horizonte, Minas Gerais, Brazil (1897); Brasília, Brazil (1960); Bhubaneswar, Odisha, India (1948); Bireuen, Aceh, Indonesia (1948); Bukittinggi, West Sumatra, Indonesia (1948); Constantinople, Roman Empire (324-330); Dhaka, Bangladesh (1971); Canberra, Australia (1927); Chandigarh, Punjab and Haryana, India (1966); Gandhinagar, Gujarat, India (1960); Goiânia, Goiás, Brazil (1933); Indianapolis, Indiana, USA (1825); Islamabad, Pakistan (1960); Frankfort, Kentucky, USA (1792); Jefferson City, Missouri, USA (1821); Jhongsing New Village, Taiwan (1955); Naypyidaw, Burma (2005-2006); New Delhi, India (1911); Oklahoma City, Oklahoma, USA (1889); Ottawa, Ontario, Canada (1857); Palmas, Tocantins, Brazil (1989); Quezon City, Philippines (1948-76); Raleigh, North Carolina, USA (1792); Valletta, Malta (1571); Washington, D.C., USA (1800); Wellington, New Zealand (moved in 1865); Yogyakarta, Indonesia (1946).

i samo po znatnoj cijeni. Todaro i Smith (2006: 305) za ovo promišljanje zaključuju da je normalno za ekonomiju da ima niz gradova s veličinama koje ovise o obimu industrije koje sponzorira i veličine aglomeracijskih ekonomija uspostavljenih za tu industriju ili skupinu (klaster) industrija.

Prema Todaoro i Smith (2006) posebno su značajne dvije teorije, dva modela o veličini gradova (O Sullivan 2002), i to: model urbane hijerarhije i model diferenciranih ravni

U modelu urbane hijerarhije (Losch i Christaller) firme u različitim industrijama imaju karakterističan tržišni radijus koji nastaje iz međuodnosa tri faktora: ekonomija obima u proizvodnji, troškovi transporta i načina na koji je zemljište raspoređeno. Što su veće ekonomije obima u proizvodnji i što su niži troškovi transporta, to je veći radijus teritorije koju će koristiti te industrije kako bi minimizirale troškove. Ako se cijena nekretnina povećava do visokih nivoa u gradovima to vodi stvaranju manjih radijusa. Prema tome, veliki gradovi nastaju kako bi sadržavali aktivnosti velikih i malih radijusa. Aktivnosti državnog nivoa, kao što su vlada i finansije biti će locirani u velikom gradu (ne nužno jednom). Značajan doprinos razumijevanju urbane ekonomije dali su i Masahisa Fujita, Paul Krugman i Anthony J Venables. Prema modelu diferenciranih nivoa (Weber, Isard i Moses) ključnu ulogu igra ograničen broj transportnih puteva koji povezuju industrije unutar ekonomije. Model predviđa urbane koncentracije tamo gdje se ukrštaju rijetki transportni putevi, tzv unutarnji čvorovi. Hijerarhija urbanih veličina ovisi o šemi čvorova i industrijskom metežu. Postoje poticaji za industriju s jakim vezama unaprijed ili unatrag da budu smještene u istom gradu. (Todaro i Smith 2006: 306)

Teoretičari škole ovisnosti² upoređuju kolonijalne transportne mreže sa drenažnim sistemom i uočavaju da je glavni grad smješten blizu ovog sistema na obali mora. Ova vrsta transportnog sistema naziva se hub-and-spoke system (sistem središta i zraka) posebno je vidljiv kada je glavni grad smješten u unutrašnjosti zemlje. Pristup diferenciranih ravni naglašava trajni uticaj historijskih slučajnost. Ponekad jedna urbana jezgra naraste da bi postala prevelika za održavanje troškova na minimumu za locirane industrije. U razvijenim zemljama druga jezgra se često razvija unutar šire gradske regije omogućavajući da čitava regija nastavi primati koristi od aglomeracije, istovremeno snižavajući neke od troškova ili se novi gradovi mogu razvijati u potpuno različitim dijelovima zemlje. Stvaranje novih urbanih jezgri se ne odvija automatski. Ovo je još jedan od problema koordinacije (kokoš vs jaje). U ekonomskom smislu aglomeracijske ekonomije gradova su eksterna-

² Više vidjeti o školi, između ostalog, u radovima: Dos Santos, Paul Baran, Keith Griffin, John Gurely, Ted C Lewellen, Benjamin J Cohen

lije koje se moraju na neki način internalizirati ili će tržište propasti. U SAD graditelji često internaliziraju eksternalije stvaranjem novog „ivičnog grada“ unutar velegradske oblasti, finansirajući i izgrađujući novi centar gdje je zemljište još uvijek relativno jeftino, deset do petnaest kilometara od izvornog urbanog jezgra. (Todaro i Smith 2006: 307)

Todaro i Smith (2006: 307) ističu da su u zemljama u razvoju vlade manje uključene u disperziju ekonomske aktivnosti na veličine podesnije za upravljanje ili, ako su uključene, često su manje efikasne. Prečesto se poticaji daju firmama kako bi se koncentrisale u glavnom gradu ili u drugim urbanim centrima. Ključni problem nekih zemalja u razvoju je da njihovi veliki glavni gradovi pate od ogromne zagušenosti, ali da ne postoje adekvatni gradovi srednje veličine koji bi pružali alternativne lokacije za rast. Dobro koncipiran program za razvoj infrastrukture, uključujući učinkovitije veze između gradova srednje veličine i boljih puteva, komunalija i telekomunikacija unutar ovih gradova, može pomoći pri ublažavanju ovog problema.

Oblik davanja prednosti urbanom prema Todaro i Smithu (2006: 307-308) može se nazvati davanjem prednosti prvom gradu. To znači da najveći ili prvi ili glavni grad zemlje prima neproporcionalno velik udio javnog ulaganja, investicija i poticaja za privatno ulaganje u odnosu na drugi grad zemlje ili drugi manji grad. Kao rezultat toga, prvi grad prima na neproporcionalan i neučinkovit način, veliki udio stanovništva i ekonomske aktivnosti. Todaro i Smith (2006: 308) u analizi koriste omjer stanovništvo najvećeg grada prema omjeru drugog grada. Empirijska istraživanja su pokazala da je u praktično svim evropskim zemljama, osim Velike Britanije i Francuske, drugi grad je pola ili više veličine prvog grada.³ Neke zemlje u razvoju imaju izuzetno velike prve (glavne) gradove naprimjer Tajland gdje Bangkok ima dvadeset puta više stanovnika od drugog po veličini grada. (Todaro i Smith 2006: 308) Todaro i Smith (2006) objašnjavaju da je urbani gigantizam vjerojatno kombinacija hub-and-spoke sistema (sistem središte-zrak) transporta i smještaja političkog glavnog grada u najvećem gradu, kombinirajući na taj način utjecaje modela urbane hijerarhije s modelom diferencirane ravni, što se dalje pojačava političkom kulturom traganja za rentom i neuspjesima kapitalnog tržišta koji čine stvaranje novih urbanih centara zadatkom koji tržišta ne mogu ispuniti.

Krugman naglašava da je pod industrijalizacijom na temelju supstitucije uvoza sa visokim nivoom zaštite mnogo manje međunarodne trgovine, a sta-

---

³ Italija: Rim 2,7 miliona vs Milano 1,4 miliona stanovnika; Njemačka: Berlin 3,5 miliona vs Hamburg 1,7 miliona stanovnika; Holandija: Rotterdam i Amsterdam po 1,1 milion stanovnika u svakom; Portugal: Lisabon 2,6 miliona i Porto 1,2 miliona; Španija: Madrid 3,0 miliona vs Barselon 1,6 miliona (Todaro i Smith 2006: 339)

novništvo i ekonomske aktivnosti imaju poticaj da se koncentriraju u jednom gradu kako bi izbjegli troškove transporta (Todaro i Smith 2006) Krugman ističe da je proizvodnja karakterizirana povećanjem povrata i manje restriktivnim i ekspanzivnim kvalifikacijama zemljišta u usporedbi s poljoprivrednim korištenjem. Navodi da je zemljopisno područje proizvodnje ograničeno ekonomijama razmjera, ali i da će se proizvodnja uspostaviti i nakupiti na području velike potražnje. Proizvodnja koja se pojavljuje pored potražnje rezultirat će nižim troškovima prijevoza, a potražnja će zbog toga biti veća zbog koncentrirane obližnje proizvodnje. Te sile djeluju međusobno istodobno, proizvodeći proizvodnju i aglomeraciju stanovništva. Stanovništvo će se povećati na ovim područjima zbog više razvijenih infrastruktura i obližnje proizvodnje, čime se smanjuje trošak dobra, dok ekonomije razmjera pružaju raznovrsne izbore dobara i usluga. Te će se snage međusobno hraniti dok se veći dio urbanog stanovništva i proizvodnih čvorišta ne koncentriraju u relativno otočno zemljopisno područje.

Todaro i Smith (2006: 309) podsjećaju i na jedno novije objašnjenje za urbane gigante koje kaže da je mnogo veći urbani gigantizam u nestabilnim diktaturama. U prvom (glavnom) gradu u nestabilnim diktaturama živi oko 37% urbaniziranog stanovništva, a u stabilnim demokratijama oko 23%. Ades i Glaeser (1995) obrazlažu da nestabilne diktature moraju pružati kruha i igara za prvi grad uglavnom glavni grad kako bi spriječili nemire. Ova urbana predrasuda zauzvrat privlači više migranata favorizovanom gradu i stvara još veću potrebu za kruhom i igrama. Iako autori pokušavaju spriječiti obrnutu uzročnost može se desiti da se nestabilne diktature javljaju u zemljama s visokom koncentracijom prvih gradova. Za firme je povoljno da budu tamo gdje imaju lak pristup vladinim zvaničnicima. Gigantizam prvog grada može se smatrati oblikom zamke nerazvijenosti od koje se može u potpunosti pobjeći samo uz povrat demokratske vladavine, uz bolju ravnotežu poticaja kako bi se natjecalo za izvoz, kao i za domaću potrošnju. Demokratija ne eliminira političke koristi lokacije u glavnom gradu države. Objašnjenja za urbani gigantizam, proizvodnja za domaće tržište uprkos visokim troškovima zaštite i transporta, nekoliko adekvatnih manjih gradova kao alternativne lokacije za firme koje odražavaju obrasce za infrastrukturu, smještaj glavnog grada u najvećem gradu i politička logika nestabilnih diktatura. Ova objašnjenja su komplementarna. (Todaro i Smith 2006)

Richard L. Florida je američki teoretičar urbanog studija koji se usredotočuje na društvenu i ekonomsku teoriju. Florida je najpoznatija po svom konceptu kreativne klase i njegovim implikacijama na urbanu regeneraciju. Ova je ideja izražena u najprodavanijim knjigama ovog autora (*Rise of the*

Creative Class i Who's Your City?) Florida tvrdi da gradska područja s visokim koncentracijama tehnoloških radnika, umjetnika, glazbenika, drugih, kao i skupine koju opisuje kao "visoke boeme", pokazuju višu razinu ekonomskog razvoja. Florida sve ove skupine označava kao "kreativna klasa". Ističe da kreativna klasa potiče otvoreno, dinamično, osobno i profesionalno urbano okruženje. Ovo okruženje privlači kreativnije ljude, tvrtke i kapital. On sugerira da će privlačenje i zadržavanje visokokvalitetnih talenata nasuproj jedinstvenom fokusu na projekte poput sportskih stadiona, zgrada i trgovačkih centara, osigurava bolju primarnu upotrebu i gradsku regeneraciju i dugoročni prosperitet. Razvio je svoje sustave rangiranja gradova: "boemski indeks", "indeks raznolikosti" i slični kriteriji. Ideje Floride kritizirane su iz različitih političkih perspektiva od strane akademika i novinara.

Njegove su teorije kritizirane kao elitističke, a njegovi su zaključci provjeravani. Istraživači su također kritizirali metodologiju koju je primijenio Floride. (Terry Nichols Clark sa Sveučilišta u Chicagu). Edward Glaeser ekonomist s Harvarda analizirao je podatke Floride i zaključio da je obrazovna razina povezana s gradskim gospodarskim razvojem. Drugi su kritičari rekli da uvjeti koje opisuje više ne mogu postojati i da bi njegove teorije mogle bolje odgovarati politici, a ne ekonomiji. Neki su znanstvenici izrazili zabrinutost zbog utjecaja Floride na urbanističke planere diljem Sjedinjenih Država. Knjiga 2010, *Weird City*, istražuje utjecaj Floride na politiku planiranja u Austinu, Texas.

Teorijski najviše razrađen i u praksi najčešće primjenjivan je koncept centara (polova) rasta. Ovaj koncept ukazuje da je u određenim etapama razvoja nužno obezbijediti koncentraciju proizvodnih potencijala kako bi se postigla što veća efikasnost i ubrzao društveno-ekonomski razvoj. S dostizanjem određenog stepena koncentracije počinje širenje razvojnih efekata iz centara (polova) i tako se obezbjeđuje ravnomjerniji teritorijalni razvoj. Polovi rasta su veće gradske aglomeracije, nastale iz težnje da se najracionalnije približe mjesto proizvodnje i potrošnje. Gradovi mogu izgubiti generička svojstva ukoliko eksterne (aglomeracione) prednosti grada zbog različitih uzroka prerastu u disekonomiju (Kamenica 1981a)

Pitanje na koji način pol rasta (grad) vrši ulogu stvarnog pokretača razvoja, iako jednog od ključnih pitanja. Problemi posebno nastaju kada se pokuša iznaći metodološki instrumentarij kojima bi se empirijski istražili stvarni utjecaji centra. Pitanje prostornog širenja razvojnih impulsa postavili su Myrdal (1957) i Hirschman (1958). Pored negativnih efekata koncentracije (polarization effects) razlikuju pozitivne efekte, odnosno spread effects (Myrdal 1957) i trickling down (Hirschman 1958). Naročito su značajni autori koji zastupaju

tzv. koncept centara rasta i koji su pokušali utvrditi ukupne efekte rasta centra na širenje zaposlenosti. Oni razlikuju direktne, indirektne i inducirane efekte (Yeates i Lloyd 1969) Neki autori (Richardson 1969) nastoje istaknuti društveno-ekonomske funkcije centra rasta na transformaciju društvenih shvatanja, što je bitno za ekonomski rast. U praktičnim istraživanjima uticaja centra rasta na razvoj okolnog područja korišteni su drugačiji metodi nego su sugerirani u teorijskim modelima. Osnovni zadatak u svim studijama bio je da se ustanovi da li i u kojoj mjeri neki centar (pol) rasta utiče na razvoj okoline. Da bi to ustanovili autori su nastojali naći neki grad koji se zbog dinamičnog rasta (stanovništvo, ekonomija) može okarakterisati kao pol rasta, zatim koji je u prilično izlovanom području. Uočena je pojava da centar djeluje svojim funkcijama na visok nivo razvijenosti jednog uskog pojasa neposredno uz sam centar i da udaljavanjem od centra nivo razvijenosti se smanjuje. Širenje razvojnih impulsa može se manifestirati na razne načine, ali je osnovni oblik njihovog ispoljavanja disperziranja proizvodnih pogona firmi.

1.2. Istraživanja sa fokusom na Sarajevo

Brojni su i veoma sadržajni istraživački projekti o nastanku i razvoju grada Sarajeva. Međutim, njihova osnovna karakteristika je parcijalnost ciljeva i problemsko-tematski pristup. Zbog toga je ostala izvan dovoljne pažnje analiza međuzavisnosti i uslovljenosti razvojnih komponenti (socijalne, ekonomske i prostorno-tehničke), kao i analiza funkcionalnih odnosa. Razvoj upravljačkih mehanizama Grada se zasnivao na analitičkim osnovama koje nisu istovremeno upućivale na ukupnost bića Grada već na pojedine segmente preko kojih je sa više ili manje saznanja i političke mudrosti valjalo stvarati cjelinu. Dosadašnja istraživanja se mogu sistematizirati prema institucijama koje su ih pokretale, realizirale, usvajale. Zatim, prema autorima, prema problemu, predmetu istraživanja, autorima.

Kada je riječ o institucijama ovdje se predstavljaju neka istraživanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Ekonomskog instituta Sarajevo, Zavoda za planiranje razvoja grada, odnosno Kantona Sarajevo.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine se u kontinuitetu, sistematski i posvećeno bavi razvojem Sarajeva.⁴ Jedno od takvih istraživanja je i istraživanje Sarajevo Grad i regija u vremenu i prostoru 2000-e godine (1981, redakcioni odbor: Aganović, M; Hadžiomerović, H; Kadić, M. i Pujić

⁴ http://www.anubih.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=476&lang=ba

Z). U uvodnoj riječi naglašava se da je stihijskim poslijeratnim porastom broja stanovnika i njegovim popratnim pojavama, grad Sarajevo došao do svog razvojnog praga. Radi premošćavanja tog praga i u cilju daljnjeg razvoja grad je pristupio opsežnim i skupim mjerama ozdravljenja životne sredine, kompletiranja komunalne infrastrukture i poboljšanja stambenog kompleksa. Ističe se da se grad teškim naporima i materijalnim žrtvama probija prema svojoj ljepšoj budućnosti – prema čistijoj atmosferi, obilju vode i energije, poboljšanju stambene i saobraćajne situacije. Istovremeno se uočava opasnost da rezultati mjera na poboljšanju života u gradu podstaknu novi mehanički porast broja stanovnika i reproduciranja dosadašnje nevolje na višem stepenu. Redaktori naglašavaju da je umjesto dotadašnjeg stihijskog razvoja potrebno sve razvojne inicijative usmjeriti prema smjernicama Plana prostornog razvoja grada i regiona Sarajeva, potcrtavanju regiona, a ne samo grada, jer je nerazvijeni i zanemareni region bio uzročnik mnogih gradskih nevolja. Kao prvi pristupni korak prema izradi tog i takvog plana sazvan je naučni skup i pripremljena publikacija Sarajevo – grad i regija u vremenu i prostoru 2000-e godine. (Aganović 1982: 3) Zadatak skupa je bio da omogući multidisciplinarno sagledavanje suštinskih aspekata budućeg razvoja grada i regiona, ne ulazeći u detaljna razmatranja, programiranja i projektovanja – ostavljajući te sadržaje kao zadatak daljih naučnih i stručnih skupova. (Aganović 1982: 3) Skupu su se odazvala 62 referenta, koji su u 34 naučna referata obradili niz problema iz oblasti ekonomike, urbanizma, arhitekture, hidrotehnike, saobraćaja, ekologije i zdravstva. Na skupu je sudjelovao 91 učesnik, osam diskutanata i četiri koordinatora naučnih grupa referata. Konačan cilj bila je izrada Plana prostornog razvoja grada i regiona Sarajevo. (Aganović 1982: 3-4) U završnoj riječi Hadžiomerović naglašava da je Akademija uspjela postići značajnu interdisciplinarnu koordinaciju i sintezu u gledanjima na osnovni predmet rasprave, na razvoj Sarajeva i njegovog regiona u dvije decenije (1980-2000). Hadžiomerović je naglasio potrebu pune koncentracije Akademije na grad Sarajevo kao i da se došlo do dobre osnove za formiranje međudjeljnog odbora Akademije za prostorno planiranje i zaštitu ljudske okoline u punoj koordinaciji sa Univerzitetom i Skupštinom grada. (Aganović 1982: 421-422)

Hadžiomerović (1982) Sarajevo 2000. godine – društveno-ekonomski aspekt .. (Aganović 1982: 25-28) u svom komentaru referata naglašava da je u pristupu društveno-ekonomskom aspektu Sarajeva 2000-e uvažen kriterij po kome projekcijama urbanog razvoja treba da prethodi utvrđivanje zakonitosti i pravaca društveno-ekonomskog razvoja i da je uvaženo i prihvaćeno gledište po kome je razvoj gradova nedovojiv od njihovog regionalnog okruženja. U prilogima vezanim za društveno-ekonomski razvoj „pokrivena“

su tri aspekta, i to: onaj u kome grad jeste subjekt vlastitog razvoja, društveno-ekonomsko biće; onaj u kome se nastoje utvrditi osnovne zakonitosti ekonomskog i urbanog razvoja i onaj u kome se ukazuje na najpovoljnije opcije u aktivnom uticaju subjekata odlučivanja na pravce razvoja. Što se tiče budućeg razvoja Hadžimerović naglašava da se vide osnovne zakonitosti i pravci, i to: kompaktno gradsko područje razvijalo bi se, uglavnom, longitudinalno u pravcu prema zapadu s njegovim račvanjem prema Hadžićima na jugozapadu i Ilijašu i Vogošći prema sjevero-zapadu; opštine Pale i Trnovo ne bi urastale u njegovo kompaktno gradsko tkivo..., ali bi ostalo u poziciji njegovih najbližih satelitskih naselja i kao takva činila dio njegovog cjelovitog urbanog organizma; u tom okviru grad bi u svom kompaktnom gradskom okviru porastao u naredne dvije decenije od sadašnjih 320 hiljada na oko 450 hiljada stanovnika, a sa četiri okolne opštine – Pale, Trnovo, Hadžići i Ilijaš – iz njegovog sadašnjeg šireg okvira i na preko 500 hiljada stanovnika, čime bi još uvijek ostao u takozvanim humanim kriterijima grada .... ovaj osnovni razvojni smjer šireg gradskog područja iziskivao bi jačanje razvojnih osovina u njegovom bližem regionalnom okruženju i time umanjivanje migratornog pritiska okolnog stanovništva u njemu i time pritiska nove radne snage u odnosu na realne mogućnosti njenog zapošljavanja. U ovom pogledu, kao realna mogućnost i potreba nameće se naročito aktiviranje poluosovina i žarišta razvoja u istočnom dijelu regiona, koji bi se povezivali na istoku sa magistralnim pravcem pruge Beograd – Bar, a na zapadu preko Sarajeva sa magistralnim pravcem dolina Bosne i Neretve i u toj relaciji nalazili svoje puno ekonomsko opravdanje. I na kraju, Hadžimerović zaključuje, sva se ta pitanja koja se, u krajnjoj liniji, svode na odnos između ekonomske i socijalne komponente u razvoju i, kao takve, ona imaju univerzalni značaj ... Problem se, u suštini, svodi na to kakvu mjeru uspostavljamo između njih u jednoj aktivnoj politici razvoja, u ovom slučaju u aktivnoj politici faktora koji odlučuju o razvoju Sarajeva što treba da se odigra u periodu koji slijedi. (Aganović 1982: 25-28)

Urbanistički zavod grada Sarajeva (1960) publikuje studiju Privreda Sarajeva – uže i šire područje studija za potrebe izrade Generalnog urbanističkog plana grada Sarajeva. U studiji, koja je osnov za izradu generalnog urbanističkog plana Grada Sarajeva data je analiza kretanja i aktuelni problemi pojedinih privrednih djelatnosti krajem 50ih godina i predviđanja o budućem razvoju (do 1985) privrede Sarajeva u formi usklađene projekcije opštih karakteristika privrednog rasta Sarajeva, kao i karakteristika razvoja pojedinih oblasti i grana privrede. Autori su nastojali do što konkretnije fiksiraju zadatke koji se nameću u izgradnji i razvoju Sarajeva 50-ih i 60-ih godina. U

istraživanju je korišteno mnogo radova i elaborata po pojedinim važnijim pitanjima privrede Sarajeva.

Kamenica (1981a) u radu Uloga Sarajeva kao razvojnog centra analizira u kakvom okruženju djeluje Sarajevo kao razvojni centar i u kojoj mjeri je izražen proces koncentracije faktora i učinaka društvene proizvodnje, kolika je uloga Sarajeva u razvoju gravitacionog područja i dokle dopiru njegovi razvojni efekti, i na tim osnovama pokušava uočiti u kojoj mjeri Sarajevo može imati ulogu razvojnog centra u budućem razvoju. Autor (Kamenica) pokušava utvrditi u kojoj mjeri se Sarajevo pojavljuje kao razvojni centar užeg (regionalnog) i šireg (republičkog) značaja i koji su uslovi neophodni da tu funkciju ima i u budućem razvoju, pošto se razvoj Sarajeva može sagledati samo u kontekstu njegove povezanosti sa okruženjem. (Kamenica 1981a) Osnovni cilj ovog istraživanja je da se ustanovi da li Sarajevo na relativno niskom nivou koncentracije u odnosu na Republiku BiH i značajnijom koncentracijom u odnosu na region već ispoljava tendenciju širenja razvojnih impulsa na gravitaciono područje i dokle se rasprostiru njegovi razvojni impulsi. Ovo se nastojalo istražiti kroz dva istraživanja. Prvo istraživanje je imalo za cilj da se ustanovi širina rasporostiranja impulsa razvoja centara u okolnom području i u njemu je primijenjen jedan dosta jednostavan metod, koji se bazira na kartografskom prezentiranju disperzije pogona koji imaju sjedište u Sarajevu (podaci se odnose na 1970). Kamenica je zaključio: efekti Sarajeva dopiru dosta široko, kao i da postoji korelacija između efekata i infrastrukture i granica, nivo razvijenosti područja gdje se kapaciteti biti displocirani. Drugo istraživanje je fokusirano na firme koje imaju poslovnice u više opštine, a sjedište im je u Sarajevu. Kamenica zaključuje da je razvoj Sarajeva ... neophodno posmatrati u širem kontekstu. Ističe da je veliki korak učinjen proširivanjem gradskog područja. Kamenica (1981a: 19) ističe Pozitivni rezultati ovog zahvata upućuju da treba što skorije pristupiti definisanju šireg gravitacionog područja Grada i nalaženju komplementarnih razvojnih sadržaja u Sarajevu i okolnom području. Na taj način prema Kamenica (1981b) moguće je obezbijediti i novi kvalitet u razvoju Grada uz istovremeno aktiviranje gravitacionog područja. Kamenica identificira i predstavlja sljedeće funkcije Sarajeva, i to: funkciju administrativnog i privrednog centra Bosne i Hercegovine. I na kraju zaključuje da bi tako Sarajevo razvilo i svoje funkcije razvojnog centra regionalnog značaja uz istovremeno unapređenje privrednih i organizacionih funkcija republičkog značaja. Kamenica je zaključio da je Sarajevo dosta rano dostiglo tzv prag razvoja (Malisz 1971), koji prijeti da Sarajevo izgubi generička svojstva. U Sarajevu je opasnost uočena i poduzeti su radikalni zahvati, građevinski poduhvati u oblasti infrastrukture: saobraćaj, zdravstvo,

kultura i suprastrukturu: gas, vodovod i kanalizacija. Ova ulaganja omogućavaju da se preskoči postojeći razvojni prag i da se osigura kontinuirani razvoj.

Kamenica (1981b) Ekonomski aspekti prostornog odnosa grad – komuna – širi prostor (region) naglašava da je opština, kao osnovna društveno-politička zajednica i da predstavlja centralnu jedinku u prostornoj organizaciji. Centralna pozicija opštine proizilazi iz njenih funkcija u inter i intrakomunalnoj problematici organizacije prostora. Kamenica analizira intrakomunalnu i interkomunalnu organizaciju prostora. Kamenica (1981b. 35) zaključuje da je analiza ekonomskog aspekta prostornog odnosa grad – komuna – region uslovila je posmatranje opštine kao osnovne jedinice u organizaciji prostora, pri tome se izdvojena dva nivoa posmatranja, i to. Unutrašnja organizacija prostora opština i mjesto opština u širem (regionalnom) prostoru. Posebno je važan pristup definicija opštine kao ekonomsko-urbane cjeline, odnosno kao okvira koji osigurava ravnotežu između broja stanovnika, prirodnih resursa, izgrađenih proizvodnih i neproizvodnih potencijala i površina koju obuhvata.

Kamenica (1982) u studiji Prostorna koncentracija i disperzija privrede i razvoj nedovoljno razvijenih područja, Ekonomski institut Ekonomskog fakulteta Sarajevo naglašava da prostorni razmještaj proizvodnih snaga i dinamične promjene u prostornoj koncentraciji su jedno vrlo značajno pitanje društveno-ekonomskog razvoja, kao i da je ovo pitanje od posebnog značaja za BiH. U istraživanju je za svaki region prezentiran nivo razvijenosti i ocjena uslova i mogućnosti razvoja u onom stepenu koliko je to bilo moguće učiniti s obzirom da ne postoji stvarna ekonomska regionalizacija BiH i naznačeni budući pravci prostorne koncentracije i disperzije BiH, razvoja urbanog sistema i razvoja nedovoljno razvijenih područja sa stanovišta ciljeva teritorijalnog razvoja. Istraživanje je finansirano od strane SIZ nauke BiH, izvršnog vijeća SRBiH, Privredne komore BiH, Privredne banke u okviru projekta Konceptija dugoročnog razvoja BiH do 1990/2000. (Milanović u Kamenica 1982). Kamenica (1982: 176-181) naglašava da je industrijalizacija kao osnovni metod razvoja imala za posljedicu koncentraciju u manjem broju industrijskih centara, kao i da je snažno pojačana krajem sedme decenije prošlog stoljeća. Do početka 80-ih dolazi do zaustavljanja koncentracijskih tendencija. Takve tendencije se ne bilježe kod stanovništva, što vodi pojavi disekonomije. Istraživanje je pokazalo da su najsporiji razvoj imali oni dijelovi BiH u kojima nije bilo jakih urbano-industrijskih centara. Kamenica očekuje da će doći do uravnoteženijeg razvoja u prostoru BiH. Prekidanjem procesa polarizacije i jačanjem disperzije omogućiće se ravnomjerniji razvoj svih dijelova republičke teritorije.

Niz okolnosti, prirodno-geografske, historijske, društveno-ekonomske prirode, uslovilo je da proces proizvodnje u Bosni i Hercegovini ne bude usmjeren ka jednom centru – Sarajevu. Polarizacija u Bosni i Hercegovini je dosta izražena, ali je usmjerena na više centara. Za Bosnu i Hercegovinu je karakterističan policentrični sistem sa jasno izdvojenih pet urbano-industrijskih centara. (Kamenica 1981b) Policentrična koncentracija stanovništva i privrednih kapaciteta u Bosni i Hercegovini bitno je opredijelila ulogu Sarajeva kao razvojnog centra. Četiri relativno jaka regionalna centra znatno su rasteretila Sarajevo i omogućila mu da kao republički centar ne ide u prekomjernu koncentraciju. Policentrizam je u Bosni i Hercegovini donedavno ograničen samo na privredni razvoj. U posljednje vrijeme on se ogleda i na drugim sektorima. ... Jedna od konkretnih manifestacija tog procesa je decentralizacija visokog obrazovanja koja je rezultirala osnivanjem tri nova univerziteta i niz disperziranah visokoškolskih institucija. (Kamenica 1981b: 4-5) Kamenica istražuje zastupljenost Sarajeva u širem (republičkom) i užem (regionalnom) okviru prema osnovnim ekonomskim agregatima. Pregled promjena učešća Sarajeva u osnovnim agregatima ukazuje da je proces koncentracije u posljednjih 15-20 godina dosta izražen. Učešće stanovništva Sarajeva u stanovništvu Republike BiH i regiona za dvije decenije je skoro udvostručeno. I pored toga Sarajevo još uvijek ima skromno učešće u republičkom stanovništvu, ali je koncentracija u odnosu na region već veoma izraženo. Učešće u zaposlenosti i društvenom proizvodu Republike blago su povećani i približavaju se petini republičkih vrijednosti. Znatno je, međutim, izraženo povećanje ovih agregata u sarajevskom regionu, tako da je na užem području Sarajeva već koncentrisano preko dvije trećine zaposlenosti i društvenog proizvoda regiona. Kamenica zaključuje da njegova analiza potvrđuje da teritorijalni aspekt (Kamenica 1981b: 6)

Razvojni dokumenti *Grad Sarajevo (1986) Društveni plan grada Sarajeva za period od 1986. do 1990. godine* i *Grad Sarajevo (1986) Dugoročni društveni plan grada Sarajeva za period od 1986. do 2000. godine*, kao i istraživanja urađena u procesu njihove pripreme su relevantna istraživačka osnova za razumijevanje razvoja Sarajeva.

Gravitaciona regija Sarajeva – ekonomska osnova i razvoj (Osmanković 1987) pored uvoda, zaključka i drugih relevantnih elemenata magistarskog rada sadrži četiri poglavlja, i to: *Sarajevska regija, Ekonomska osnova, Ekonomski razvoj i Elementi optimalne strategije*. U ovom radu se kao pogodan okvir posmatranja Sarajeva uzima područje osnovne privredne komore Sarajeva (regije), koju čini dvadeset šest opština i to deset opština grada Sarajeva i preostalih šesnaest opština, a to su: opština Fojnica, Kreševo, Kiseljak, Viso-

ko, Breza, Vareš, Olovo, Han pijesak, Rogatica, Sokolac, Goražde, Višegrad, Rudo, Čajniče, Foča i Kalinovik (Osmanković 1987: 2). To je prostor od oko 8900 km², s blizu 800 hiljada stanovnika. Drugim riječima, petina stanovništva, teritorije, četvrtina zaposlenosti i društvenog proizvoda Bosne i Hercegovine. Kao gravitaciono jezgro ovako određene sarajevske regije uzima se zajednica deset opština grada Sarajeva, a kao gravitaciono okruženje preostalih šesnaest. Unutar samog gravitacionog jezgra razlikuju se tri područja, i to: osnovno gradsko jezgro, dio šireg gradskog područja i satelitske opštine Grada (Osmanković 1987: 2-3)

Sarajevska regija posmatra se u onim njenim okvirima u kojima nam se ona pokazuje kao gravitaciona. Drugačije rečeno, prihvaćen je koncept gravitacione regije koji regiju definiše kao ekonomski heterogeno područje s izraženom hijerarhijom urbanih centara, međusobno povezanih i komplementarnih. Regijom dominira njen centralni grad (pol ili žarište razvoja) (Hadžiomerović, 1979, 1980, Kubović 1974, Krešić 1977, kamenica 1977, Čobeljić 1979, 1980). Uočeno je postojanje relativno visoke korelacije između prostorno-magistralne pozicije, pozicije u odnosu na prirodne resurse, historijskog toka ekonomskog i društvenog razvoja, odnosno ekonomsko lokacione atraktivnosti Regije, a time i njenih dijelova i njihovih područja, na jednoj strani, i nivoa njihove ekonomske razvijenosti, na drugoj strani. Utvrđeno je da ekonomski razvoj sarajevske aglomeracije snažno utiče njena uloga regionalnog i republičkog centra. Zaključeno je da ekonomski razvoj okruženja u značajnoj mjeri određuje ekonomsko-urbana aglomeracija Sarajeva, kao njegovo gravitaciono jezgro. Također, konstatotovano je da gravitacioni tokovi koji se uspostavljaju između ekonomsko-urbane aglomeracije Sarajeva i njenog Okruženja i obratno, predstavljaju nezaobilaznu komponentu razumijevanja dostignutog nivoa ekonomske razvijenosti i ekonomskog razvoja uopšte, kako na nivou Regije tako i na nivou njenih osnovnih dijelova i njihovih područja. (Osmanković 1987: 265-267)

Generalni strateški pravci razvoja Gravitacione regije Sarajeva bilo bi dalje jačanje gravitacionih veza između sarajevske aglomeracije i njenog okruženja, dinamičan razvoj zbog problema koje bi trebalo riješiti, smanjivanje razlika u nivou ekonomske razvijenosti Jezgra i Okruženja sa 2,3:1 na 1,7:1, kao korak ka uspostavljanju balansiranog razvoja unutar Regije, krajem vijeka Regija bi imala oko 950 hiljada stanovnika i to u Jezgru oko 600 hiljada i u okruženju oko 350 hiljada .... (Osmanković 1987: 268-269)

Analiza teritorijalne organizacije grada Sarajeva urađena je 1991 za potrebe Skupštine grada Sarajeva. Grad Sarajevo - u novembru 1988. otvorio je proces propitivanja postojećeg organizacionog ustrojstva izradom i usva-

janjem Programskih osnova za realizaciju aktivnosti na transformaciji komunalnog uređenja grada Sarajeva (1990). Istraživanje je realizirano u dvije faze, i to: Faza izrade analize razvoja grada Sarajeva i dostignuti nivo razvijenosti i faza izrade konkretnog projekta funkcionalnog i teritorijalnog organizovanja u novim društvenim i privrednim uslovima. Pristup izradi Analize je uslovljen polaznim opredjeljenjem da se kroz ukupne rezultate aktivnosti obezbijede preduslovi za racionalizaciju upravljačkog mehanizma Grada, za uspostavljanje nove teritorijalne organizacije, odnosno uspješno saobražavanje fizionomije i strukture Grada zahtjevima reforme društvenog i privrednog života. Istraživači (Anon 1991) polaze od sljedećih opredjeljenja, i to: prvo, postojećih istraživanja; drugo, historije Sarajeva koja kaže da je ovaj grad nastao i razvijao se pod dejstvom brojnih vanekonomskih uticaja, to jest da je bio pod stalnom presijom spoljnih uticaja, migracija koje su bile karakteristične u svim etapama, viševjekovne vladavine stranaca, složena socijalna zajednica izašla iz okvira Grada stvaranog po mjeri čovjeka; treće, Sarajevo se razvilo u vrlo složen i veoma otvoren urbani sistem sa relativno slabo razvijenim okruženjem, Sarajevo je „potrošilo svoje okruženje, a da pri tome nisu ostvareni novi prostorni horizonti okruženja, u osnovnim elementima grad je proprimio obilježja vladajućeg društvenog odnosa, što ima pozitivne, ali i negativne karakteristike; četvrto, Sarajevo po svom nastanku i razvoju nije primarno određeno ekonomskim faktorima, ali se kao historijska tvorovina u opštem određenju vezuje za epohe u kojima su svjetski ekonomski procesi određivali sveukupne razvojne tokove, to se posebno odnosi na vrijeme uticaja transformacije pojedinih društveno-ekonomskih formacija, na razvoj nauke, tehničko-tehnološke inovacije, formiranje savremenih informacionih sistema; peto, po nastanku grad je orijentalnog tipa, ali je doživio korjenite promjene, društveni i politički tokovi utiču na Sarajevo, uočena je izuzetna koncentracija bez valjane kontrole; šesto, prostorno-geografski veoma omeđeno Sarajevo je samo u nekim, uglavnom početnim fazama svog razvoja, imalo mogućnost i te mogućnosti je koristilo da svojim graditeljskim aktivnostima osigura trajan kreativni čin. Iz tog osnova stvoreno je vrijedno kulturno-historijsko bogatstvo ... nastale su velike razlike u stepenu razvijenosti, izgrađenosti i opremljenosti prostora Grada; sedmo, Sarajevo se iz više razloga nije razvilo kao ekonomska zajednica. Politička volja je određivala i ekonomiju prostora Grada i ekonomiju gradskih privrednih subjekata; osmo, u najvećem dijelu svog postojanja Sarajevo je u administrativno-upravnom smislu imalo jasno određen svoj pravni i sveukupni subjektivitet u posljednjih 45 godina (1945-1990) grad Sarajevo u osnovi neka takvo određenje. ... Sarajevo ima svojstvo glavnog grada Republike BiH i posebno značenje, ali

to nije dovoljno za valjano poznavanje Grada kao urbane cjeline, kao socijalne zajednice, a i kao ekonomske zajednice; deveto, u posljednjih 45 godina (1945-1990) postojala je obaveza da se ocijeni subjektivitet Sarajeva i sa stanovišta ostvarivanja državno-pravnog i samoupravnog sistema. Grad je u osnovi bio i srez i okrug i zajednica opština, ali i vrlo kratko od 1952. godine grad za sebe. Prostor grada se izjednačavao sa drugim prostorima, tako da se na ovom prostoru ostvarivala funkcija države ... Sarajevo je kao glavni grad SRBiH imao i određene specifičnosti. ... gradska zajednica je bila zajednica sastavljena od deset monotipskih opština. Iako je nesporno da opštine u Gradu nije moguće poistovjetiti sa opštinama izvan grada, to je urađeno i iz tog osnova nastaju brojne protivurječnosti na liniji ostvarivanja državnih, a i na liniji ostvarivanja lokalnih samoupravnih odnosa i prava; ... Sarajevo kao grad za sebe ... njegova samosvojnost i samobitnost ispoljavaju se tek u posljednjih 70 godina, kada je formirana i bitno izmijenjena država Jugoslavija, čiji je razvojni put i dostignuti stepen razvijenosti imao i ima izuzetnog odraza na Grad. U tim društvenim uslovima, Sarajevo je prostorno-geografsko središte Jugoslavije i BiH, što mu daje poseban značaj. (Anon 1991: 4-6)

Početakom 1945. granice Grada određene su maltom na Darivi, kod Višegradске kapije, nad Sedrenikom, na Koševskom brdu, Docu, Kovačićima i Hambinoj carini tj. zadržavane su granice Grada iz predratnog i ratnog perioda (Anon 1991: 20-21). Polovinom 1947. godine, Grad se širi uključivanjem sedam mjesnih narodnih odbora sarajevskog sreza, Ilidža i još nekoliko naselja i sela sa periferije. U sastav grada 1948. ulazi Butmir, naselja duž rijeke Željeznice do Kijeva, zatim naselja u podnožju Igmana koja graniče sa Hadžićima, te jedan broj rajlovačkih, vogošćanskih, koševskih i drugih naselja, kao i naselja smještena prema Crepoljskom i Hreši. Godine 1948. Sarajevo ima površinu od oko 120 km². Godine 1952, u skladu sa zakonima, grad se proširuje. Godine 1953. površina grada je 134 km². Sedamdesetih godina Sarajevo zauzima prostor od oko 490 km², i to opština Centar 158 km², Ilidža 165 km², Novo Sarajevo 94 km² i Vogošća 69 km². Logika teritorijalnog širenja leži u potrebi kontrole nad neposrednom okolinom, racionalnijoj organizaciji komunalne i urbane infrastrukture, smještaju stanovništva ... Godine 1955. Grad kao lokalno politička teritorijalna jedinica (društveno-politička zajednica) prestaje da postoji. Formirano je pet opština: Stari grad, Centar, Novo Sarajevo, Ilidža i Vogošća). Zakon je ostavio mogućnost da se ovaj prostor definiše kao jedinstveno područje Grada. Javila se potreba da se obrazuje jedan jedinstveni organ na nivou četiri gradske opštine.

Sarajevo svoj položaj mijenja 1969. i stiče status društveno-političke zajednice, stiče svoje vlastite prihode, koje samostalno utvrđuje, zatim uređuje

poslove u oblasti urbanizma, prostornog uređenja i unutrašnjih poslova, kao i niz poslova vezanih za privredni, komunalni, kulturni, zdravstveni i socijalni razvoj (Anon 1991: 29) Ustanovljena je Skupština grada kao najviši organ, formirani su savjeti, osnovani fondovi itd.

Godine 1978. prostor grada se širi sa 490 km² na 2095 km² (Stari grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi grad, Ilidža, Hadžići, Vogošća, Ilijaš, Trnovo, Pale)

Teritorijalna organizacija Grada je samo dio bića Grada, njegova objektivna potreba proizašla iz svakodnevnog življenja i razvoja. Teritorijalna i funkcionalna organizacija su dvije osnovne međusobno uslovljene dimenzije upravljačkog mehanizma Grada. Potreba prostorne identifikacije pojedinih gradskih cjelina upućuje na teritorijalnu organizaciju, dok potreba određenja nosioca realizacije radnih aktivnosti upućuju na funkcionalnu organizaciju. I prostornu i radnu dimenziju Grada određuje pored vlastitih unutrašnjih činilaca, vrijeme i vrlo različiti spoljni uticaji. (Anon 1991: 233)

Organizaciona rješenja su istovremeno odraz objektivnih i subjektivnih zahtjeva i uticaja. Subjektivni uticaji su najčešće izraz političke volje koja je mnogo puta u istoriji Grada bila presudna. (Anon 1991: 233)

Prema autorima istraživanja (Anon 1991: 233) postojeća teritorijalna organizacija Grada je odraz: objektivnih zahtjeva veoma brojnih činilaca uspjehnog funkcioniranja i razvoja Grada; karakteristike do sada vladajućih društvenih i društveno-političkih odnosa Države i Republike; historijsko nasljeđe u kome je sjedinjeno i objektivno određenje i subjektivni uticaji i politička volja stanovnika Grada.

Socijalističko-društveno i političko uređenje ostavlja Gradu u nasljeđe (Anon 1991: 234-236) dominantan uticaj na njegovu teritorijalnu organizaciju. Posebno se izdvaja sljedeće: Grad je posebna društveno-politička zajednica. Elementi posebnosti Grada u Republici nisu posebno normativno određeni osim dijelom u funkciji Sarajeva kao glavnog grada Bosne i Hercegovine. Zbog toga je Grad primarno zajednica udruženih opština, a iz tog statusa kao osnovno ispoljava se pitanje odnosa Grad – opština; u sadašnjim odnosima Grada i udruženih opština postoje brojna otvorena i sporna pitanja, sa krajnje nepomirljivim rješenjima i tendencijama od stvaranja Grada bez opština, pružanja veće samostalnosti opštinama, stvaranje višetipskih opština (umjesto monotipskih), do izdvajanja i razdruživanja iz gradske zajednice opština; uspješno uspostavljanje i razvijanje odnosa na relaciji opština – Grad ima za polaznu pretpostavku određenje njihovog pravnog subjektiviteta, koji može biti i principijelno i konkretno različito definisan, počev od toga da je Grad osnovna, a uži teritorijalni dijelovi izvedene jedinice, do toga da Grad postoji

samo onoliko koliko to i kako hoće opštine koje ga čine. Samo preciznim određenjem subjektiviteta i identiteta opština i Grada moguće je stvoriti predušlove za valorizaciju postojećeg stanja i odnosa i za cjelishodne korektive počev od teritorijalne organizacije do racionalizacije upravljačkog mehanizma u cjelini (i zakonodavne i sudske i izvršne vlasti). Dosadašnji i sadašnji nesporazumi proizlaze prvenstveno iz odsustva valjanog pravnog određenja Grada i udruženih opština, a potom i iz suštinskih pitanja uspješnog funkcionisanja Grada kao cjeline i opština kao njegovih dijelova (u smislu odnosa dio i cjelina). Uočene manifestacije tih nesporazuma su razni oblici neracionalnosti u vršenju djelatnosti, paralelizami, dupliciteti (naprimjer u stambeno-komunalnoj oblasti, zdravstvu, obrazovanju) i drugi nedostaci koji se uočavaju sa pozicija zahtjeva i potreba jednog modernog, racionalnog i efikasnog upravljačkog mehanizma Grada; današnji trenutak (1990) u životu Grada čini posebno aktuelnim funkcioniranje izvršne vlasti, a to znači mehanizam državne uprave u Gradu i udruženim opštinama. Ta aktuelnost proizilazi iz zahtjeva ekonomske racionalnosti (smanjenja materijalnih opterećenja), društvena efikasnost (efikasnije i potpunije zadovoljavanje potreba i kvalitetnije pružanje usluga) i drugačije prostorne dispozicije ... analiza upućuje na evidentne slabosti i nedostatke organa uprave kako sa stanovišta zadovoljavanja odnosnih potreba tako i sa stanovišta efikasnosti i kvaliteta usluga. .... interes Grada je da obezbijedi adekvatnu participaciju u upravljačkom mehanizmu Republike .. Postojeće rješenje teritorijalne organizacije Grada u velikoj mjeri nalaze svoga uporišta u historijskom iskustvu koje uvažava mnoge elemente duhovnosti i tradicije Grada, a ne samo ekonomske uslove i razloge.

U pripremi mogućih varijantnih rješenja teritorijalne organizacije Grada neophodno je poći od osnovnih uputa i zaključaka izvršene analize i principa i kriterija na kojima je ta rješenja nužno zasnivati (Anon 1991: 236-243) analiza, između ostalog, upućuje na sljedeće osnovne postavke relevantne za odlučivanje o teritorijalnoj organizaciji Grada: grad je primarno društveni subjekt odnosno funkcionalna zajednica na određenom prostoru, a tek po tom i urbano-graditeljska struktura u prostoru; stvaranje optimalnih prostorno-socijalnih zajednice na principu ujednačenih formi i vrijednosnih izraza; konstituisati jedinstven upravljački mehanizam Grada, što se obezbjeđuje prvenstveno kroz sistem usmjeravanja razvojnih tokova, organizaciju, funkcionisanje državne uprave i jedinstven informacioni sistem Grada; racionalnost i efikasnost upravljačkih mehanizama, stvaranje uslova lične inicijative ..., adekvatna distribucija uticaja i po vrsti odnosno nosiocu i po mjestu nastajanja; smanjivanje vremensko-troškovne distance; izbjegavanje konfliktnih odnosa...; stvaranje uslova da Grad bude adekvatno predstavljen i zastupljen u

široj zajednici sa stanovišta ukupnosti i posebno njegove uloge republičkog i regionalnog središta i subjekata za sebe, što se vrlo teško obezbjeđuje; granice Grada, kao društveno-političke zajednice utvrđene su zakonom, a obuhvataju mnogo širi prostor od gradske urbane aglomeracije, što znači da iz ovog osnova proizilaze bar dvije osnovne dimenzije prostornog obuhvata Grada; Grad je uvijek u historiji imao neku unutrašnju teritorijalno-organizacionu strukturu što se umnogome i danas (1990) ispoljava kao njegova realna potreba; za uspješno življenje i razvoj Grada primarna je njegova funkcionalna sposobnost i efikasnost kojoj teritorijalna organizacija i podjela treba da bude podređena, a ona to u nekim vitalnim funkcijama danas (1990) nije; iz više različitih razloga grad nije uspijevaao i ne uspijeva ostvariti dovoljan stepen samosvojnosti i samobitnosti, jer su spoljni više nego unutrašnji uticaji određivali njegovu fizionomiju i strukturu, drugim riječima Grad u osnovi ne odlučuje o vlastitom biću; granica Grada, kao društveno-političke zajednice utvrđene su Zakonom, a obuhvataju mnogo širi prostor od gradske urbane aglomeracije, što znači da iz ovog osnova proizilaze bar dvije osnovne dimenzije prostornog obuhvata Grada; za uspješno življenje i razvoj Grada primarna je njegova funkcionalna sposobnost i efikasnost kojoj teritorijalna organizacija i podjela treba da bude podređena, a ona to u nekim vitalnim funkcijama danas nije; iz više različitih razloga Grad nije uspijevaao i ne uspijeva ostvariti dovoljan stepen samosvojnosti i samobitnosti, jer su spoljni više nego unutrašnji uticaji određivali njegovu fizionomiju i strukturu, drugim riječima Grad u osnovi ne odlučuje o vlastitom biću; grad je danas u poziciji, prvo, da valorizuje nivo razvijenosti. Iz više različitih razloga, Grad nije uspijevaao i ne uspijeva ostvariti dovoljan stepen samosvijesti i samobitnosti, jer su spoljni više nego unutrašnji uticaji određivali njegovu fizionomiju i strukturu, drugim riječima Grad u osnovi ne odlučuje o vlastitom biću; Grad je danas (1990) u poziciji, prvo, da valorizuje dostignuti stupanj razvoja i razvijenosti kritičkim sagledavanjem uzroka i posljedica odnosno uticaja i efekata funkcionisanja i razvoja, drugo, da se odredi prema zahtjevima i potrebama današnjeg vremena kriza i reformi i treće, da otvara perspektive budućem stabilnom funkcionisanju i razvoju.

Kao kriteriji i principi od kojih je svrsishodno polaziti u odlučivanju o teritorijalnoj organizaciji Grada izdvajaju se: jedinstvo Grada kao prostorno-funkcionalne zajednice, bez obzira na mogućnosti primjene različitih rješenja unutrašnjeg strukturiranja i organizovanja; izjednačavanja uslova življenja na ukupnom gradskom prostoru na osnovama jednakopravnosti i građanskih sloboda; konstituisanje onih unutrašnjih organizaciono-teritorijalnih cjelina preko kojih i unutar kojih je moguće obezbijediti dva osnovna prethodna zahtjeva odnosno cjelovitost i jednakopravnost, s tim da to mogu biti i mono-

tipske i višetipske gradske cjeline unutar koji izvornost prava proizilazi iz demokratskog statusa stanovnika – građanina itd.

Preporučene su tri osnovne varijante rješenja, i to: (Anon 1991: 238) Grad s deset monotipskih opština; Grad za jedinstveno područje šest opština užeg dijela: s četiri izdvojene opštine šireg područja; bez četiri novoudružene opštine; s pravom izbora opština pojedinačno da se udruže u grad; grad bez opština.

Ma, koliko da je jednostavna političko-teritorijalna zajednica Gradsku zajednicu karakteriše visok stepen strukture neusklađenosti u razvoju i dostignutom nivou razvijenosti (Anon 1991: 240-242). Autori zaključuju da organizovanje Grada kao zajednice od deset monotipskih opština postojeća organizacija se preporučuje kao jedno od prihvatljivih rješenja, iz dva osnovna razloga: Grad ne može bez odgovarajućih zakonskih izmjena mijenjati svoje granice, niti granice i strukturu opština na svom području, ali može realizovati svoja prava iz osnova izmijenjenih ustavnih rješenja o funkcionisanju Grada kao jedinstvenog sistema u određenim vitalnim funkcijama; Postojeće političko-teritorijalno ustrojstvo BiH uslovalo je i odredilo status i postojeću organizacionu strukturu Grada, kao objektivno prihvatljivu, koja odgovara do sada vladajućem društvenom odnosu, koja ima uporište u historijskom iskustvu Grada i koja je uslovljena političkom voljom stanovnika Grada, bez obzira što se po svim ovim osnovama mogu dati i vrlo ozbiljne primjedbe. Funkcionalnim poboljšanjima postojeće organizaciono-teritorijalne strukture Grada moguće je postići značajnije pozitivne efekte po osnovu: adekvatnijeg razgraničenja nadležnosti Grada i udruženih opština; otklanjanja dupliciteta u kadrovskim i drugim potencijalima i kapacitetima; bržeg i efikasnijeg rada i potpunijeg zadovoljavanja potreba stanovništva i drugih korisnika usluga. Zajednički interesi radnih ljudi i građana nalažu jedinstvo nadležnosti Grada prvenstveno u domenu: planskog i ukupnog usmjeravanja razvoja Grada, prostornog i urbanističkog uređenja, odbrane i zaštite, izjednačavanja uslova komunalnog i urbanog življenja... Nepovoljna strana je nedovoljna funkcionalnost i neefikasnost.

Teritorijalna reorganizacija grada na koju upućuju razvojno-planski dokumenti Grada svodi se na dalje konstituisanje pet urbanih središta od kojih centralno gradsko središte čini jednu cjelinu, a ostala četiri urbana središta su samostalna i mogu se, ali ne moraju u administrativno-teritorijalnom smislu međusobno povezati. To znači da se, u okviru ovog varijantnog rješenja javljaju tri podvarijante. (Anon 1991: 241-242) Prva u kojoj su i četiri posebna urbana središta s pripadajućim okruženjem u teritorijalnom obuhvatu Grada i druga po kojoj ove prostorne cjeline nisu u teritorijalnom obuhvatu Grada.

Treća podvarijanta znači mogućnost četiri novudružene opštine da se za Grad vežu po mjeri vlastitog interesa. Argumenti u prilog ovoj varijanti su sadržani u Prostornom planu Grada, a posebno u Urbanističkom planu Sarajeva, Hadžića, Ilijaša, Pala i Trnova. Osnovu ove varijante teritorijalnog organizovanja Grada čine planirana urbanistička rješenja. Ona su podređena sljedećim osnovnim ciljevima: potpunije povezivanje urbanih centara Grada u mrežu urbanih centara Regije i Republike; ublažavanje prostorno-vremenske distance odgovarajućom preraspodjelom urbanih funkcija i držim razvojem urbanih središta četiri novudružene opštine; stvaranje više razvijenih urbanih središta; konstituisanje i razvoj gradskih urbanih centara kao jedinstvenog, ali otvorenog i dinamičkog sistema; izgrađivanju infrastrukturnih sistema u funkciji poboljšanja opštih uslova razvoja svih djelatnosti u prostoru; izjednačavanje uslova života i rada na ukupnom području grada, a posebno približavanje životnih i radnih uslova urbanih i ruralnih područja. U okviru ove podvarijante teritorijalna organizacija Grada bi se zasnivala na pet zaokruženih cjelina, uslovno rečeno pet opština sa dva različita statusa. Područje današnjih šest opština užeg dijela grada bilo bi organizovano kao jedinstveno administrativno-teritorijalno područje posebnog tipa, dok bi ostale četiri opštinska područja u strukturi Grada bile administrativno-teritorijalne jedinice drugačijeg tipa različitog od prethodnog po značenju za Grad, po stepenu samostalnosti i samosvojnosti, a i po načinu unutrašnjeg organizovanja i funkcionisanja. Druga podvarijanta znači svođenje današnjeg obuhvata Grada na prostor šest gradskih opština. Nepovoljna strana ove varijante u cijelosti proističe iz određene argumentacije koja je služila u projektovanju urbanog razvoja Grada, a koju današnje vrijeme osporava. To se posebno odnosi na svekolike razlike između državno centralističkih odnosa i otvorenih demokratskih odnosa, na razlike u razvoju odnosa koje nastaju ili će nastati izmijenjenom ulogom individualnog i kolektivnog djelovanja. U slučaju ove varijante procjenjuju se značajne uštede.

I na kraju, autori predlažu posljednju varijantu: Grad kao jedinstveno-teritorijalna cjelina u postojećim granicama Grada.

Aganović (1996) u *Razvojne i životne dileme grada Sarajeva* prezentira priloge sa savjetovanja održanog aprila 1993, koje je izdala Direkcija za obnovu i razvoj grada Sarajeva. U uvodnoj riječi Drino govori o bogatom i raznolikom intelektualnom angažiranju tokom čitavog perioda agresije velikog broja naučnih i stručnih radnika Sarajeva, koji se bave planiranjem, projektiranjem, obnovom i izgradnjom Grada. Životne i razvojne dileme grada Sarajeva sa radovima 49 autora, prijedlogom i preporukama savjetovanja održanog u aprilu 1993 je prva publikacija koja svjedoči o održanim

okruglim stolovima, i savjetovanjima. Na savjetovanju je učestvovalo oko 150 Sarajlija. (Aganović 1996) U okviru preporuka posebno se naglašavaju ustavno-pravni položaj Grada, strateški okvir budućeg razvoja Grada, zemljišna politika i gradska renta, usmjeravanje demografskog razvoja Grada, mjere za unapređenje i zaštitu životne sredine, savremeniji koncept organizovanja Grada, obnova Grada, urbana, prostorna i regionalna komponenta razvoja Grada, ekonomski razvoj Grada, stanovanja i stambena problematika, komunalne djelatnosti, energetika, saobraćaj i saobraćajnice, reprodukovanje akumuliranog bogatstva Grada, uvođenja u rad komunalnog informacionog sistema Sarajeva (KISSa), marketinške aktivnosti Grada, participacija građana i političkih institucija u urbanom razvoju i oblikovanju Grada. (Aganović 1996: 224-250) I na kraju autor naglašava da Sarajevo (1993) ulazi u jednu od najznačajnijih epizoda svog života i razvoja, u kojoj treba ostvariti velike poduhvate uz što manje grešaka i promašaja. Grad nikad nije završeno graditeljsko djelo. Kao živi organizam, rađa se i raste, zajedno s vremenom, s ljudima i s graditeljskim poduhvatima. Zbog toga je na ljudima ovog vremena (1993) građanima Sarajeva velika odgovornost i velika šansa da svojim pozitivnim odnosom prema gradu i istinskim angažovanjem u rješavanju njegovi dilema iskažu svoj patriotizam i ljubav prema Gradu, potvrđujući istinu da i danas u Gradu žive generacije građana koje svoja osjećanja i svoju ljubav znaju prenijeti u biće Grada, kao što su to znala i činila ranija pokoljenja Sarajlija (Aganović 1996: 259)

Provedena su i brojna istraživanja, organizirane naučne i stručne rasprave koje su rezultirale usvajanjem sljedećih dokumenata, i to: *Ocjena stanja i mogućnosti obnove i razvoja Sarajeva do 2015.* (koordinacija Osmanković 1996); *Ciljevi obnove i razvoja Kantona Sarajevo do 2015.* (koordinacija Osmanković 1997); *Kako realizirati strateške ciljeve obnove i razvoja Kantona Sarajevo* (koordinacija Osmanković 1997); *Program razvoja gradskog jezgra Sarajeva* (koordinacija Osmanković 2000), *Changing Cities – international perspectives* (Pacione, 2004); *Prostorni plan Kantona Sarajevo 2003-2023.* (Kanton Sarajevo 2006); *Kreativna priindustrija u Kantonu Sarajevo* (Domazet et al. 2016), *Brendiranje Sarajeva* (Domazet et al. 2018), itd.

Elaborat o statusu grada Sarajeva (Anon 2001) sadrži metodološke napomene, državno i samoupravno organizovanje, razvoj grada i opšte podatke o gradu Sarajevu, teritorijalni obuhvat grada Sarajeva sa stanovišta mogućnosti i potrebe kandidature za zimske olimpijske igre 2010. godine, ustavni položaj grada Sarajeva, nova teritorijalno-politička organizovanja grada Sarajeva, organizaciju društvenih i privrednih djelatnosti u gradu Sarajevu, mogući oblici teritorijalne organizacije grada Sarajeva i izvori finansiranja grada Sarajeva.

Gradonačelnik Grada Sarajeva je odredio osnovne ciljeve ovog istraživanja i oni se mogu sublimirati u zahtjev da se Grad Sarajevo politički, organizaciono, ekonomski, finansijski i pravno repozicionira tako da može efikasno odgovoriti potrebama građana i racionalnog razvoja. Pored toga, posebno je istaknuta potreba da se položaj Grada Sarajeva kao jedinice lokalne samouprave definiše u sklopu cjelokupnog političko-teritorijalnog organizovanja u državi BiH. Eksplicitno je određen i dodatni zadatak: utvrđivanje pravno-političkih i organizacionih rješenja koja treba da omoguće pripreme kandidature Sarajeva kao grada i kao jedinice lokalne samouprave za ZOI 2010. (Anon 2001: 1-2) Preliminarna istraživanja su pokazala da je u principu moguće na nivou makro modela udovoljiti postavljenim ciljevima. Na 23-24. stranici u Tabeli 1. ovog elaborata data je analiza nadležnosti.

Tabela 3. Nadležnosti grada, kantona, entiteta

Vrsta nadležnosti	Ustav FBiH		Ustav KS			ZLS	AmXVI	Statut GS	
	FBH	F+KS	KS	KS	KS+FBH	opštine	Grad za opštine	Grad opštine	
1	Obrana	+							
2	Ekonomska politika	+							
3	Finansije	+					+		+
4	Zemljišna politika	+							
5	Fiskalna politika	+					+		
6	Energetska politika	+							
7	Elektro frekv.	+							
8	Kriminal	+							
9	Finansijska vlast	+		+	+				
10	Ljudska prava		+			+			
11	Zdravstvo		+			+			
12	Okolišna zaštita		+			+			
13	Infrastruktura		+			+		+	
14	Socijalna politika		+			+			
15	Turizam		+			+			
16	Prirodna bogatstva		+			+			
17	Policija			+	+				
18	Obrazovna politika			+	+		+		
19	Kulturna politika			+	+				+
20	Stambena politika			+	+		+		+
21	Politika javnih službi			+	+				+
22	Zoniranje			+	+				
23	Lokalni poslovi			+	+				+
24	Dobrotvorno			+	+				+
25	Lokalna elek. energija			+	+				
26	RTV			+	+		+		+
27	Socijalna politika			+	+				
28	Turizam			+	+		+		
29	Fian. kant. vlasti			+	+				
30	Rad i zapošljavanje						+		
31	Javni red i mir						+		
32	Lokalna samouprava						+		
33	Lokalno zemljište						+		

Vrsta nadležnosti	Ustav FBiH		Ustav KS		ZLS	AmXVI	Statut GS		
	FBH	F+KS	KS	KS	KS+FBH	opštine	Grad za opštine	Grad	
34	Komunalne usluge						+		
35	Zaštita životinja i bilja						+		
36	Javni promet								+
37	Urbano planiranje						+		+
38	Osnovni i srednje obrazovanje								

Izvor: Institut, 2001: 23-24.

Pitanje podjele nadležnosti između Grada i općina nekada, a danas između kantona, Grada i općina, svakako je jedna od najprisutnijih dilema (Anon 2001 : 107)

U okviru naslova *Mogući oblici teritorijalne organizacije Grada Sarajeva* prezentiran je novi model teritorijalno-političkog organizovanja Grada Sarajeva koji mora obuhvatati različite režime uprave (BiH, FBiH, RS, Kanton Sarajevo) koje se odnose na Grad kao jedinicu lokalne uprave i samouprave. Sljedeći modeli su prezentirani: organizacija Grada Sarajeva kao političko-teritorijalna jedinica koja ima položaj Distrikta; organizovanje Grada Sarajeva kao jedinstvenu političko-teritorijalnu jedinicu; organizovanje Grada Sarajeva kao jedinice lokalne uprave i samouprave i organizovanje Grada Sarajeva kao jedinice lokalne uprave i samouprave. Istraživanje kao najpovoljniju varijantu izdvaja model po kome bi se grad Sarajevo organizovao kao jedinica lokalne uprave i samouprave u čiji sastav bi ušlo osam ili devet gradskih općina (Grad Srpsko Sarajevo bi imao specijalni status), koji bi ujedno bio i glavni grad BiH, FBiH i Kantona Sarajevo, s najvećim brojem institucija i tijela BiH, FBiH i Kantona Sarajevo, a koje bi bile pod neposrednom upravom nadležnih administracija. (Anon 2001: 68-71)

Zavod za planiranje razvoja grada, kasnije Kantona Sarajevo djeluje od 1954. godine i njegova istraživanja temeljena na kontinuitetu, interdisciplinarnosti, posvećenosti, odgovornostima i poziciji imaju poseban značaj za analiziranu temu. To je razlog da se u nastavku, u osnovnom predstavlja Zavod, njegova historija, odgovornosti i kapaciteti. Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo vrši određene stručne i druge poslove koji pretežno zahtijevaju primjenu stručnih i naučnih metoda rada i sa njima povezane upravne poslove koji se odnose na: planiranje prostornog i društveno-ekonomskog razvoja Kantona; izradu, čuvanje i stavljanje na stalni javni uvid planova prostornog uređenja i davanje stručnih mišljenja i informacija u postupku

izdavanja urbanističke saglasnosti, u skladu sa zakonom; rad i razvoj geografsko-informacionog sistema Kantona, koji se odnosi na nadležnosti Kantona u oblasti planiranja razvoja; vršenje drugih stručnih poslova utvrđenih zakonom i drugim propisima, odlukama Vlade Kantona i Skupštine Kantona. Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo je nastao 1954. god. pod nazivom Urbanistički zavod Grada Sarajeva. Tada je već počela izrada Generalnog urbanističkog plana Grada Sarajeva. Zavod 1975. prerasta u Zavod za prostorno i urbanističko planiranje i programiranje – Sarajevo. Sa 75 radnika i u to vrijeme bavio se isključivo urbanističkom problematikom. Urbanistički zavod spaja se 1979. sa Zavodom za ekonomsko planiranje koji je u svom sastavu imao Zavod za informatiku i nastaje Zavod za planiranje razvoja Grada Sarajevo; spojene su dvije komponente: razvojna i ekonomska, jer je tadašnji cilj bio da se sve sfere u domenu života Grada, spoje, da budu vezane. Postiglo se to da su se prostorna i društveno-ekonomska komponenta razvoja Grada integrisale. 1985/6. iz Zavoda za planiranje razvoja Grada izdvaja se Zavod za informatiku, koji prerasta u Statistički zavod Grada Sarajeva, a u okviru Zavoda ostaje kao njegov dio Sektor za društveno-ekonomsko planiranje. Godine 1998. Zavod mijenja svoj naziv i postaje Zavod za planiranje razvoja Kantona. Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo vrši stručne i druge poslove iz nadležnosti Kantona koji se odnose na: izradu i implementaciju strategije razvoja Kantona, poslove nosioca izrade razvojnih planova, koordinaciju sa domaćim i stranim institucijama i ekspertima i učešće u izradi naučnih projekata i studija o dugoročnom i srednjoročnom razvoju Kantona, analiziranje izrade planskih dokumenata, međuzavisnost u razvoju između općina i Kantona, uz utvrđivanje međuzavisnosti u razvoju između općina i Kantona, koordinaciju i učešće u pripremi i praćenju realizacije projekata obnove i razvoja Kantona, kao i promocije Kantona, obezbjeđenje naučnih i stručnih podloga za ostvarivanje Ustavom utvrđenih nadležnosti Kantona, vršenje poslova nosioca izrade provedbenih planova i pripremanje propisa koji su sastavni dio plana, poslove izrade smjernica i programa aktivnosti za izradu provedbenih planova, poslove stručno-tehničke pripreme za izradu godišnjeg programa za donošenje prostorne i urbanističke dokumentacije, učešće u pripremi propisa iz oblasti prostornog uređenja, izradu programa sanacije, rekonstrukcije, rušenja i raščišćavanja terena, obnove i izgradnje Kantona, neposredno učestvovanje u izradi planske dokumentacije i vršenje koordinacije sa stranim i domaćim ekspertima i organizacijama, stručno mišljenje u postupku odobravanja građenja za potrebe općina sa područja Kantona, poslove koje ugovorom povjeri Zavodu općina sa teritorije Kantona, poslove koje odredi Skupština Kantona i Vlada Kantona, vršenje drugih stručnih po-

slova utvrđenih zakonom i drugim propisima koji se odnose na nadležnosti Kantona u ovoj oblasti.⁵

Ovo su tek neka od istraživanja koja su se bavila Sarajevom kao gradom, sjedištem Kantona, Regije, Federacije i/ili Bosne i Hercegovine.

---

⁵ Preuzeto sa zvanične stranice Zavoda

2.

NOSIOCI POTREBA I FUNKCIJA

U ekonomskoj sferi grad ima tri ciljne grupe zadovoljavanja potreba. Te tri ciljne grupe su: 1) rezidenti – građani, stanovnici grada, 2) poslovna zajednica – investitori u različitim oblicima biznisa i poduzetništva i 3) posjetioци – turisti (Kotler, 2014). Potrebe svake od tih ciljnih grupa su različite i često kontroverzne. Te potrebe zadovoljavaju se kroz tri funkcije grada i to: 1) funkcija glavnog grada BiH, 2) funkcija jedinice lokalne samouprave i 3) funkcija regionalnog centra u okviru Jugoistočne Evrope. Za osiguranje te tri funkcije potrebno je osigurati ekonomske preduvjete kroz lokalni ekonomski razvoj. Pojam se samo djelomično može primijeniti na Grad Sarajevo. Ekonomski uvjeti danas doprinose različitom ostvarenju funkcija Grada. Najviše je to funkcija grada kao metropole, a kod ciljnih grupa to su turisti.

Kao dinamički organizam grad se u svom razvoju nalazi u neprekidnoj dinamici u kojoj nove promjene razaraju postojeću strukturu grada i njegovu ekonomsko-socijalnu strukturu čine miksom u kome su prisutni elementi naslijeđenog i elementi novog.

2.1. Sarajevo kao glavni grad zemlje

Prva funkcija - Grad Sarajevo kao glavni grad zemlje proizlazi iz institucionalnog određenja Sarajeva kao glavnog grada BiH. Grad je sjedište institucija BiH, sjedište diplomatsko-konzularnih predstavništava stranih zemalja u BiH, sjedište međunarodnih organizacija i multilateralnih institucija, razvojnih agencija i nevladinih organizacija (EU, UN, Svjetska banka, MMF; EBRD, EIB i mnoge druge), te sjedište firmi i predstavništava domaćih, regionalnih, evropskih i globalnih kompanija s operacijama u BiH. Pored toga, glavni grad je središte ekonomskih, kulturnih, sportskih, umjetničkih, naučnih i političkih aktivnosti na međunarodnom i lokalnom nivou.

Razvojne koristi funkcije glavnog grada ogledaju se u: 1) koncentraciji aktivnosti koje osiguravaju urbani razvoj i razvoj infrastrukture, investiranje, izvoz, privlačenje turista, zapošljavanje, rast dohotka i javnih prihoda i podi-

zanje obima i kvaliteta javnih usluga, 2) stvaranju uvjeta da se kroz koncentraciju resursa i u institucionalnom okviru glavnog grada i države, uključujući univerzitete, kreiraju dostignuća u oblasti nauke, tehnologija, know-how, umjetnosti, kulture i u ukupnoj socijalnoj koheziji, 3) mogućnostima razmjene i uspostavljanja kooperacije na nivou države sa drugim gradovima i centrima i na međunarodnom nivou sa drugim gradovima i centrima u razmjeni znanja i informacija, te privlačenju investitora i kapitala.

Funkcija glavnog grada zahtjeva izdvajanje značajnog prostora za zadovoljavanje potreba stakeholdera koji se vezuju za tu funkciju. Ti prostorni zahtjevi su neadekvatno rješavani, jer je urbanizacija grada najvećim dijelom završena dok je BiH bila samo jedna od republika u sastavu SFRJ. Zato se u periodu nakon osamostaljenja BiH, pa sve do današnjih dana te potrebe rješavaju na nesistematičan način sa rješenjima koja otvaraju negativne eksterne efekte po racionalno korištenje urbanog prostora u gradu.

Na području Sarajeva se nalazi sjedište oko dvije trećine državnih i entitetskih institucija. Prema adresu državnih institucija objavljenom na <http://www.adresar.ads.gov.ba/> (pristup mart, 2018) na teritoriji Bosne i Hercegovine postoji 217 državnih institucija i organizacija. Od ovog broja na teritoriji Sarajeva, kao glavnog grada Bosne i Hercegovine nalazi se 123 institucija ili skoro 60%. Na teritoriji Banjaluke je 37%, a Mostara 5% svih državnih institucija.

To predstavlja veoma bitan element ekonomije Grada i Kantona zbog direktnih i indirektnih efekata postojanja i rada ovih institucija i organizacija. Ekonomiji Sarajeva doprinose kroz radna mjesta, kako direktno zapošljavanje u ovim institucijama, isto tako i kroz indirektno i indukovano zapošljavanje. Zatim, doprinose kroz korištenje postojećih ili izgradnju namjenskih nekretnina za smještaj ovih institucija (projektovanje, izgradnja, opremanje, funkcioniranje, korištenje komunalnih usluga).

U području javna uprava i odbrana prema KD BiH⁶ 2010 na području Sarajeva registrirano je 2016. preko 15.600 zaposlenih ili oko 12% ukupnog broja zaposlenih. (Bilten Kanton Sarajevo u brojkama dostupan na: <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2017/07/Kanton-Sarajevo-u-brojkama.pdf>).

Državne institucije i organizacije koriste vlastite namjenske prostore ili rentaju druge prostore manje ili više vrijednosti. Neki objekti imaju posebnu kulturno-historijsku i reprezentativnu vrijednost za urbani razvoj Sarajeva (npr. Zgrada Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Suda, Vlade Kantona Sarajeva, sjedište Ministarstva odbrane itd.).

U Bosni i Hercegovini postoji 54 diplomatsko konzularna predstavništva. Oko četiri petine diplomatsko-konzularnih predstavništava ima sjedište na

⁶ KD BiH Klasifikacija djelatnosti Bosne i Hercegovine

području grada Sarajeva. Jedna desetina je na teritoriji grada Banjaluke, a oko jedne dvadesetine na teritoriji grada Mostara. Sa stanovišta urbanog, pa i ekonomskog razvoja treba imati u vidu da pored ambasade i konzularnog ureda svaka ambasada ima rezidenciju ambasadora, kao i određeni broj stambenih jedinica (rezidencijalno stanovanje za zaposlene) Riječ je o objektima velika finansijske i urbane vrijednosti, koji imaju specifične zahtjeve vezane za komunalno opremanje, saobraćaj i sigurnost.

U diplomatsko-konzularnim predstavništvima i rezidencijama, između ostalog, zaposleno je i lokalno stanovništvo, što ima pozitivne reperkusije na primanja i na potrošnju na području Sarajeva.

Glavni grad je istovremeno i vodeći ekonomski, obrazovni i kulturni centar.

Na teritoriji Bosne i Hercegovine, prema registru Centralne banke Bosne i Hercegovine, djeluju 24 banke, od kojih je 60% sa 75% bankarskih aktivnosti koncentrirano u Sarajevu. U Sarajevu je sjedište Centralne banke BiH i Razvojne banke FBiH. Također, tu su smještene i međunarodne multilateralne finansijske i druge institucije (IMF, IBRD, EBRD, EIB i niz drugih).

Skoro petina svih radnih mjesta u obrazovanju, stručnim, naučnim i tehničkim djelatnostima Bosne i Hercegovine otpada na Sarajevo. Samo obrazovanje generira oko 15% radnih mjesta u području obrazovanja Bosne i Hercegovine. Ovdje je fokus na visokom obrazovanju, kao sektoru koji privlači studente iz Bosne i Hercegovine i inostranstva. I pored vodećeg mjesta, smanjuje se značaj Sarajeva kao univerzitetskog centra. Tako je 2004/5. godine od 58.834 studenta u FBiH, na Sarajevskom univerzitetu studiralo 55,7% studenata, dok je 2016/17. od 69.969 studenata 46,5% studiralo u Sarajevu, a na Sarajevskom univerzitetu kao javnoj instituciji 42,5% studenata. Sarajevo je još uvijek atraktivan univerzitetski centar, jer je od ukupnog broja od 34.263 studenta 2007/8. godine 46,9% studenata bilo van Sarajevskog kantona, među kojima i 1200 stranih studenata, dok je taj udio za 32.599 studenata u 2016/17. godini iznosio 48,5%, sa padom stranih studenata na 950.

2.2. Sarajevo kao jedinica lokalne samouprave

Kao jedinica lokalne samouprave Sarajevo mora osigurati potrebe tri ključne grupe stakeholdera:

- građana, odnosno rezidenata grada,
- biznisa, odnosno poslovne zajednice i
- turista, odnosno posjetilaca grada.

Ovo su ustvari tri segmenta ciljnog tržišta javnih usluga koje pruža grad kao lokalna zajednica. Imajući u vidu specifičnosti institucionalnog uređenja Grada Sarajeva može se govoriti o vrlo reduciranim funkcijama Grada (uglavnom se odnose na odlučivanje o urbanističkim pitanjima i institucionalnoj upotrebi brenda i institucije Grada) u zadovoljavanju potreba tih ciljnih grupa. Drugačije rečeno, osnovne funkcije lokalne samouprave bitne za zadovoljavanje potreba navedene tri ciljne grupe donose se na nivou općina (pitanja lokalnog ekonomskog razvoja) i na nivou KS dominantno (pitanja komunalnih i drugih javnih usluga na prostoru Grada).

Na slici je dat prikaz funkcionalne veze potreba za javnim uslugama ciljnih grupa i kapaciteta za zadovoljene tih potreba na nivou Grada (Grad, općine i Kanton Sarajevo). Slika dovoljno ubjedljivo ukazuje na to da KS ima najveću ulogu u ostvarivanju funkcija Grada kao lokalne samouprave, što je samo po sebi apsurdno, jer se kanton po definiciji tretira kao oblik državne organizacije.

Tabela 4. Grad Sarajevo - potrebe za javnim uslugama i kapacitet njihovog zadovoljenja

Funkcije Grada, općina i KS	Ciljne grupe nosilaca potreba usluga lokalne samouprave		
	Građani/stanovnici	Biznis	Turisti/posjetioци
Grad ** Općine GS *** KS ****	Potrebe za zapošljavanjem	Potrebe za povoljnom poslovnom okolinom	Potrebe za turističkim atrakcijama
Grad ** Općine GS *** KS ****	Potrebe za dobrim komunalnim uslugama	Potrebe za investicijama	Potrebe za dobrim smještajem i uslugama
Grad * Općine GS ** KS ****	Potrebe za sigurnošću i socijalnom kohezijom	Potrebe za radnom snagom	Potrebe za sigurnošću
Grad ** Općine GS *** KS ****	Potrebe za dobrim javnim uslugama	Potrebe za Business friendly i corruption free upravom	Potrebe za dobrom infrastrukturom i komunikacijama
Grad ** Općine GS *** KS ****	Potrebe za uravnoteženom okolinom	Potrebe za uravnoteženom okolinom	Potrebe za uravnoteženom okolinom

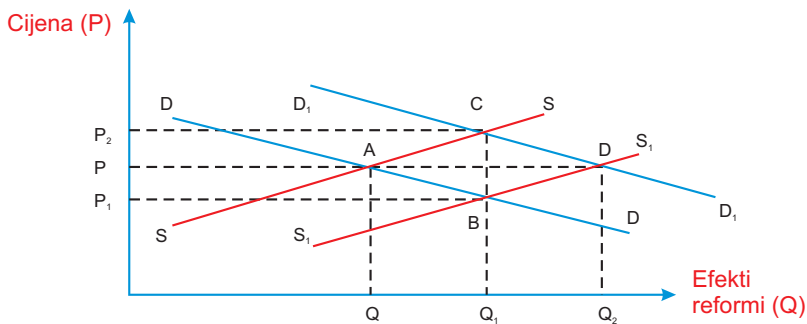
Legenda: * nizak kapacitet zadovoljavanja potreba, ** osrednji kapacitet zadovoljavanja potreba, *** visok kapacitet zadovoljavanja potreba, **** Izuzetno visok kapacitet zadovoljavanja potreba

Izuzetno važno pitanje je kako osigurati da sve tri ciljne grupe „potrošača usluga lokalne samouprave“ budu jednako zadovoljene, odnosno da sva tri nivoa izvršavanja tih usluga djeluju integrirano (Grad, gradske općine i Kanton Sarajevo). Za potrebe ove studije nije bilo moguće provesti primarno istraživanje koje bi pokazalo nivo zadovoljstva ciljnih grupa uslugama lokalne samouprave. Međutim, veoma je realno pretpostaviti da bi stupanj zadovoljstva turista, odnosno posjetilaca Sarajeva bio daleko viši od stupnja zadovoljstva građana, odnosno stanovnika Sarajeva. Poznato je da u Sarajevu građani dijele nedaće loših komunalnih usluga, nedovoljne zaposlenosti i siromaštva, a turisti ostaju impresionirani kratkotrajnim posjetama tijekom kojih na najljepši način percipiraju Sarajevo, njegovu multikulturalnost, bogatu povijest, zabavu i gostoprimstvo.

Kao i u svim funkcijama Grada Sarajeva, potreba reformi je posebno izražena u dijelu funkcija Grada kao lokalne samouprave. Reforme bi trebalo da unaprijede javne usluge lokalne samouprave i podignu razinu i kvalitet zadovoljavanja potreba osnovnih ciljnih grupa Grada.

Na Grafikonu na slici 2. prikazane se funkcije tražnje i ponude za javnim uslugama na nivou Grada.

Slika 1. Grafički prikaz odnosa ponude i tražnje za javnim uslugama lokalne samouprave

Tražnja temelji na potrebama građana, biznisa i turista i ona se dijelom može izraziti kao tražnja regulirana tržišnim cijenama (prijevoz u javnom prometu, cijena građevinskog zemljišta, cijena pića u kafeu ili hrane u restoranu i slično), a dijelom se zadovoljava kao tražnja bez direktnog reguliranja putem tržišnih cijena. Zato cijenu u grafikonu treba razumjeti ne samo kao neposredni novčani izdatak građana, biznisa i turista, nego i kao druge žrtve koje te ciljne grupe snose (porezi, doprinosi, rente i slično). Porast cijene dovodi

do pada tražnje i obrnuto. Ponuda javnih usluga temelji na razumijevanju potreba građana kako ih percipiraju javni organi na polu ponude. Viša cijena, odnosno veći obim javnih resursa povećava ponudu javnih usluga i obrnuto.

U tački presjeka krive ponude S i tražnje D uspostavljena je ravnoteža A pri cijeni P i količini usluga Q. Dinamika koja se uspostavlja pomjeranjem krive ponude i tražnje trebalo bi da odražava intenzitet reformi u kompleksnoj oblasti lokalne samouprave.

Pomjeranjem udesno kriva ponude se pomjera na krivu S1 na kojoj se troškovi pružanja usluga smanjuju i povećava obim usluga u presjeku sa krivom tražnje D, pa se formira ravnotežna tačka B pri cijeni P1 i obimu usluga Q1. Za takav preokret trebalo bi da se poveća ponuda javnih usluga kroz racionalizacije javne potrošnje koja bi omogućila da se za isti novac pruži veći obim i kvalitet usluga, odnosno da jedinični trošak (cijena) usluge padne.

Pomjeranjem udesno kriva tražnje se pomjera na krivu D1, na kojoj se cijena podiže i priznaju viši troškovi pružanja javnih usluga. Tačka ravnoteže krive ponude i tražnje C daje isti obim ponude javnih usluga kao i pri ravnotežnoj tački B, ali uz višu cijenu jedinične usluge. U ovom slučaju snage tražnje diktiraju promjene, a reformski rezultati na podizanju produktivnosti i efikasnosti u pružanju javnih usluga izostaju (slučajevi kada zbog visokih socijalnih tenzija i nemira postaje neophodno povećati socijalne naknade siromašnim i vršiti slične intervencije ili kada zbog visokih gubitaka u javnim poduzećima treba povećati subvencije za njihovo funkcioniranje). Ključni kriterij za ocjenu retrogradnosti ovog dinamičkog kretanja je da kriva ponude ostaje nepromijenjena (izostaju strukturalne reforme u javnom sektoru).

U slučajevima kada u odnosu na inicijalnu ravnotežu A dolazi istovremeno i do pomjeranja krive tražnje udesno (prihvatanje viših cijena za određenu javnu uslugu) i pomjeranja krive ponude udesno (smanjenje jediničnih troškova za obavljanje određene usluge) uspostavlja se nova ravnoteža u tački D, u kojoj se cijena svodi na inicijalnu cijenu P, ali se ostvaruje povećani Q2 obim usluga i povećani obim efekata po kvalitet života građana, konkurentnost biznis i zadovoljstvo turista. To i jeste najšire integrirani cilj reformi – racionalizirati javnu potrošnju, povećati obim usluga i njihov kvalitet kroz koristi za korisnike iz tri ciljna segmenta. Takvi se efekti postižu strukturalnim reformama. Primjeri se mogu naći u oblasti komunalnih usluga gdje bi adekvatnim upravljanjem otpadom bio moguć efekt očuvanja okoline, ali i podizanje konkurentnosti biznisa i veće zadovoljstvo turista čistoćom grada, kao i u mnogim drugim oblastima javnih lokalnih usluga od interesa za građane, biznis i turiste.

Ostvarenje funkcije lokalne samouprave mora se odvijati u kontekstu neposredne demokracije koja osigurava punu društvenu uključenost svih građana.

2.3. Sarajevo kao regionalni centar u Jugoistočnoj Evropi

Polaznu osnovu za definiranje mogućnosti afirmiranja Sarajeva kao regionalnog centra u određenim područjima i u integralnom smislu čini sistem vrijednosti na kojima počiva Grad Sarajevo i mogućnosti afirmiranja tih vrijednosti.

Multikulturalizam, socijalna kohezija, ekonomski razvoj, vizija članstva u EU i NATO, postkonfliktno društvo, tranzicija, kulturni razvoj, nauka, to su elementi vezivnog tkiva Sarajeva sa regijom.

Sarajevo kao regionalni centar podrazumijeva aktivnu ulogu grada u promociji i ostvarenju regionalne suradnje u brojnim područjima ljudskog i društvenog stvaralaštva. To uključuje ekonomiju, posebno biznis, IT servise i turizam, nauku, umjetnost, kulturu, sport, zdravstvo, obrazovanje, ljudska prava, socijalnu inkluziju, suradnja na uspostavljanju povjerenja i otklanjanju posljedica rata u zemljama regije, kao i niza drugih djelatnosti.

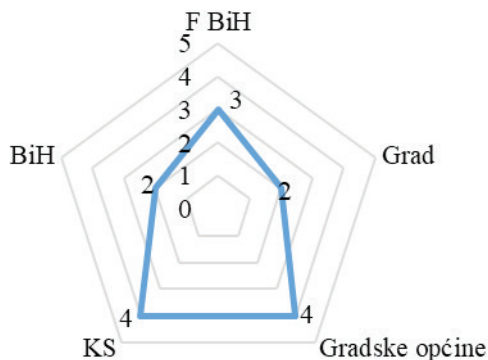
Afirmacija grada kao regionalnog centra može se uspostavljati u osnovi na dva načina. Prvo, dogovorima koji se uspostavljaju među državama regije ili na nivou određenih EU ili međunarodnih institucija, kao što je to slučaj sa Vijećem za regionalnu suradnju JIE lociranom u Sarajevu. Postoje inicijative da se i neke druge regionalne zajednice, kao naprimjer Transportna zajednica JIE lociraju u Sarajevu. Drugo, afirmacijom grada u određenoj oblasti koja ga kvalificira i čini prihvatljivim za stjecanje atributa regionalnog centra (SFF dobitnik nagrade Šampion regionalne suradnje za 2017 - Champion of Regional Cooperation za doprinos u razvoju filmske umjetnosti i promociju talentata i stvaralaca u oblasti filma, Sarajevo Business Forum, regionalni kulturni i sportski događaji i slično).

U zaključku se može istaći da je Sarajevo kao regionalni centar u odnosu na resurse razvoja izloženo u odnosu na okolinu djelovanju centripetalnih i centrifugalnih sila. Centripetalne sile djeluju na privlačnost Sarajeva za neke dijelove regije kao što su Sandžak, Crna Gora i Južna Dalmacija. Centrifugalne sile devalviraju značaj Sarajeva kao centra jer veliki dio Zapadne Bosne gravitira Zagrebu u Ljubljani, a sjeveroistočne BiH prema Beogradu. U uvjetima zaostajanja BiH u ekonomskom razvoju i pristupanju Evropskoj Uniji i nižeg nivoa životnog standarda u odnosu na zapadno okruženje, centrifugalne sile dovode do velikih migracija i odlaska ljudi iz BiH. S druge strane, globalne migracije iz nestabilnih i ratom zahvaćenih zemalja Afrike i Bliskog i

Srednjeg Istoka mijenjaju sve ustaljene paradigme odnosa Grada prema okolini i zahtijevaju potpuno nove pristupe ovom problemu.

Razvoj Sarajeva je više rezultanta aktivnosti drugih nivoa vlasti, nego samog Grada. Grad nije autonomni faktor razvoja – to ni njegove odluke, niti budžeti ne omogućavaju. Iz analize odluka i rasprava na Gradskom vijeću vidi se da se Grad bavi perifernim pitanjima od interesa i potreba građana. *Strategija razvoja Grada Sarajeva 2012-2020*, zorno svjedoči o nepostojanju društvenog sistema kojim upravlja Grad. Tako se svrha Strategije vidi u tri dimenzije. Prvo, ona je „zagovarački alat usmjeren prema višim nivoima vlasti (kantonalnim, federalnim i državnim) kako bi se ostvario suštinski napredak u rješavanju ustavno-pravnog položaja Grada Sarajeva“. Drugo, ona služi kao orijentacija poslovnoj zajednici za investicije na području Grada, „a naročito u pogledu njihovog mogućeg investiranja u projekte javno-privatnog partnerstva“. Treće, ona je „platforma za nastup Grada Sarajeva u procesu konsultacija i svih radnji koje se odnose na utvrđivanje Prostornog plana Kantona Sarajevo“ (Strategija 6-7). Dakle, radi se o tome da i sam strateški pristup razvoju treba da rješava pitanja interne usklađenosti određenog oblika djelovanja Grada u odnosu na druge nivoe vlasti, a ne u korist osnovnih stakeholdera Grada: građana, biznisa i turista.

Slika 2. Grafički prikaz doprinosa određenih nivoa vlasti razvoju Grada

Izvor: ekspertska procjena autora

Na prethodnoj slici prikazan je doprinos pojedinih od pet nivoa vlasti doprinosu razvoju Grada. Kako se uočava, najveći je doprinos Kantona i gradskih općina, dok je uloga grada izjednačena sa ulogom BiH, a ispod doprinosa FBiH.

3.

EKONOMIJA I KAPACITET ZA OSTVARIVANJE FUNKCIJA

Snažna i produktivna ekonomija Grada je uvjet za ostvarenje ključnih funkcija Grada. Za sagledavanje mogućnosti te ekonomije istražuju se oni faktori koji neposredno doprinose ostvarenju njegovih funkcija prema tri ciljne grupe i tri funkcije Grada.

3.1. Konkurentnost

Konkurentnost Grada je okvir iz koga se stvaraju uvjeti za postizanje odgovarajućeg nivoa produktivnosti, odnosno dohotka za ostvarenje njegovih ključnih funkcija. Na ovom mjestu ćemo konkurentnost Grada promatrati kroz model lakoće obavljanja biznisa (Doing Business) koji je kao globalni model razvila Svjetska banka⁷. Model se sastoji od 10 faktora koji se odnose na odgovarajuće aspekte poslovne okoline od utjecaja na biznis. Pozicioniranje Grada na globalnom, odnosno regionalnom nivou (u 2018. godini poređeni su glavni gradovi iz 190 zemalja) omogućava da se sagledaju konkurentne prednosti, odnosno konkurentski nedostaci Grada po faktorima poslovne okoline i da se uoči dinamika kretanja konkurentnosti Grada⁸.

U narednoj tabeli dat je prikaz dinamike konkurentnosti Grada u periodu 2008-2018. i struktura faktora konkurentnosti.

---

⁷ Ovaj model primjenjuje se kod analize konkurentnosti Grada zbog toga što njegova metodologija pretpostavlja istraživanje lakoće poslovanja za pojedine zemlje u njihovim glavnim gradovima. Za neke velike zemlje uključuje se dodatno i neki drugi grad. Sa velikom tačnošću se može računati da su indikatori konkurentnosti zemalja ustvari indikatori za njihove glavne gradove.

⁸ Budući da je od 193 zemlje svijeta koje su članice IMF Bosna i Hercegovina sa 5.805 \$ pc BDP rangirana na 96. mjestu, i u ovoj analizi sve pozicije od 96. mjesta u rasponu od 10% na gore i na dole (86-106. mjesta) smatraju se neutralnim, pozicije ispod 86. mjesta smatraju se konkurentskim prednostima, a pozicije iznad 106. mjesta konkurentskim nedostacima.

Tabela 5. Konkurentnost Grada prema indikatorima Doing Business 2008-2018.

Indikatori	2008. (178)	2012. (183)	2015. (189)	2018. (190)
1. Start biznisa	150	169	147	175
2. Građevinske dozvole	150	163	182	166
3. Osiguranje struje	-	157	163	122
4. Registracija vlasništva	144	100	88	97
5. Pribavljanje kredita	13	67	36	55
5. Zaštita manjinskih investitora	83	97	83	62
7. Plaćanje poreza	142	110	151	137
8. Vanjska trgovina	53	108	104	37
9. Provođenje ugovora	126	125	95	71
10. Provođenje stečajja	-	80	34	40
Ukupno lakoća poslovanja	105	153	107	86

Izvor: Doing Business, odnosno godine

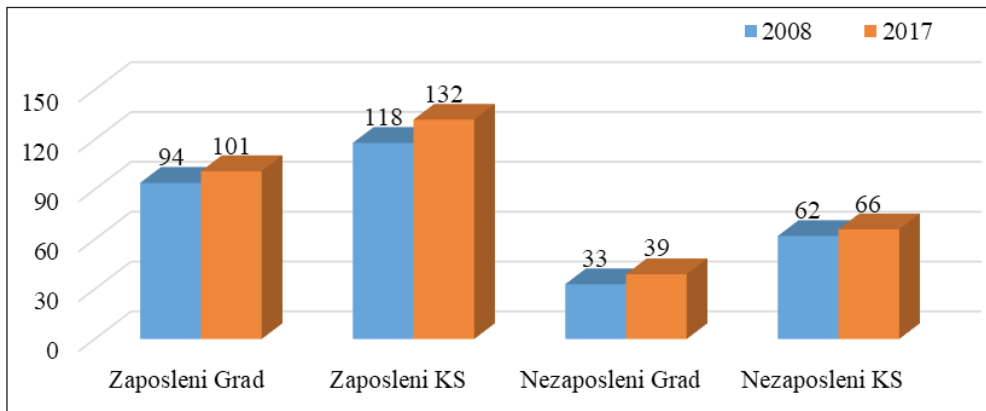
Uočavaju se veoma visoke oscilacije u rangiranju Grada računajući period od početka globalne krize do 2018. godine. Nakon skromnog 105. mjesta od 178 rangiranih zemalja u 2008. godini, Grad bilježi relativno pogoršanje konkurentnosti u 2012. godini, da bi 2015. i 2018. zabilježio rast konkurentnosti i 2018. bio pozicioniran na 86. mjesto od 190 rangiranih glavnih gradova svijeta. U 2018. godini Grad se nalazi u zoni neutralnih utjecaja u pogledu konkurentnosti (ni dobro, ni loše). Od ukupno deset faktora konkurentnosti poslovne okoline pet predstavljaju konkurentne prednosti (lakoća obavljanja vanjske trgovine, provođenje stečajeva, pribavljanje kredita, zaštita manjinskih investitora i provođenje ugovora), a pet faktora su konkurentski nedostaci (start biznisa, izdavanje građevinskih dozvola, osiguranje struje, plaćanje poreza i registracija vlasništva). Iznenađujuće je da se provođenje stečajeva iskazuje kao konkurentna prednosti, i pored toga što je opće poznato da stečajevi traju dugo i da uglavnom rezultiraju likvidacijama privrednih društva, sa teškim ekonomskim i socijalnim posljedicama takvih ishoda.

Analiza ekonomskih performansi Grada obuhvaća indikatore koji pokazuju uspješnost zadovoljavanja potreba ciljnih grupa za koje Grad ostvaruje svoje funkcije: zaposlenost i plaće, investicije, izvoz i uvoz i turistički promet. Ovi indikatori će biti upotpunjeni i analizom ekonomske strukture Grada.

3.2. Zaposlenost

Zaposlenost u Gradu kao osnovna potreba građana bilježi nedovoljan rast, koji rezultira povećanjem broja nezaposlenih osoba. U odnosu na 2008. godinu pred krizu, zaposlenost je u 2017. povećana za 7 hiljada osoba ili 7,4%. Nezaposlenost je povećana za 6 hiljada osoba ili 18,2%, što znači da ekonomija nije imala kapacitet da apsorbuje dodatni kontigent radne snage i pored njegovog znatnog smanjenja zbog intenzivnih migracija.

Slika 3. Broj zaposlenih i nezaposlenih osoba u Gradu i na KS 2008. i 2017. (hiljade lica)

Izvor: Statistički bilten KS, 2009. i 2018.

Zaposlenost u Gradu se razvijala znatno sporije od zaposlenosti na nivou KS koja je rasla 11,9% i osigurala novih 14 hiljada radnih mjesta. I nezaposlenost bilježi bolje performanse dinamike na nivou KS, jer je povećana za svega 6,5%, stvarajući novih 4 hiljade nezaposlenih. Ako se ima u vidu da je broj nezaposlenih u Gradu povećan za 6 hiljada, uočava se da su vangradske općine KS smanjile nezaposlenost za 4 hiljade osoba.

Općenito performanse zaposlenosti su veoma oskudne i na nivou Grada i na nivou KS. Stopa nezaposlenosti na nivou Grada iznosi u 2017. godini 27,9% i veća je od one iz 2008. koja je iznosila 25,2%. Na nivou KS ta je stopa također porasla s 34,5% u 2008. na 39,9% u 2017. godini. Ono što se može istaći kao pozitivna promjene je rast stope aktivnosti stanovništva. Za Grad stopa je povećana sa 62% u 2018. godini na 75,2% u 2017, dok je na nivou KS ostvaren rasta sa 65,5% u 2008. na 68,8% u 2017. godini. To su da-

leko više stope aktivnosti u odnosu na stopu aktivnosti u FBiH koja je 2008. iznosila 56%, a u 2017. se smanjila na 53,3%.

3.3. Poduzetništvo

Kapacitet zapošljavanja je u velikoj mjeri određen intenzitetom poduzetničkih aktivnosti na području Grada i KS. Relevantni pokazatelji potvrđuju da je intenzitet poduzetništva u stagnaciji. Posebno je uočljivo da se smanjuje broj pravnih lica, tj. privrednih društava i obrta, a rast broj podružnica. Takva kretanja su rezultat gašenja poduzetničkih jedinica i osnivanja novih, ali evidentno da su rezultati nepovoljni.

Tabela 6. Broj poduzetničkih jedinica u Gradu u KS 2008. i 2017. (hiljade jedinica)

Poduzetničke jedinice	Grad		Kanton Sarajevo	
	2008.	2017.	2008.	2017.
Pravna lica	8,7	8,1	11,1	10,8
Podružnice	3,7	4,9	5,1	6,8
Obrti	9,1	8,5	12,4	11,1
Ukupno	21,5	21,4	28,7	28,6
Broj jedinica na 1000 stanovnika	69,8	72,2	68,0	68,4

Izvor: Socioekonomski pokazatelji za općine FBiH, FZPR 2009. i 2018.

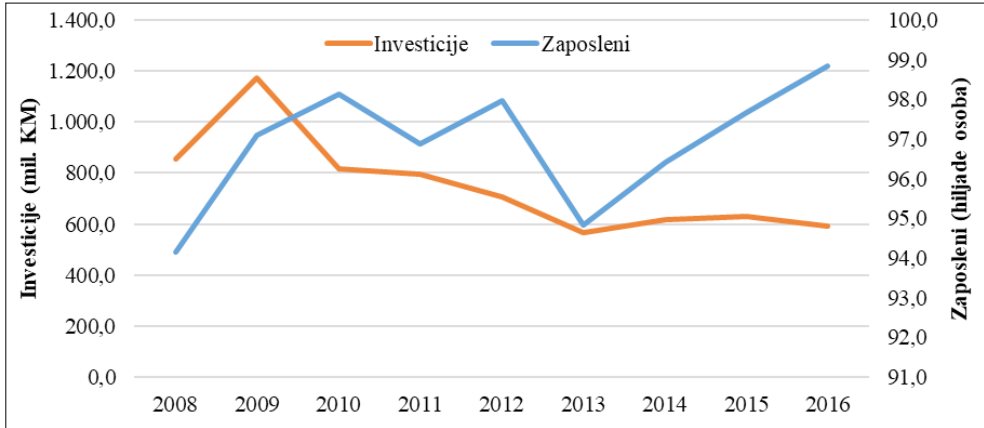
Osnovni razlozi pada intenziteta poduzetničkih aktivnosti su posljedice izostanka reformi na unapređenju poslovne okoline. Loša poslovna okolina destimulira investitore zbog niza političkih i administrativnih barijera, a to se najviše uočava u stagnaciji stranih direktnih investicija i investicija u proizvodnju. Takvo stanje ne zadovoljava potrebe građana za radnim mjestima i većim dohotkoma za potrošnju i zadovoljavanje njihovih potrebe.

3.4. Investicije

Nakon rekordnog nivoa investicija u 2009. godine bilježi se pad investicija koji nije zaustavljen ni u 2017. godini. U narednoj tabeli je prezentiran tijek investicija i zaposlenosti na području Grada. Uočava se divergencija između kretanja investicija i zaposlenosti, jer nema korelacije između investicija i zaposlenosti. Jedan od razloga za to je što investicije na području Grada imaju jako nepovoljnu ekonomsku strukturu, one su primarno okrenute u tzv. rentnu

ekonomiju, tj. izgradnju nekretnina i sektor usluga, a najmanje u realni sektor ekonomije.

Slika 4. Kretanje investicija i zaposlenosti u Gradu u periodu 2008-2016.

Izvor: neobjavljeni podaci FZS

Budući da nema podataka o ekonomskoj strukturi investicija za Grad, referiramo se na strukturu investicija za KS u 2015. godini. Podaci pokazuju da od ukupno 819,9 mil. KM investicija u nova stalna sredstva ostvarenih na području KS, na Grad otpada oko 73,2% ukupnih investicija na KS. U strukturi investicija na KS na realni sektor (djelatnosti A, B, C, D, E, F) otpada 20% ukupnih investicija, na distributivne usluge (djelatnosti G i H) otpada 17%, a na usluge bazirane na znanju (djelatnosti J, K, L, M) 28,7%, dok na socijalne usluge (djelatnosti N, O, P, Q) otpada 24,8% investicija, na osobne usluge (djelatnosti I, R) 8,3% i ostatak od 1,2% čine ostale usluge.

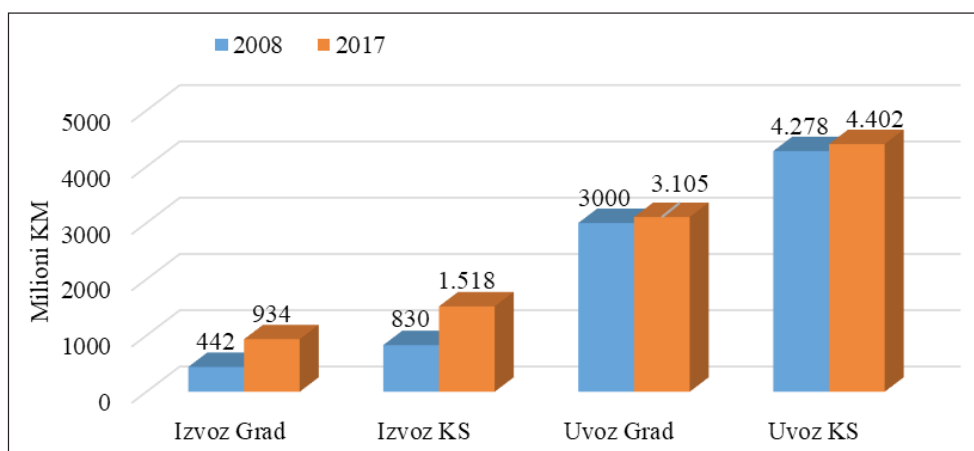
Imajući u vidu da na području Grada teče proces deindustrijalizacije, može se pretpostaviti da je udio realnog sektora znatno manji, a sektora usluga znatno veći u strukturi investicija na području Grada. To ukazuje na sasvim drugačiji doprinos investicija ekonomskom rastu u odnosu na tradicionalnu strukturu u kojoj dominira realni sektor.

3.4. Vanjskotrgovinska razmjena

Iznenadujuće na prvi pogled, izvoz na području Grada bilježi veći rast nego izvoz KS. Tako je u 2017. godini izvoz Grada povećan u odnosu na 2008. godinu za 2,1 put, dok je na nivou KS rast iznosio 1,8 puta. Udio Grada

u izvozu KS povećao se sa 53,3% u 2008. na 61,5% u 2017. godini. U samoj strukturi izvoza dominiraju električna energija, farmaceutski proizvodi, namještaj, dijelovi za vozila, meso i mesne prerađevine i proizvodi od metala. Takva struktura pokazuje da izvoz nije rezultat izvozne industrije locirane u Gradu, nego institucionalnog organiziranja izvoznih aktivnosti zbog čega se izvoz evidentira kao izvoz kompanija lociranih u Gradu, iako se proizvodnja izvoznih proizvoda dešava negdje drugdje. To posebno važi za električnu energiju (201 mil. KM izvoza u 2017), farmaceutske proizvode (114 mil. KM), namještaj (513,1 mil. KM).

Slika 5. Izvoz i uvoz Grada i KS 2008. i 2017.

Izvor: Statistički bilten KS, odnosno godine

Uvoz ne bilježi posebnu dinamiku, iako se i na nivou Grada i KS odvija nesrazmjerno visok obim uvoza. Rat uvoz na nivou Grada iznosi u desetogodišnjem periodu svega 3,5%, dok je na nivou KS porastao svega 2,9%. Opet je to rezultat koncentracije uvoznih kompanija u Gradu, dok se distribucija i potrošnja uvoznih proizvoda vrši po čitavoj BiH ili barem FBiH. To pokazuje struktura uvoza na nivou KS prema podacima za 2017. godinu. Uvoz naftnih derivata iznosio je 743 mil. KM, cestovnih vozila 325 mil. KM, električne energije 235 mil. KM, farmaceutskih proizvoda 150 mil. KM, kozmetičkih proizvoda 142 mil. KM, plina 124 mil. KM i hrane i pića oko 900 mil. KM.

Može se zaključiti da Grad pokazuje izvjesnu izvoznu dinamiku, ali je ona najvećim dijelom vezana za kompanija locirane van grada na području KS ili na drugim lokacijama FBiH i BiH. U suštini, radi se o razvijenosti marketing servisa, odnosno izvoznog marketinga na kome temelji izvozno-uvozna ak-

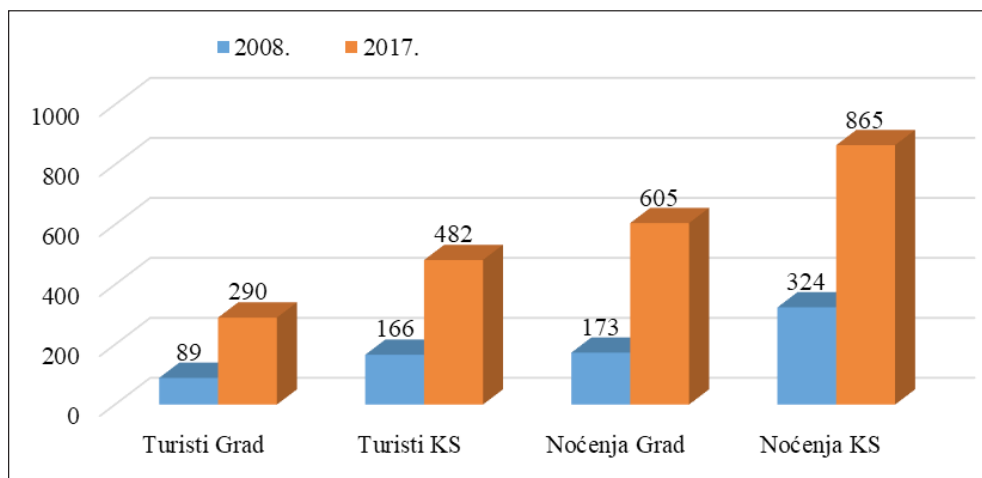
tivnost u Gradu koja doprinosi stvaranju dohotka i zaposlenosti u uslugama zasnovanim na znanju.

3.6. Turizam

Turizam na području Grada ima velike potencijale. On se mora promatrati u jedinstvu turističke destinacije Sarajevske regije koja se sastoji od tri ključna segmenta: sportsko-rekreativnog segmenta na područjima olimpijskih planina, zdravstveno-rekreativnog turizma i urbanog turizma u zahvatu Grada.

Turističke aktivnosti bilježe visok rast. Broj turista na području Grada povećan je u zadnjih deset godina za 3,3 puta, a broj noćenja 2,9 puta. I pored toga, ukupni rezultati izgledaju jako skromno, pa se razvojna faza turizma u Gradu može ocijeniti kao početna faza rasta.

Slika 6. Turisti i noćenja u Gradu i KS 2008. i 2017. (u hiljadama)

Izvor: Statistički bilten KS, odnosno godine

U posljednjoj deceniji realizirana su značajna ulaganja u privatne objekte u turizmu, koji su povećali ponudu smještajnih kapaciteta i ugostiteljskih usluga. Međutim, ozbiljan zastoj u investiranju i infrastrukturu i rješavanju funkcioniranja sektora javnih usluga koji podržava turizam, čine ograničenja razvoju turizma. Osim navedenih ograničenja, turizam je loše organiziran i skoro 40% ekonomskih aktivnosti odvija se u zoni sive ekonomije, tako da

i same podatke o dolascima turista, noćenjima i ostvarenom prometu treba primati sa rezervom.

Grad ima auru multikulturalnog grada sa tragičnom nedavnom prošlošću koja se prožima sa konturama modernog grada koji traga za svojim mjestom u regionoj ekonomiji, kulturi, politici, sportu, nauci i umjetnosti i privlači pažnju i interes ljudi čitavog svijeta. Grad ima nekoliko značajnih turističkih događaja regionalnog značaja koji privlače turiste (Sarajevo film festival, muzičke festivale, sportske događaje), koji ima potencijal visokog rasta.

Interesantnu stranu turizma Grada čini to da po zvaničnim statistikama strani turisti čine ogromnu većinu turista. Tako u 2017. godini 87,6% ukupnih dolazaka turista u Gradu čine strani turisti, na koje otpada 90% ukupnih noćenja u Gradu. Ovdje je u pitanju pojava da se stranim turistima tretira i dijaspora BiH, a da domaći turisti nemaju potrebe da se registriraju kao turisti, s obzirom da posjete Sarajevu mogu obaviti u jednom danu.

Turizam ima izvanredne ekonomske i socijalne efekte po rast životnog standarda građana Sarajeva⁹, razvijanje poduzetništva, zapošljavanje, prihod, platni bilans itd. Zvanično u djelatnostima vezanim za turizam (uključujući i emitivni i receptivni) radi oko 15 hiljada osoba, što čini oko 11,5% uposlenih. U turizmu i povezanim djelatnostima zaposleno je oko 25 hiljada ljudi što čini između 15 i 16% stvarne zaposlenosti u Gradu. Zato se može reći da Grad počinje stvarati i koristiti svoje konkurentne prednosti u privlačenju turista i turističkoj potrošnji i da turizam doprinosi rastu životnog standarda građana Sarajeva.

3.7. Budžetski kapacitet

Ostvarivanje zakonskih nadležnosti i funkcija Grada navedenih u ovoj studiji zahtjeva odgovarajuće finansijske resurse Grada. U cjelini budžet Grada izgleda liliptutanski spram budžeta glavnih gradova u okruženju. Naredna tabela prikazuje historijski tok prihoda i rashoda Grada.

---

⁹Ilustracije radi prema istraživanju koje je provela britanska konsultantska kompanija Olsberg SPI Sarajevo Film Festival (SFF) ima veliki uticaj na ekonomsku, turističku, kulturnu i društvenu sliku grada i države, kao i na cjelokupnu filmsku industriju. U nezavisnoj studiji se naglašava da SFF glavnom gradu osigurava priliv od 51,6 miliona KM, zaposlenjem 1385 radnika, posjetom 10.000 turista zbog festivala. Za svaku KM privatnog kapitala uloženog u SFF ostvaruje se povrat od 1,41 KM BDV, a za KM javnog kapitala povrat od 1,49 KM BDV.

Tabela 7. Dinamika i struktura prihoda i rashoda Grada 2008-2018. (u mil. KM)

Elementi	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
PRIHODI	29,6	19,2	14,6	12,7	11,3	8,5	8,7	7,5	14,3	17,8	19,1
Prihodi tekuće godine	22,4	13,1	12,3	12,4	12,4	10,8	9,0	7,5	14,1	16,1	17,1
Indirektni porezi		0	0	0	0	0	0	0,4	6,2	6,0	6,6
Porez na imovinu i ostali prihodi od imovine	6,4	5,4	4,2	4,3	4,2	4,7	4,4	5,5	6,6	6,4	6,4
Naknade, takse i drugo	1,9	1,8	1,9	1,8	1,8	0,9	1,2	1,5	1,3	1,6	2,1
Grantovi iz ino.	2,2	0,2	0,2	0	0	0,1	0,2	0	0	0	0
Grantovi	11,8	5,7	6,0	6,3	6,4	5,1	3,2	5,8	0,0	2,1	2,0
Preneseni prihodi	7,3	6,1	2,3	0,3	-1,1	-2,3	-0,3	0	0,2	1,7	2,0
RASHODI	23,5	16,9	14,4	13,8	13,5	8,8	8,4	7,4	12,9	13,5	19,1
Plaće i naknade	3,7	3,3	3,5	3,4	3,8	3,5	3,1	3,0	3,5	3,4	4,1
Materijali i usluge	1,7	1,6	1,6	1,6	1,7	1,3	1,4	1,1	1,4	2,1	2,2
Tekući grantovi	9,0	8,9	7,6	7,3	6,4	3,1	3,5	2,8	3,5	4,1	5,4
Kapitalni grant, izdaci i rezerva	9,1	3,1	1,7	1,5	1,6	0,9	0,4	0,5	4,5	3,3	7,4

Izvor: informacije o ostvarenju budžeta i budžet Grada za 2018. godinu

Uočava se da početkom promatranog perioda prihodi Grada imaju visok nivo zahvaljujući grantovima KS, koji su bili osnovni oblik finansiranja Grada i zamjenjivali njegov udio u izvornim prihodima, tj porezu na dodanu vrijednost. Pored grantova, glavninu prihoda su činili prihodi od imovine i taksi. Nakon što je smanjen fiskalni kapacitet Kantona kao posljedica krize, padaju prihodi po osnovi grantova i Grad bilježi ozbiljnu redukciju prihoda. Aktivnost gradskih vlasti da se Grad uključi u finansiranje iz poreza na dodanu vrijednost rezultira nakon 18-mjesečnih aktivnosti uspjehom i Grada se uključuje sa 0,25% u podjelu i transfer poreza na dodanu vrijednost od decembra 2015. godine. Otada PDV zajedno sa poreskim prihodima od imo-

vine i prihodima po osnovu taksi čini dominantnu strukturu prihoda Grada, što omogućava vidan rast prihoda počev od 2016. godine.

Treba napomenuti da je Grad uveo jednu vrstu naplate brenda Grada Sarajeva i, ma koliko bila kontroverzna ta aktivnost, izvjesni prihodi po tom osnovu se već naplaćuju (u 2017. za devet mjeseci naplaćeno 13.400 KM, u budžetu za 2018. planirano 68.200 KM).

Rashodi Grada odvijaju se po jednostavnom modelu. Tekući izdaci Grada su skoro konstantni i usmjeravaju se na plaće i materijalne izdatke za administraciju i tekuće grantove institucijama i nevladinim organizacijama koje obavljaju aktivnosti iz domena funkcija Grada. U prosjeku u promatranom periodu 78% izdataka idu za tu namjenu. Ostatak izdataka je vezan za kapitalna ulaganja ili grantove za realizaciju značajnih ulaganja na području Grada. U promatranom periodu realizirana su dva krupna projekta: obnova Vijećnice i ponovna izgradnja Trebevičke žičare.

Grad nije imao značajnije aktivnosti na osnivanju javnih poduzeća, ali je u novije vrijeme osnovano JP Sarajevo koje ima funkciju upravljanja Vijećnicom i Trebevičkom žičarom, a u budućnosti se razmatraju mogućnosti da obavlja neke komunalne poslove na području Grada. Od toga sa kakvom se efikasnošću bude upravljalo ovim objektima, ovisit će da li će javno poduzeće biti kontributor ili potrošač javnog novca na nivou Grada. Formiranje javnog poduzeća nosi značajan fiskalni rizik u smislu potrebe subvencija i u tom smislu može utjecati na kapacitet finansiranja Grada.

U zaključku se može istaći da Grad ima relativno nizak kapacitet finansiranja i praktične svo aktivnosti van rutinskih zahtijevaju osiguranje namjenskih sredstava.

Treba istaći da je konkurentnost Grada u cjelini rezultanta aktivnosti koje provode različite institucije, od kojih su skoro sve van bilo kakve nadležnosti Grada (sudovi, banke, općinski organi uprave, elektrodistributivne firme, poreske uprave i drugo). U takvim okolnostima Grad nema skoro nikakvih mogućnosti da utječe na unapređenje konkurentnosti i ekonomskih performansi u postojećoj institucionalno-političkoj poziciji.

4.

TRENDOVI I STRUKTURALNE PROMJENE

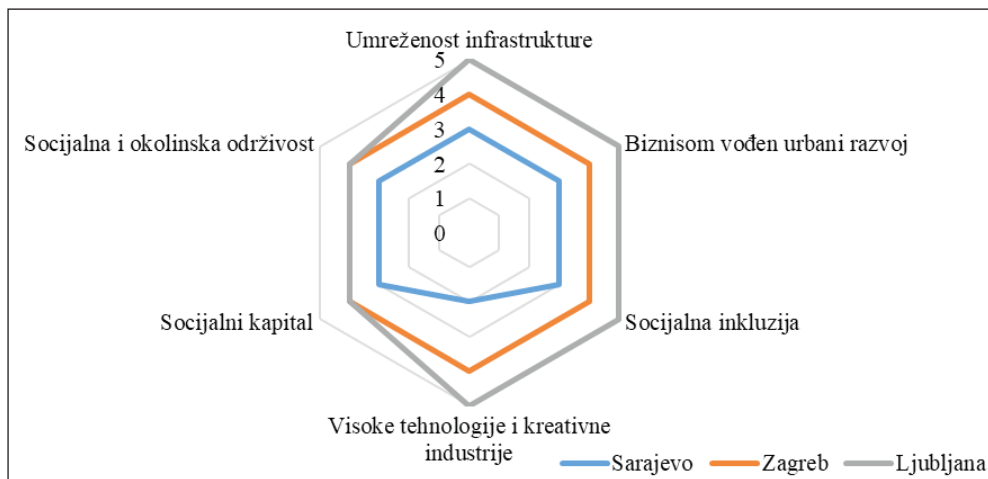
U nastavku se analiziraju neke bitne pojave i trendovi i stupanj uključenosti Grada u njih, kao i promjene u ekonomskoj strukturi Grada koje su rezultat tih pojava.

4.1. Smart City kao okvir za analizu ekonomije

Sarajevo doživljava transformaciju iz proizvodnog industrijskog grada (Industrial manufacturing city) u pametni grad (smart city). To je složena transformacija koja ovisi o sljedećih šest elemenata: 1) korištenje umrežene infrastrukture, 2) biznisom pokretan urbani razvoj – stvaranje okoline privlačne biznisu, 3) socijalna inkluzija u korištenju javnih servisa, 4) ključna uloga visokih tehnologija i kreativnih industrija u urbanom razvoju, 5) uloga socijalnog i relacionog kapitala u urbanom razvoju i 6) društvena i okolinska održivost urbanog razvoja (Caragliu, De BO, Nijkamp, 2011). Transformacija ide neoliberalnim modelom u kome nestaje industrija i realna proizvodnja, a raste finansijska, trgovinska i druge servisne djelatnosti. Grad, međutim, ima svoju organsku vezu sa drugim općinama na KS, a i šire makroekonomske regije. To omogućava da Grad ostvaruje sa njima komplementarnu strukturalnu vezu: uposleni iz Grada zaposleni su u industriji na drugim općinama KS (Vogošća, Hadžići, Ilijaš), Sve to ukazuje na potrebu da se Grad institucionalno preispituje, kako bi te veze bile institucionalizirane i omogućavale kontinuirane sinergijske efekte po razvoj Grada i njegove okoline.

U nedostatku primarnih istraživanja, provedena je ekspertska procjena razvijenosti navedenih šest faktora pametnog grada za Sarajevo i dva referentna grada Zagreb i Ljubljana (slika 5).

Slika 7. Komparacija elemenata heksagona smart city za Sarajevo, Zagreb i Ljubljanu

Izvor: ekspertska procjena autora

Kako se može uočiti iz prezentiranog grafikona, Sarajevo zaostaje u značajnoj mjeri iza Zagreba i Ljubljane u elementima pametnog grada. Najveće zaostajanje se ispoljava u elementu ključne uloge visokih tehnologija i kreativnih industrija u urbanom razvoju grada. Kod svih ostalih elemenata, postoji standardno zaostajanje u jednom ili dva stupnja iza Zagreba, odnosno Ljubljane. Ovo ukazuje na potrebu da se koncept pametnog grada osmisli kao integrirani koncept u kome treba upravljati svim elementima pametnog grada i integrirati ih sa svim drugim aspektima ekonomskog i socijalnog razvoja Grada.

4.2. Ekonomska struktura

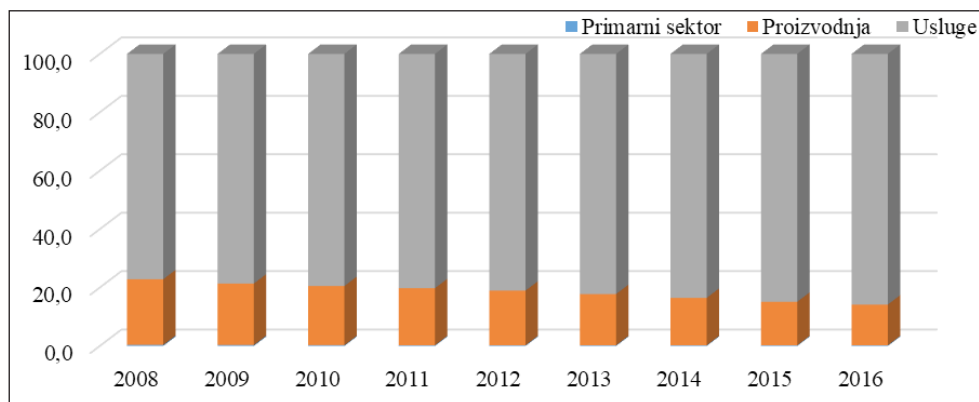
Grad bilježi nekontrolirani razvoj. Pod naletom neoliberalnih opcija u razvoju rastu trgovački centri, hoteli, stambeno-poslovni objekti i javne institucije, ali nema razvoja infrastrukturnih komunalnih kapaciteta (gradski promet, vodovod i kanalizacija, zbrinjavanje otpada na osnovu cirkulatorne ekonomije i drugo), obrazovnih, zdravstvenih, sportskih, kulturnih, turističkih i drugih javnih institucija. I ono što je urađeno, kao obnova Vijećnice i rekonstrukcija Trebevičke žičare, urađeno je uz inozemne pomoći i donacija). Raste ono što pokreće privatni kapital i rentijerska ekonomija, stagnira ono što je zasnovano na javnom kapitalu. Ograničenost javnih investicija proizlazi iz ograničenja budžeta lokalne samouprave Grada i viših nivoa vlasti koji

djeluju na području Grada, te malog obima korištenja sredstava iz EU IPA fondova i potpuno nerazvijenog javno-privatnog partnerstva.

Posebno zaostaju investicije u realni sektor, tako da Grada sve postaje ekonomija zasnovana na servisima koja u sadašnjoj fazi stvara ekonomski paradoks na tržištu rada koji se ogleda u tome da nema ponude radnih mjesta koja traži servisna ekonomija, a da realni sektor ne može zadovoljiti čak ni smanjene potrebe zbog neadekvatne ponude zanimanja potrebnih industriji građevinarstvu.

Za razliku od uobičajene trofaktorske, u Gradu je prisutna dualna ekonomska struktura u kojoj postoje samo sektor proizvodnje i sektor usluga. Primarni sektor sa udjelom od oko 0,3% u zaposlenosti je praktično zanemariv. S druge strane, postoji tendencija smanjenja proizvodnog sektora, tako da Grad tendira ka monostrukтури, u kojoj će dominirati samo servisni sektor.

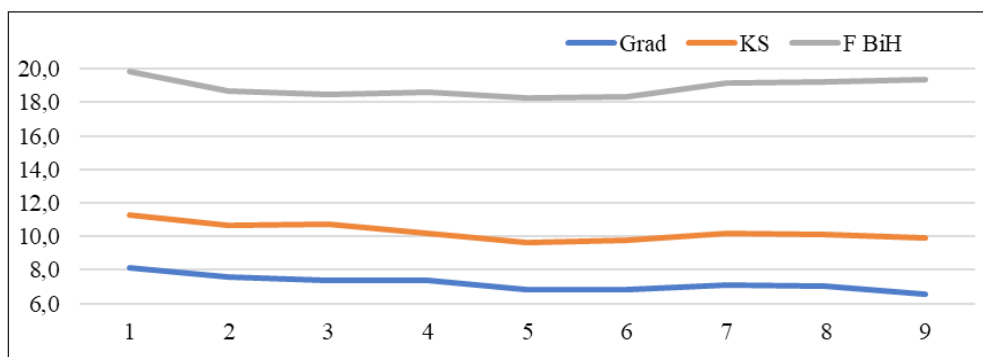
Slika 8. Ekonomska struktura Grada 2008-2016.

Izvor: neobjavljeni podaci FZS

Prikazana struktura zorno pokazuje trend ka servisnoj ekonomiji Grada u kojoj proizvodnja konstantno smanjuje svoj udio u zaposlenosti i bruto dodanoj vrijednosti za račun rasta usluga. Navedeni trend je prisutan kod svih općina Grada, s tim da najveći udio proizvodnje bilježi Novi Grad, a najniži udio općina Centar. Ekonomska struktura Grada Sarajeva mora se promatrati u direktnom i indirektnom aspektu. U direktnom aspektu u ekonomskoj strukturi dominira sektor usluga sa niskim udjelom industrije i poljoprivrede, odnosno proizvodnog sektora. Grad bilježi opadanje udjela zaposlenih u industriji, što zajedno sa sličnim trendom na nivou Kantona označava proces deindustrijalizacije. Na nivou Federacije BiH se bilježi blagi oporavak nakon 2010. godine, označavajući najavu reindustrijalizacije (vidjeti narednu sliku).

Slika 9. Udio zaposlenih u industriji u Gradu, KS i FBiH (%) 2008-2016.

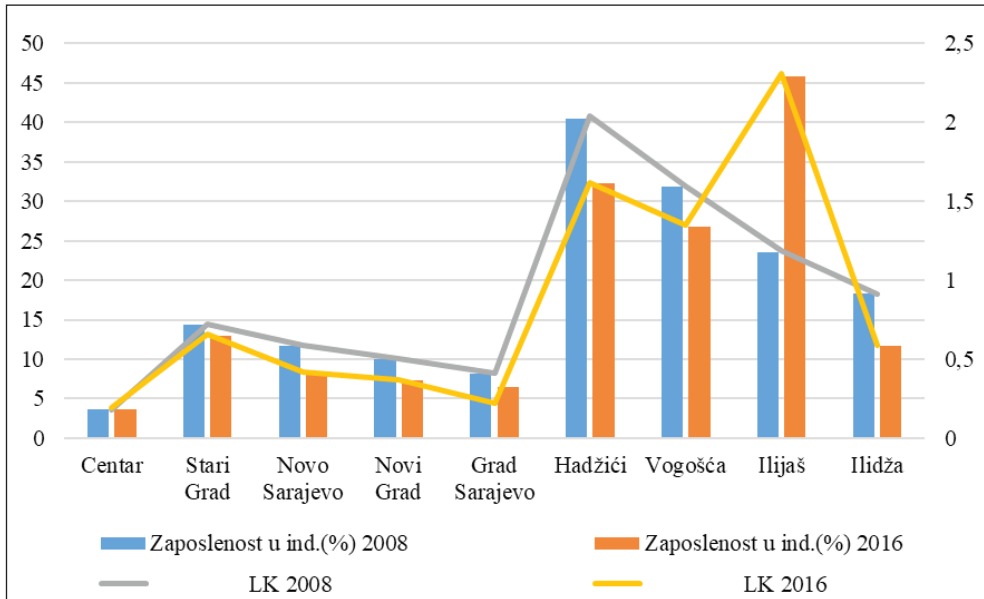

Izvor: FZS, neobjavljeni podaci

Lokacijski kvocijenti za industriju (LK) u općinama u sastavu Grada (udio industrije u zaposlenosti na tim općinama naspram tog istog udjela u Federaciji BiH) iznosi u 2016. godini za općine u sastavu Grada kako slijedi: Centar 0,19; Stari Grad 0,66; Novo Sarajevo 0,42; Novi Grad 0,38 i Grad Sarajevo 0,22. Budući daleko ispod 1, prikazani lokacijski kvocijenti pokazuju nizak stupanj industrijalizacije gradskih općina, dok Grad kao cjelina ima značaj industrije u zapošljavanju na nivou od skoro 1/5 značaja za BiH. S druge strane, vangradske općine bilježe znatno veći značaj industrije u ekonomskoj strukturi. Prikazano istim lokacijskim kvocijentima za zaposlenost u industriji te općine imaju LK kako slijedi: Ilijaš 2,31; Hadžići 1,65; Vogošća 1,35 i Ilidža 0,59 (Trnovo nije uključeno u prikaz jer praktično nema industrije). Dakle, tri vangradske općine na KS imaju izrazito visok nivo industrijalizacije, sa LK znatno iznad 1.

Prikaz udjela zaposlenih u industriji i lokacijskih kvocijenata za 2008. i 2016. godinu za industrijsku zaposlenost daje se na slici 6. Njena lijeva skala prikazuje udio zaposlenosti u industriji u gradskim i vangradskim općinama (predstavljeno stubićima), a desna skala pokazuje nivo lokacijskih kvocijenata za zaposlenost u industriji (predstavljeno linijama). Kako se uočava, u dinamici se bilježi veoma izražena deindustrijalizacija (pad udjela zaposlenih u industriji u ukupnoj zaposlenosti), osim općine Ilijaš.

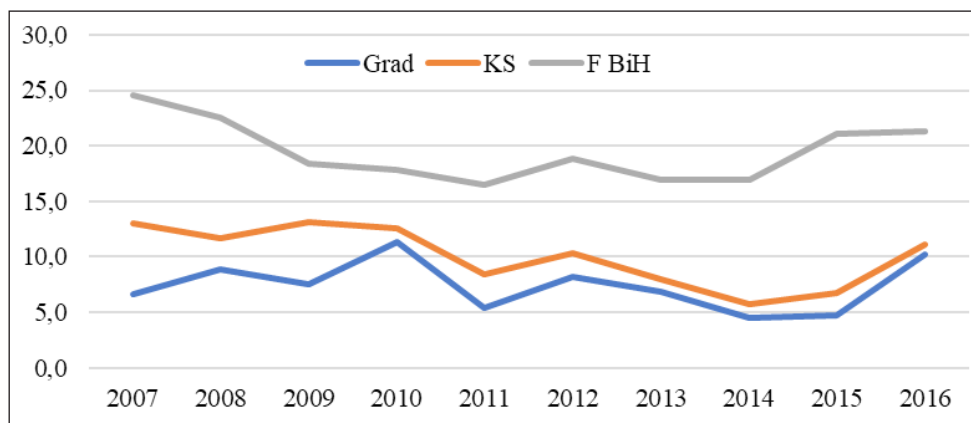
Slika 10. Zaposlenost u industriji i lokacijski kvocijenti općina Grada i KS 2008. i 2016.

Izvor: FZS, neobjavljeni podaci

U indirektnim efektima ekonomske strukture ispoljavaju se oni efekti u kojima Grad utječe na privlačenje investitora u kontekstu dvostrukog dijamenta konkrentskih prednosti. Tako Grad privlači investitore u industriju lociranu u vangradske općine, pa se visok udio industrijske zaposlenosti može dijelom pripisati privlačnošću Grada Sarajeva. To je izuzetno važan efekt koji se sada najviše vezuje za Kanton Sarajevo. U budućnosti on bi trebalo da obuhvati radijus od 30-50 KM od Sarajeva, a paraleleno i čitavu BiH. Bitan uvjet za ovakav razvoj je unapređenje transportnih komunikacija (izgradnjom autoputa bi udaljenost od Sarajeva do Konjica vremenski pala na 25 do 30 minuta, što znači da se gravitirajuća zona investicija koje stimulira Grad može proširiti na ekonomski i socijalno zanimljiva nova područja).

Slika 11. Udio investicija u industriju na nivou Grada, KS i FBiH (% ukupnih investicija)

Izvor: FZS neobjavljeni podaci

Poseban problem ekonomske strukture je nizak stupanj transformacije industrije Grada. Ta transformacija ide u nekoliko pravaca, iz industrije sa niskom dodanom vrijednošću u produktivnu industriju, iz industrije orijentirane na domaće tržište ka izvozno orijentiranoj industriji, iz industrije koja ne osigurava postojeću zaposlenost u industriju sa visokim potencijalima za pošljavanja. Ključni faktor takve transformacije su investicije. Investicije i na nivou Grada i na nivou Kantona zaostaju iza nivoa i dinamike investicija u industriju u FBiH. Iz grafikona na prethodnoj slici uočava se da investicije u Gradu bilježe pad od 2010. godine sa oporavkom u 2016. godini dostižući udio od 10% u ukupnim investicijama, što je identično sa trendom na nivou Kantona Sarajevo.

Dvostruki dijament konkurentskih prednosti predstavlja osnovu da se efekti ekonomske i urbane koncentracije ne pretvaraju u neumjerenu aglomeratsku koncentraciju na prostoru Grada. Naprotiv, ti efekti treba da se prenose na gravitirajuća područja koja se time vezuju za policentrični ekonomski i aglomerativni sistem koji ima veći nivo ekonomske, socijalne i okolišne održivosti.

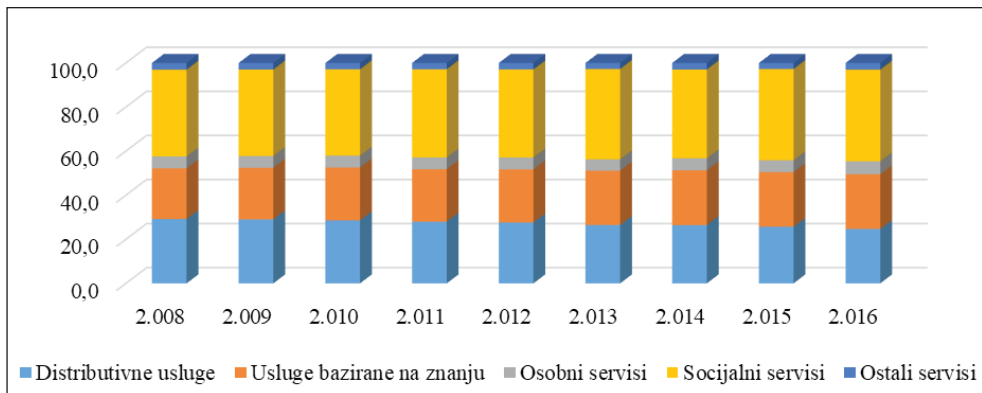
Deindustrijalizacija se odvija intenzivno u Gradu, odnosno gradskim općinama. Radi se o tzv. preuranjenoj deindustrijalizaciji (Premature deindustrialization). Ona se iskazuje i u padu broja zaposlenih, padu BDV i investicija u industriju. Međutim, na nivou KS vrši se svojevrsna komezacija u ekonomskoj strukturi, tako da u drugim, vangradskim općinama (Hadžići, Vogošća) industrija ima veći udio i predstavlja bazu zapošljavanja i za one nastanjene u gradskim općinama. To pokazuje da je sadašnji obuhvat Grada nezaokružena cjelina i da bi po uzoru na Zagreb ili Beograd Grad Sarajevo trebalo da ima

širi obuhvat u smislu sadržaja koji imaju organski karakter. Pri tome pitanje KS i Grada Sarajeva može se institucionalno rješavati na način kako je riješen Grad Zagreb u odnosu na Zagrebačku županiju.

4.3. Značaj kvartarnog sektora

Ekonomska struktura Grada u iznesenim okolnostima primarno se temelji na servisnom sektoru. Struktura tog sektora bilježi značajne promjene u smislu promjene udjela pojedinih vrsta usluga. Na grafikonu data je struktura servisnog sektora. Vidi se da najveći udio u uslugama bilježe socijalne usluge (N – administrativne usluge, O - javna uprava, odbrana i socijalni sektor, P - obrazovanje i Q - zdravstvo). Njihov udio u ukupnoj zaposlenosti Grada je povećan sa 39,4% u 2008. na 41,6% u 2016. godini. Iza njih slijede distributivne usluge koje bilježe pad sa 29,2% u 2008. na 24,7% u 2016. godine. Usluge bazirane na znanju su treće po doprinosu ukupnom zapošljavanju i bilježe rast sa 23,0% u 2008. na 24,8% u 2016. godini.

Slika 12. Struktura zaposlenosti servisnog sektora Grada 2008-2016.

Izvor: Agencija za statistiku

Međutim, i u samom tom sektoru moguća su značajna kvalitativna unapređenja koja se neposredno i posredno odražavaju na kvalitet razvoja i života građana Sarajeva. Radi se o potrebi da udio u servisnim aktivnostima povećavaju tzv. kvartarne djelatnosti koje nude visoku dodanu vrijednost i doprinose zapošljavanju stručnih, kreativnih kadrova. Kvartarne djelatnosti se ekstrahiraju iz tercijarnog sistema usluga, nakon što se iz njih izdvoje distributivne usluge (trgovina na veliko i malo) i personalne usluge (ugostiteljstvo, smje-

štaj, prevoz) (Peneder, Kaniovski i Bernhard 2001). Radi se o informacijsko-komunikacijskim, finansijskim, uslugama nekretnina, poslovnim i konzalting uslugama i uslugama kreativnih industrija. Po našem shvatanju, takva klasifikacija je dosta restriktivna i proširujemo je svim drugim uslugama u kojima se ostvaruje visoka dodana vrijednost. Naprimjer, medicinski turizam u kome se domaćim i stranim posjetiocima nude visokokvalitetne usluge ulazi u kvartarne djelatnosti. Poseban potencijal kvartarnog sektora je sadržan u kreativnoj industriji o čijim potencijalima na Kantonu Sarajevo se govori u studiji Ekonomskog instituta (Domazet, Halilbašić, Osmanković, Peštek 2016). Tu se posebno ističe filmska i TV industrija, izdavaštvo, softverska produkcija, video igrice, nosači zvuka i turizam. Organizirani naponi za jačanje kreativne industrije u Sarajevu podrazumjevaju podršku fondova za produkciju i za pripremu projekata za finansiranje iz okvira EU projekta Creative Evrope. Također, veliki potencijal za kvartarni sektor sadržan je u digitalizaciji tradicionalnih industrija i poslovnim servisima za unapređenje njihove konkurentnosti u strateškom i operativnom pogledu (marketing, finansijski i konsalting servisi, standardizacija poslovanja, konzalting u energetskej efikasnosti, upravljanju otpadom, okolišnom upravljanju i primjeni suvremenih poslovnih modela – klasterskog organiziranja, uvezivanja privrede Grada u međunarodne lance vrijednosti, razvijanje koncepta organske proizvodnje hrane i niz drugih oblasti primjene digitalizacije).

4.4. Odnos centra i periferije

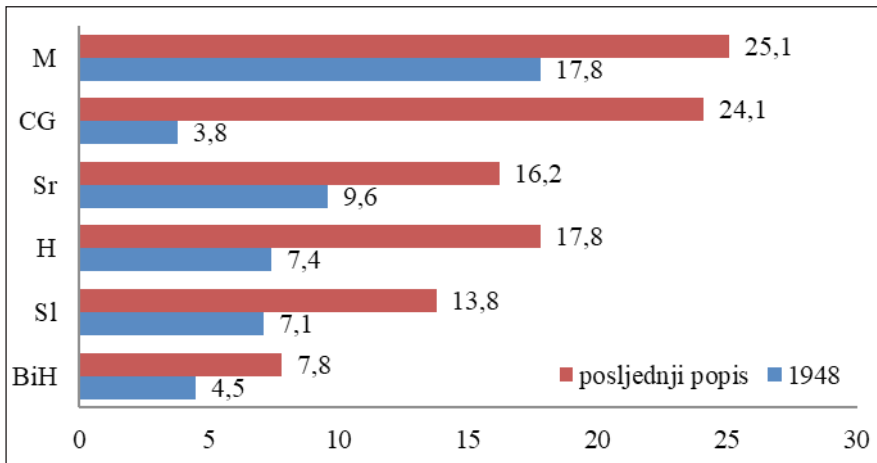
Sarajevo ima veliki problem komunikacija i povezivanja centra s periferijom u kojoj je razvijena i dalje treba da se razvija poduzetnička infrastruktura, posebno industrijske proizvodnje. Zato unapređenje komunikacione infrastrukture od centra ka periferiji postaje važan razvojni cilj i faktor unapređenja konkurentnosti Grada Sarajevo u privlačenju novih investicija. Tu posebno postoje mogućnosti valorizacije autoputa na koridoru Vc u području Grada i obilaznica na tom koridoru. Tako bi stvaranjem dodatnih prilika za investiranje, zapošljavanje i rast dohotka koridor Vc kao veliki infrastrukturni projekt mogao biti dodatno valoriziran. Takvim konceptom razvoja Grada se optimalno mogu kombinirati faktori konkurentnosti koji se odnose na resurse i sposobnosti (kvalificirana radna snaga, znanja, univerziteti i istraživački centri) i dobru komunikacijsku strukturu arterijskog i kapilarnog tipa sa efektima glavnog grada kao političkog centra (potreba investitora da imaju bliske relacije sa državnim institucijama) i velikog tržišta, odnosno gradske aglomeracije podržane policentrično drugim lokacijama industrije i manjim aglome-

racijama. Na taj način se kreira dvostruki dijamant konkurentskih prednosti (Double diamond, Porter, 1990). U tom dijamantu se konkurentске prednosti Grada kombiniraju sa konkurentskim prednostima općina van Grada u sastavu Kantona Sarajevo ili na njegovim marginama (raspoloživi fizički resursi – zemljište, naslijeđeni industrijski kapaciteti, položaj uz koridor Vc ili njegove obilaznice, radna snaga i drugo). Primjer za to je položaj Sarajeva kao glavnog grada u odnosu na Vogošću, Ilidžu, Hadžiće, Pale, Istočno Sarajevo, Ilijaš, Konjic, Visoko, Kiseljak, Kreševo i Kakanj.

4.5. Odnos prvog i drugog grada

Kada je riječ o davanju prednosti prvom (glavnom) gradu i odnosu prvog i drugog grada (Todaro i Smith 2006, Krugman 1991, 1995, 1999, Ades i Glaser, 1995) u nastavku se prezentiraju rezultati analize koncentracije stanovništva u glavnom gradu Bosne i Hercegovine i glavnim gradovima izabranih zemalja (Republika Slovenija, Republika Hrvatska, Republika Srbija, Republika Crna Gora, Republika Makedonija). Riječ je komparabilnim državama, jer su sve stekle nezavisnost nakon disolucije SFR Jugoslavije devedesetih godina prošlog stoljeća. Analiziran je period nakon Drugog svjetskog rata, odnosno od popisa stanovništva 1948. do posljednjeg popisa u ovom stoljeću. Riječ je o periodu od preko šest decenija.

Slika 13. Koncentracija stanovništva države u glavnom gradu (%)

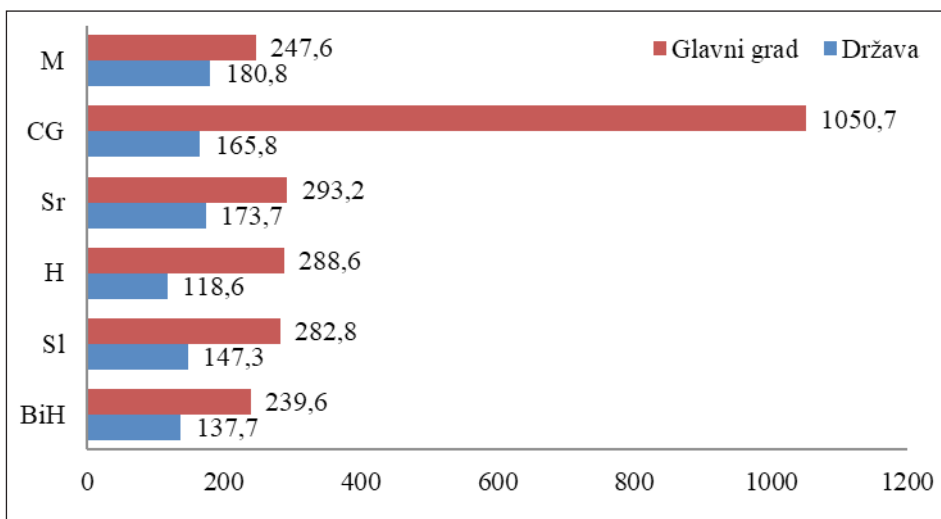
Izvor: Izračun autora na osnovi podataka popisa stanovništva

Napomena: M Republika Makedonija, CG Republika Crna Gora, Sr Republika Srbija, H Republika Hrvatska, SI Republika Slovenija, BiH Bosna i Hercegovina

Sarajevo u poređenju s glavnim gradovima izabranih zemljama (Republika Makedonija, Republika Crna Gora, Republika Srbija, Republika Hrvatska, Republika Slovenija) ostvaruje najmanju koncentraciju stanovništva države.

Analiza dinamike rasta broja stanovnika u glavnom gradu i broj stanovnika u državi za isti vremenski period, kao i u slučaju analize koncentracije stanovništva u glavnom gradu, pokazuje naredna slika.

Slika 14. Dinamika demografskog rasta države i glavnog grada u periodu 1948-posljednji popis

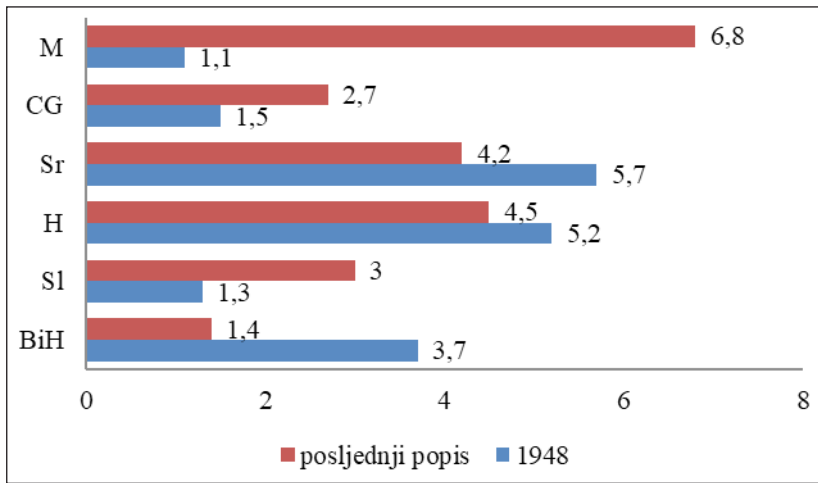
Izvor: Izračun autora na osnovi podataka popisa stanovništva

Napomena: M Republika Makedonija, CG Republika Crna Gora, Sr Republika Srbija, H Republika Hrvatska, Sl Republika Slovenija, BiH Bosna i Hercegovina

Kao što se može vidjeti na prethodnoj slici Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine, u poređenju s demografskim rastom izabranih glavnih gradova u analiziranom periodu ostvario je najsporiji rast.

I na kraju, u narednoj tabeli se prezentira analiza odnosa veličine (demografske) prvog ili glavnog grada i drugog (narednog po veličini) grada u državi za dva vremenska presjeka. Prvi presjek se odnosi na 1948. i temelji se na rezultatima popisa stanovništva. Drugi presjek se odnosi na posljednji obavljeni popis stanovništva.

Slika 15. Odnos prvog i drugog grada prema popisu iz 1948. i posljednjem popisu

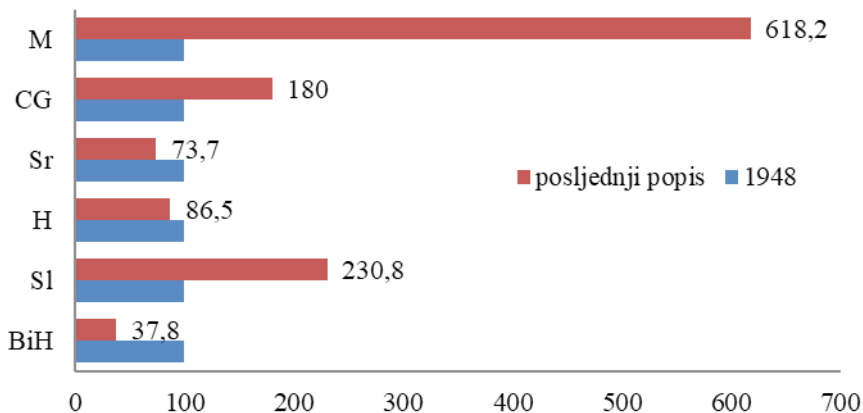

Izvor: Izračun autora na osnovi podataka popisa stanovništva

Napomena: M Republika Makedonija, CG Republika Crna Gora, Sr Republika Srbija, H Republika Hrvatska, Sl Republika Slovenija, BiH Bosna i Hercegovina

Kao što se vidi u Bosni i Hercegovini je u komparaciji sa izabranim državama regije (Makedonija, Crna Gora, Srbija, Hrvatska, Slovenija) došlo da najvećeg smanjivanja razlika u demografskoj veličini prvog i drugog grada.

Slika 16. Promjena odnosa prvog i drugog grada prema posljednjem popisu u odnosu na 1948.

Izvor: Izračun autora na osnovi podataka popisa stanovništva

Napomena: M Republika Makedonija, CG Republika Crna Gora, Sr Republika Srbija, H Republika Hrvatska, Sl Republika Slovenija, BiH Bosna i Hercegovina

Promjena odnosa prvog i drugog grada u Bosni i Hercegovini komparirano s ovim odnosom u zemljama regije i to: Republici Sloveniji, Republici Hrvatskoj, Republici Srbiji, Republici Makedoniji i Republici Crnoj Gori je posljedica demografskih promjena posebno prirodnog i mehaničkog priraštaja, promjena u ekonomskoj strukturi i ekonomiji, promjena u teritorijalnoj organizaciji grada i države, tranzicionih, političkih i drugih promjena u analiziranom periodu.

***

Konkurentna i produktivna ekonomija je uvjet ostvarivanja ključnih funkcija koje Sarajevo ostvaruje kao glavni grad. Kratka analiza ključnih ekonomskih indikatora vezanih za zadovoljavanje potreba tri ciljne grupe Grada (stanovnici, poslovni sektor i turisti) pokazuje da Sarajevo ima relativno skroman kapacitet zadovoljavanja tih potreba. Konkurentnost, mjerena indikatorima lakoće poslovanja (Doing Business) je najlošija među svim glavnim gradovima zemalja regije. Zaposlenost je nedovoljna da osigura upošljavanje nove radne snage, zato se povećava nezaposlenost. Izvoz bilježi značajan rast, iznad tempa rasta KS. Poduzetničke aktivnosti bilježe stagnaciju, čime se ne osigurava potreban kapacitet za rast dohotka i zaposlenosti. Investicije su nedovoljne, a njihova struktura zanemaruje realni sektor. Budžetski kapacitet Grada je liliptanski u odnosu na druge glavne gradove regije. On je na neki način stabiliziran uključivanjem Grada kao jedinice lokalne samouprave u zakon o pripadnosti prihoda za jedinice lokalne samouprave na način da od decembra 2015. godine sudjeluje sa 0,25% u raspodjeli i transferu indirektnih poreza u Federaciji BiH.

Ekonomska struktura Grada u iznesenim okolnostima primarno se temelji na servisnom sektoru. Struktura tog sektora bilježi značajne promjene u smislu promjene udjela pojedinih vrsta usluga.

Sarajevo ima veliki problem komunikacija i povezivanja centra s periferijom u kojoj je razvijena i dalje treba da se razvija poduzetnička infrastruktura, posebno industrijske proizvodnje. Zato unapređenje komunikacione infrastrukture od centra ka periferiji postaje važan razvojni cilj i faktor unapređenja konkurentnosti Grada Sarajevo u privlačenju novih investicija. Tu posebno postoje mogućnosti valorizacije autoputa na koridoru Vc u području Grada i obilaznica na tom koridoru. Tako bi stvaranjem dodatnih prilika za investiranje, zapošljavanje i rast dohotka koridor Vc kao veliki infrastrukturni projekt mogao biti dodatno valoriziran. Takvim konceptom razvoja Grada se optimalno mogu kombinirati faktori konkurentnosti koji se odnose na resurse i sposobnosti (kvalificirana radna snaga, znanja, univerziteti i istraživač-

ki centri) i dobru komunikacijsku strukturu arterijskog i kapilarnog tipa sa efektima glavnog grada kao političkog centra (potreba investitora da imaju bliske relacije sa državnim institucijama) i velikog tržišta, odnosno gradske aglomeracije podržane policentrično drugim lokacijama industrije i manjim aglomeracijama.

Poseban problem ekonomske strukture je nizak stupanj transformacije industrije Grada. Ta transformacija ide u nekoliko pravaca, iz industrije s niskom dodanom vrijednošću u produktivnu industriju, iz industrije orijentirane na domaće tržište ka izvozno orijentiranoj industriji, iz industrije koja ne osigurava postojeću zaposlenost u industriju sa visokim potencijalima zapošljavanja. Ključni faktor takve transformacije su investicije. Investicije i na nivou Grada i na nivou Kantona zaostaju iza nivoa i dinamike investicija u industriju u FBiH.

Ekonomska struktura Grada Sarajeva mora se promatrati u direktnom i indirektnom aspektu. U direktnom aspektu u ekonomskoj strukturi dominira sektor usluga s niskim udjelom industrije i poljoprivrede, odnosno proizvodnog sektora. Grad bilježi opadanje udjela zaposlenih u industriji, što zajedno sa sličnim trendom na nivou Kantona označava proces deindustrijalizacije.

Deindustrijalizacija se odvija intenzivno u Gradu, odnosno gradskim općinama. Radi se o tzv. preuranjenoj deindustrijalizaciji (Premature deindustrialization). Ona se iskazuje i u padu broja zaposlenih, padu BDV i investicija u industriju. Međutim, na nivou KS vrši se svojevrsna komenzacija u ekonomskoj strukturi, tako da u drugim, vangradskim općinama (Hadžići, Vogošća) industrija ima veći udio i predstavlja bazu zapošljavanja i za one nastanjene u gradskim općinama. To pokazuje da je sadašnji obuhvat Grada nezaokružena cjelina i da bi po uzoru na Zagreb ili Beograd Grad Sarajevo trebalo da ima širi obuhvat u smislu sadržaja koji imaju organski karakter. Pri tome pitanje KS i Grada Sarajeva može se institucionalno rješavati na način kako je riješen Grad Zagreb u odnosu na Zagrebačku županiju. Lokacijski kvocijenti za industriju (LK) u općinama u sastavu Grada (udio industrije u zaposlenosti na tim općinama naspram tog istog udjela u FBiH) iznosi u 2016. godini za općine u sastavu Grada kako slijedi: Centar 0,19; Stari Grad 0,66; Novo Sarajevo 0,42; Novi Grad 0,38 i Grad Sarajevo 0,22. Budući daleko ispod 1, prikazani lokacijski kvocijenti pokazuju nizak stupanj industrijalizacije gradskih općina, dok Grad kao cjelina ima značaj industrije u zapošljavanju na nivou od skoro 1/5 značaja za BiH. S druge strane, vangradске općine bilježe znatno veći značaj industrije u ekonomskoj strukturi.

Sarajevo doživljava transformaciju iz proizvodnog industrijskog grada (Industrial manufacturing city) u pametni grad (smart city). Transformacija

ide neoliberalnim modelom u kome nestaje industrija i realna proizvodnja, a raste finansijska, trgovinska i druge servisne djelatnosti. Grad, međutim, ima svoju organsku vezu sa drugim općinama na KS, a i šire makroekonomske regije. To omogućava da Grad ostvaruje sa njima komplementarnu strukturalnu vezu: uposleni iz Grada zaposleni su u industriji na drugim općinama KS (Vogošća, Hadžići, Ilijaš), Sve to ukazuje na potrebu da se Grad institucionalno preispituje, kako bi te veze bile institucionalizirane i omogućavale kontinuirane sinergijske efekte po razvoj Grada i njegove okoline.

ZAKLJUČNA STAJALIŠTA

Nastanak i razvoj grada Sarajeva kao urbanog središta življenja ljudi odvija se od XV pa sve do savremenog doba na početku XXI stoljeća. U tom vremenu grad Sarajevo je razvio svoju jedinstvenu urbanu i komunalnu infrastrukturu, kao i teritorijalni obuhvat na cijelom urbanom prostoru. U višestoljetnom urbanom i socijalno-ekonomskom razvoju, Sarajevo je u sociološkom smislu postalo grad po sebi i grad za sebe.

Kao historijska, društveno-ekonomska i urbana cjelina, grad Sarajevo je razvio svoju autonomiju u upravljanju sopstvenim razvojem. Na toj osnovi je razvio svoju gradsku upravu i upravljačka tijela birana od građana. Gradsko vijeće i Gradonačelnik grada Sarajeva imaju višestoljetnu tradiciju i prepoznatljivu identifikaciju građana sa svojim gradom.

Tokom XIX stoljeća grad Sarajevo, u okviru Austrougarske uprave postiže nove domete u ukupnom urbanom i socijalnom razvoju. Sa izgrađenom urbanom, saobraćajnom, ekonomskom i obrazovnom infrastrukturom, grad Sarajevo je tokom četiri decenije Austrougarske uprave postao moderan urbani centar, istovjetan većim gradskim centrima u srednjoj Evropi. U tom vremenu grad Sarajevo je uspostavio i razvio upravu koja je bila nosilac urbanizacije, ekonomskog i kulturnog razvoja. Ta uprava je postala model za razvoj uprave u drugim gradskim središtima na prostoru Bosne i Hercegovine. Izgradnjom gradske vijećnice, kao simbola opstojnosti grada Sarajeva, Austrougarska je potvrdila svoju namjeru da razvija lokalnu upravu i samoupravu kao oblik evropske emancipacije Bosne i Hercegovine.

U historijskom vremenu Kraljevine Jugoslavije, Bosna i Hercegovina je bila na periferiji interesa srpske i hrvatske političke elite. Podvrgnuta podjelama između srpskih i hrvatskih nacionalnih interesa, Bosna i Hercegovina je zaostajala u razvoju. U tom kontekstu je i grad Sarajevo u vremenu između dva svjetska rata egzistirao bez nove izgradnje i razvoja. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije izgrađene su u Sarajevu samo dvije javne građevine.

Period nakon Drugog svjetskog rata za grad Sarajevo znači novi preporod i uzlet u razvoju. Ono što je posebno važno jeste autonomija grada Sarajeva u vođenju sopstvenog urbanog i ekonomskog razvoja. Grad je sa svojim Grad-

skim vijećem i gradskom upravom vršio vlast na cjelini urbanog prostora. To je gradu Sarajevu omogućilo da razvija svoju komunalnu infrastrukturu, nova stambena naselja, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, kulturu i fizičku kulturu.

Od početka 60-ih godina dvadesetog stoljeća grad Sarajevo jača svoju gradsku samoupravu i autonomiju i u odnosu na opštine u svom sastavu i u odnosu na više organe vlasti. U tom vremenu uspostavljeno je Gradsko vijeće kao glavni organ odlučivanja na temelju odredbi Statuta grada Sarajeva.

Novi ustavni položaj grad Sarajevo dobija u Ustavu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine krajem 60-ih godina dvadesetog stoljeća. Taj novi ustavni položaj određen je ustavnom odredbom po kojoj je grad Sarajevo dobio status posebne društveno-političke zajednice udruženih opština na području grada. Od tog vremena grad Sarajevo bilježi nove domete u svim oblastima razvoja: privrednom, urbanom i kulturnom. U tom vremenu nastaju nova stambena naselja što dovodi do urbanog razvoja grada Sarajeva na osi Baščaršija, Marijin dvor, Novo Sarajevo, Alipašino polje, Ilidža i Vogošća na sjevernom dijelu. Grad Sarajevo postaje središte za najveće privredne sisteme Bosne i Hercegovine: Unis, Šipad, Famos, Energoinvest i druga preduzeća. Posebna briga u razvoju Sarajeva u tom vremenu posvećivana je razvoju stambene gradnje, razvoju srednjeg i visokog obrazovanja, kulture i fizičke kulture.

Krajem sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća grad Sarajevo inicira svoju kandidaturu za organizatora XIV. Zimskih olimpijskih igara 1984. godine. Kada je grad Sarajevo na Skupštini Međunarodnog olimpijskog komiteta dobio organizaciju XIV. Zimskih olimpijskih igara, pristupio je oblikovanju i realizaciji više razvojnih projekata. Među tim projektima se izdvaja projekt zaštite prirodne okoline sa izgradnjom gasovoda od Zvornika do Sarajeva. Uz više razvojnih projekata u oblasti komunalne infrastrukture, grad Sarajevo je izveo i projekt svog teritorijalnog proširenja. U sastav grada Sarajeva su uključene opštine na kojima se nalaze planine za zimske sportove u vrijeme održavanja XIV. Zimskih olimpijskih igara. To su opštine: Trnovo, Pale, Hadžići i Ilijaš. Sa razvijenom gradskom upravom u okviru autonomnog upravljanja razvojem grada, grad Sarajevo je uspješno organizovao XIV. Zimske olimpijske igre. Pripreme za održavanje XIV. Zimskih olimpijskih igara dovele su do novog uzleta u sveukupnom urbanom, socijalno-ekonomskom i kulturnom razvoju grada Sarajeva. Historičari koji se bave historijom grada Sarajeva smatraju da je grad Sarajevo kao organizator XIV. Zimskih olimpijskih igara otvorio nove stranice u svom historijskom i urbanom razvoju. Bilo je to zlatno doba u razvoju grada Sarajeva.

Tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od 1992-1995. godine, gradu Sarajevu je nametnuta opsada koja je trajala 1465 dana. Grad

je imao preko 11.000 poginulih civila od granatiranja. Građani su svojom voljom pružili otpor i odbranili svoj grad. Ali, tokom opsade grad Sarajevo je imao veliko uništavanje stambenog fonda i devastaciju privrede i gradske infrastrukture.

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u decembru 1995. godine, izvedena je u martu mjesecu 1996. godine reintegracija grada Sarajeva sa uključivanjem u gradsku cjelinu Grbavice, Ilidže, Trnova, Vogošće, Hadžića i Ilijaša. Obnova stambenog fonda i komunalne infrastrukture izvedena je uz donatorska sredstva međunarodne zajednice i zemalja članica Evropske unije.

Organizacija lokalne samouprave u gradu Sarajevu, u smislu njegove autonomije u pogledu nadležnosti, potom teritorijalne organizacije i finansiranja, nije dobila ustavno-zakonska rješenja koja bi bila na temelju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi. Radi se o tome da je Kanton Sarajevo 1996. godine, činom svoga uspostavljanja na prostoru devet opština koje su u predratnom vremenu bile u sastavu grada Sarajeva, ukinuo grad Sarajevo. Kanton je prisvojio imovinu i nadležnosti grada Sarajeva pod svoju upravu. Kanton je u svoju nadležnost preuzeo sve gradske komunalne institucije i ustanove.

Na temelju Amandmana I na Ustav Kantona Sarajevo iz 1997. godine, uspostavljen je grad Sarajevo, ali ne i na cjelini urbanog prostora. Odredbama Ustava Kantona Sarajevo od I – XIII, grad Sarajevo je teritorijalno, u odnosu na cjelinu urbanog prostora, uspostavljen samo na četiri opštine: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad. Istovremeno, grad nije dobio svoje nadležnosti u odredbama Ustava Kantona. Umjesto preciznog ustavnog definisanja nadležnosti grada Sarajeva, predviđeno je da se to normativno uredi Statutom grada. Međutim, nadležnosti predviđene Statutom grada nisu mogle postati izvršne bez definisanja nadležnosti grada u Ustavu Kantona Sarajevo, što će značiti i prenošenje nadležnosti Kantona na grad Sarajevo.

Pokušaj promjene Ustava Kantona Sarajevo 2017. godine u pravcu definisanja nadležnosti za grad Sarajevo u oblasti urbanizma i komunalnih djelatnosti nije izveden u cijelosti. Grad Sarajevo u izmjenama Ustava Kantona Sarajevo iz 2017. godine nije dobio teritorijalni obuhvat na cjelini svog historijski razvijenog urbanog prostora. I dalje je grad Sarajevo bez sopstvenih autonomnih nadležnosti kao gradska jedinica lokalne samouprave i bez teritorijalne organizacije na jedinstvenom urbanom prostoru sa opštinama: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća.

Promjena ustavno-pravnog i političkog statusa grada Sarajeva, na temelju izvedene naučne elaboracije u istraživanju, pretpostavlja društvenu aktivnost za izmjenu Ustava Kantona Sarajevo s punim nadležnostima grada Sarajeva

u oblasti urbanog, socijalnog i kulturnog razvoja. Promjena Ustava Kantona Sarajevo pretpostavlja i odredbe o teritorijalnoj organizaciji grada Sarajeva na cjelini historijski oblikovanog urbanog prostora.

Značajan osnov promjene ustavno-pravnog položaja Sarajeva kao glavnog grada Bosne i Hercegovine može se postići i donošenjem Zakona o glavnom gradu države Bosne i Hercegovine u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. Zakone o glavnom gradu imaju sve zemlje postsocijalističke tranzicije. Inicijativu za donošenje ovog zakona mogu podnijeti Gradsko vijeće grada Sarajeva i zastupnici u Parlamentu Bosne i Hercegovine izabrani na području grada Sarajeva.

Nadležnost, teritorijalna organizacija i odnosi grada i opština u sastavu grada uređuju se Statutom grada Sarajeva. Pretpostavlja se da puni legitimitet u regulisanju nadležnosti i organizacije Sarajeva može postići Gradsko vijeće Sarajeva izradom Elaborata i provođenjem referenduma građana na cijelom, urbanom prostoru grada. Građani imaju interes da se uspostavi novi ustavno-pravni i politički položaj grada Sarajeva. Elaborat treba da sadrži okvir nadležnosti i teritorijalnu organizaciju grada Sarajeva.

Model unutrašnje organizacije grada Sarajeva, kao i odnos grada i opština, može se izvesti uzimanjem rješenja iz komparativnog uvida izvedenog u istraživačkoj studiji za gradove: Beč, Budimpeštu, Tiranu, Skoplje, Zagreb, Ljubljanu i Beograd.

Konkurentna i produktivna ekonomija je uvjet ostvarivanja ključnih funkcija koje Sarajevo ostvaruje kao glavni grad. Provedena analiza ključnih ekonomskih indikatora vezanih za zadovoljavanje potreba tri ciljne grupe Grada (stanovnici, poslovni sektor i turisti) pokazuje da Sarajevo ima relativno skroman kapacitet zadovoljavanja tih potreba.

Ekonomska struktura Grada primarno se temelji na servisnom sektoru, koji se mijenja u okolnostima bitnih tehnoloških, društvenih, ekonomskih i drugih promjena na svim nivoima. Sarajevo doživljava transformaciju iz proizvodnog industrijskog grada (Industrial manufacturing city) u pametni grad (smart city). Transformacija se odvija po neoliberalnom modelu u kome nestaje industrija i realna proizvodnja, a raste finansijska, trgovinska i druge servisne djelatnosti.

U postratnom i tranzicijskom periodu grad Sarajevo je doživio velike promjene u ekonomskoj strukturi koje označavaju prijevremenu deindustrijalizaciju i rast sektora usluga u stvaranju bruto domaćeg proizvoda i zapošljavanju. Deindustrijalizacija se odvijala kroz nestanak ili smanjenje razmjera (downsizing) naslijeđene industrije iz vremena socijalizma i zaostajanja investicija u novu industriju u odnosu na strukturu ukupnih investicija. Ipak se zadržava

dualna ekonomska struktura u kojoj se industrija razvija na perifernim područjima kantona, a u Gradu razvija servisna industrija za potrebe industrije. Takva dualna struktura osigurava veću mobilnost radne snage između grada i vangradskih općina. To stvara probleme razvoja ukupne infrastrukture, posebno saobraćajne, tako da je mobilnost i ljudi i materijalnih dobara veoma ugrožena, sa nizom pratećih pojava po zagađenost grada i kvalitet života u gradu.

Uočeni su problemi u komunikaciji i povezivanju centra s periferijom u kojoj je Sarajevo razvijeno iz čega se izvodi potreba daljeg razvoja poduzetničke infrastrukture, posebno industrijske proizvodnje i oblikovanja takvog koncepta razvoja koji se temelji na optimalnom kombiniranju faktora konkurentnosti, lokacione, urbane i aglomeracione ekonomije.

Grad bilježi veoma dinamičan razvoj turizma, prvenstveno kroz posjete stranih turista. Neki problemi turizma kao što je kratko vrijeme prosječnog boravka turista u gradu teško se mogu rješavati bez razvijanja institucionalnih ovlasti za upravljanje turizmom na osnovu koncepta turističke destinacije koju čini Kanton Sarajevo. Naime, Grad jeste magnet za turiste, ali se njihovo duže zadržavanje ne može osigurati bez proširenja turističke ponude na planinski, ruralni, banjsko-lječilišni i avanturistički turizam, što podrazumjeva integralnu ponudu turističke destinacije Kantona Sarajevo.

Budući ekonomski razvoj Grada će ići u pravcu razvijanja servisne ekonomije, ali sa promjenom njene strukture u pravcu razvoja turizma i servisnih djelatnosti zasnovanih na znanju (ICT tehnologije, finansijske, konsulting, marketinške i druge aktivnosti) koje povećavaju bruto dodanu vrijednost i nude veće mogućnosti zapošljavanja. S druge strane, razvoj drugih servisnih djelatnosti bit će u funkciji integriranosti u lance vrijednosti proizvodnji iz oblasti industrije koje se razvijaju na perifernim dijelovima Kantona Sarajevo ili na drugim lokacijama u FBiH i BiH. Pri tome je veoma važna izvozna orijentacija i industrije i industrija zasnovanih na znanju, što podrazumijeva adekvatne promjene u visokom i srednjem obrazovanju za osiguranje kadrova u tim ekonomskim sektorima.

U ekonomskoj sferi grad Sarajevo može razvijati svoju ulogu regionalnog centra korištenjem prednosti koje ima kao politički, ekonomski i kulturni centar zemlje. Pri tome je važno istaći ulogu Univerziteta Sarajevo i privatnih univerziteta lociranih u Gradu, te razvijenost servisnih industrija za podršku razvoju realnog sektora, prije svega industrije u gravitirajućem području Sarajevske makroregije. Područja u kojima Grad može generirati ekonomske veze sa svojim okruženjem se najviše odnose na turizam, razvoj servisa utemeljenih na znanju i razvijanjem lanaca vrijednosti u oblasti industrije.

Velike perspektive nudi razvoj kreativne industrije i transformiranje tradicionalnih javnih djelatnosti u tzv., kvartarne industrije koje mogu pokretači edukacijskog, zdravstvenog i kulturološkog turizma (korištenje postojećih i investiranje u razvoj novih kapaciteta zdravstva, visokog obrazovanja i kulturnih institucija na bazi javno-privatnog partnerstva, privlačenjem domaćeg i stranog privatnog kapitala u ove djelatnosti).

Uočena je potreba da se Grad institucionalno preispituje, kako bi se veze Grada sa njegovim okruženjem (Kantonom, regijom, Federacijom BiH i Bosnom i Hercegovinom) optimalno institucionalizirale i omogućio kontinuiran sinergijski efekat na razvoj Grada i prostora koje mu gravitiraju.

Ubrzanje ekonomskog razvoja grada Sarajeva podrazumijeva oblikovanje institucionalnih mehanizama da grad Sarajevo, osim svog razvoja, postane i nosilac razvoja svog okruženja, odnosno sarajevske regije. Ravnomjeran razvoj šireg prostora sarajevske regije imaće povratne pozitivne efekte na ukupan ekonomski i kulturni razvoj grada Sarajeva kao urbanog i regionalnog središta na prostoru Jugoistočne Evrope.

I na kraju, pokazuje se da je sadašnji obuhvat Grada nezaokružena cjelina i da bi po uzoru na Zagreb ili Beograd Grad Sarajevo trebalo da ima širi obuhvat u smislu sadržaja koji imaju organski karakter.

IZVORI

- Ades F. A. & Glaeser L. E. (1995) Trade and circuses: Explaining urban giants. *Quarterly Journal of Economics* 110 (1995) str. 195-227
- Aganović, M. (1996) Razvojne i životne dileme grada Sarajeva. Direkcija za obnovu i razvoj grada sarajeva, Sarajevo
- Aganović, M. et al (ed) (1982) Sarajevo – grad i regija u vremenu i prostoru 2000. godine. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Univerzitet u Sarajevu, Skupština grada Sarajeva, Sarajevo
- Anon. (2001) Elaborat o statusu grada Sarajeva. Institut Ekonomskog fakulteta, Sarajevo
- Anon. (1975) Sarajevo – ekonomsko-urbani razvoj, Skupština grada, Ekonomski fakultet i Arhitektonsko-urbanistički fakultet, Sarajevo 1975
- Boyce, D. (2003) A short history of the field of regional science. *Papers in Regional Science*. 83 (1): 31–57.
- Caragliu, A., Del Bo, C., Nijkamp, P. (2011): Smart cities in Europe
- Cheshire, P. (1995) A new phase of urban-development in western-europe - the evidence for the 1980s. *Urban Studies* Volume: 32 Issue: 7 pp: 1045-1063
- Crescenzi, R. Rodriguez-Pose, A. Storper, M. (2007) The territorial dynamics of innovation: a Europe-United States comparative analysis. *Journal of Economic Geography* Volume: 7 Issue: 6 pp: 673-709
- Curtis, S. (2016) *Global Cities and Global Order*. Oxford University Press.
- De Frantz, M. (2008) Contemporary Political Theories of the European City Questioning Institutions. *European Journal of Social Theory* Volume: 11 Issue: 4 pp: 465-485
- Dedić S. (1998) *Lokalna samouprava u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Studentska štampa Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Demey, T. (2007). *Brussels, capital of Europe*. S. Strange (trans.). Brussels: Badaeux
- Domazet, A. Halilbašić, M. Osmanković, J. Peštek, A. (2016) *Kreativna industrija u kantonu Sarajevu*, Ekonomski institut Sarajevo, Sarajevo
- Domazet, A. Halilbašić, M. Osmanković, J. Peštek, A. (2016): *Kreativna industrija na Kantonu Sarajevo*, Ekonomski institut Sarajevo
- Donia R. (2006) *Sarajevo – biografija grada*, Institut za istoriju, Sarajevo
- Duranton, G. & Puga, D. (2000) Diversity and specialisation in cities: Why, where and when does it matter? *Urban Studies* Volume: 37 Issue: 3 pp: 533-555
- Florida, R (2008) *Who's Your City?*
- Florida, R. (2005) *Cities and the Creative Class*, Routledge
- Fox, S. & Goodfellow, T. (2016) *Cities and Development*. Routledge Perspectives on Development
- Frick, S. A. Rodriguez-Pose, A. (2018) Change in urban concentration and economic growth. *World Development*, Volume: 105 pp: 156-170

- Fujita, M. Krugman, P. Venables, J. A. (1999) *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. Cambridge, mass: MIT Press
- Gauen, P. (2016) *Illinois corruption explained: the capital is too far from Chicago*. St. Louis Post-Dispatch
- Glaeser, E. Henderson, J. V. (2017) *Urban economics for the developing World: An introduction*. *Journal of Urban Economics* Volume: 98 pp: 1-5
- Hackworth, J. (2006) *The Neoliberal City: Governance, Ideology, and Development in American Urbanism* Cornell University Press
- Hadžiomerović, H. et al (1979) *O pitanjima prostornog razvoja BiH*, ANUBiH, Sarajevo 1979
- Hajduković-Janev, D. (1980) *Uloga gradova u regionalnom razvoju*, Ekonomski institut Beograd, Beograd
- Imamović, M. (1998) *Historija Bošnjaka, Bošnjačka zajednica kulture Preporod*, Sarajevo
- Isard, W. (1952) *Atomic Power, an Economic and Social Analysis; a Study in Industrial Location and Regional Economic Development*. New York: Blakiston
- Isard, W. (1956) *Location and Space-economy; a General Theory Relating to Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade, and Urban Structure*. Cambridge: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and Wiley
- Isard, W. (1957) *Municipal Costs and Revenues Resulting from Community Growth*. Wellesley, Mass: Chandler-Davis Publ. Co.
- Isard, W. (1959) *Industrial Complex Analysis and Regional Development; a Case Study of Refinery-petrochemical-synthetic-fiber Complexes and Puerto Rico*. Cambridge: Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology
- Isard, W. (1960) *Methods of Regional Analysis; an Introduction to Regional Science*. Cambridge: Published jointly by the Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology and Wiley, New York
- Isard, W. (1969) *General Theory: Social, Political, Economic, and Regional, with Particular Reference to Decision-making Analysis*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press
- Isard, W. (1971) *Regional Input-output Study: Recollections, Reflections, and Diverse Notes on the Philadelphia Experience*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press
- Isard, W. (1972) *Ecologic-economic Analysis for Regional Development; Some Initial Explorations with Particular Reference to Recreational Resource Use and Environmental Planning*. New York: Free Press
- Isard, W. (1975) *Introduction to Regional Science*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall
- James, P. et al. (2015) *Urban Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability*. London: Routledge
- Kadić, M. (1982) *Sarajevo – grad i regija u vremenu i prostoru 2000*, ANUBiH, Sarajevo
- Kamenica, S. (1982) *Prostorna koncentracija i disperzija privrede i razvoj nedovoljno razvijenih područja*, Ekonomski institut Sarajevo, Sarajevo
- Kavartzis, M. Gary W. Gregory J. A. (2015). *Rethinking Place Branding: Comprehensive Brand Development for Cities and Regions*. Springer
- Komšić, I. (2006) *Preživljena zemlja – Tko je, kada i gdje dijelio BiH*, Prometej, Zagreb
- Kraas, F. et al. (2014) *Megacities: Our Global Urban Future*. United Nations International Year of Planet Earth book series. Springer
- Krešić, I (1971) *Planiranje razvoja metropolitanskih regija*, Zagreb

- Levine, S. (2012) Capital city - A new capital. Te Ara: The Encyclopedia of New Zealand
- Levy, J. M. (2017) Contemporary Urban Planning. 11th Edition. New York: Routledge (Taylor & Francis)
- Lopandić, I. & Ler, B. (1960) Privreda Sarajeva uže i šire područje, GUP, Grad Sarajevo, Sarajevo
- Magnusson, W. (2011) Politics of Urbanism: Seeing like a city. London & New York: Routledge
- Makas, E. et al. (2009) Capital Cities in the Aftermath of Empires: Planning in Central and Southeastern Europe. Routledge
- Milidragović, D. (1984) Komunalno uređenje grada Sarajeva, Novinsko-izdavačka organizacija Službeni list SRBiH, Sarajevo
- Mumford, L. (1989) The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects
- O Sullivan, M. A. (2002) Urban Economics. New York: McGraw-Hill/Irwin
- O'Flaherty, B. (2005) City Economics. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press
- Osmanković, J. & Pejanović, J. (2006) Euroregije i Bosna i Hercegovina, ANUBiH, Sarajevo
- Osmanković, J. & Pejanović, M. (2009) Euroregije i Bosna i Hercegovina, ANUBiH, Sarajevo
- Osmanković, J. & Pejanović, M. (2013) Local Economic and Infrastructure Development of SEE in the context of EU Accession, ANUBiH, Sarajevo
- Osmanković, J. & Pejanović, M. (2016) Mjesto i uloga glavnih gradova SEE u razvoju međuregionalne i međudržavne saradnje u okviru Dunavske i Jadransko-jonske Evropske Makroregije, ANUBiH, Sarajevo
- Osmanković, J. & Pejanović, M. (2017) Forum gradonačelnika, FPN i Ekonomski institut Sarajevo, Sarajevo
- Osmanković, J. (1987) Gravitaciona regija Sarajeva, Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo
- Osmanković, J. et al. (2009) Statistička regionalizacija BiH, Ekonomski institut Sarajevo, Sarajevo
- Osmanković, J. Pejanović, M. Tihi, B. (2008) Euroregije i jugoistočna Evropa, ANUBiH, Sarajevo
- Pacione, M. (2001) The City: Critical Concepts in The Social Sciences. New York: Routledge
- Pejanović, M. (2015) Društveno-istorijski razvoj lokalne samouprave u XX stoljeću, u: Država Bosna i Hercegovina i demokratija, University-press – Magistrat izdanje, Sarajevo
- Pejanović, M. & Šehić, F. (2016) Daytonski mirovni sporazum i budućnost BiH, ANUBiH, Sarajevo
- Peneder, M. Kaniovski, S. Dachs, B. (2001) What Follows Tertiarisation? Structural Change and the Role of Knowledge-based Services, WIFO, Working Papers, No. 146, Austrian Institute of Economic Research (WIFO), Vienna
- Poretr, M. (1990) The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press)
- Pratt, A. C. (2009) Urban Regeneration: From the Arts 'Feel Good' Factor to the Cultural Economy: A Case Study of Hoxton, London. Urban Studies, Volume: 46 Issue: 5-6 pp: 1041-1061

- Richardson (1981) Preljevanje iz centara rasta: dinamika negativnih i pozitivnih efekata, *Ekonomski glasnik* 32/81
- Rodriguez-Pose, A. (2008) The rise of the "City-region" concept and its development policy implications. *European Planning Studies*, Volume: 16 Issue: 8 pp: 1025-1046
- Ruždić, E. et al (2000) Program razvoja gradskog jezgra Sarajeva, Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Sarajevo
- Saito, A (2003) Global city formation in a capitalist developmental state: Tokyo and the waterfront sub-centre project. *Urban Studies*, Volume: 40 Issue: 2 pp: 283-308
- Schmitz, H. & Nadvi, K. (1999) Special issue on clustering and industrialization. *World Development* 27 (1999)
- Smith, M. E. (2002) The Earliest Cities. In *Urban Life: Readings in Urban Anthropology*, edited by George Gmelch and Walter Zenner, pp. 3–19. 4th ed. Waveland Press, Prospect Heights, IL
- Southall, A. (1998) *The City in Time and Space*. Cambridge University Press.
- Storper, M. (2016) The Neo-liberal City as Idea and Reality. *Territory Politics Governance*, Volume: 4 Issue: 2 Special Issue: SI pp: 241-263
- Šimunović, I (1986) *Grad u regiji*, Split
- Vermeulen, W. (2017) Agglomeration externalities and urban growth controls. *Journal Of Economic Geography*, Volume: 17 Issue: 1 pp: 59-94
- Vračić, A. (2018) The Way back: Brain Drain and Prosperity in the Western Balkans. *European Council ON Foreign Relations (ECFR)*
- Wellman, K. & Marcus S. (2012) *Urban Infrastructure: Finance and Management*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell

Dokumenti, informacije, drugi izvori

- Agencija za statistiku BiH, BiH, Sarajevo
- Amandman LII na Ustav Kantona Sarajevo, Službene novine Kantona Sarajevo, br. 31/17.
- Amandmani I-XIII na Ustav Kantona Sarajevo, Službene novine Kantona Sarajevo, br. 16/97.
- Evropska povelja o lokalnoj samoupravi 1985
- Federalni zavod za programiranje razvoja, Federacija BiH, Sarajevo
- Federalni zavod za statistiku, Federacija BiH, Sarajevo
- Grad Sarajevo (1978) Statut grada Sarajeva, Sarajevo
- Grad Sarajevo (1986) Društveni plan grada Sarajeva za period od 1986. do 1990, Sarajevo
- Grad Sarajevo (1986) Dugoročni društveni plan grada Sarajeva za period od 1986. do 2000, Sarajevo
- Grad Sarajevo (1986) Prostorni plan grada Sarajeva 1986-2000, odnosno 2015, Sarajevo
- Grad Sarajevo (1988) Sarajevo u socijalističkoj revoluciji 1943-1950
- Grad Sarajevo (1990) Sarajevo u socijalističkoj revoluciji 1950-1963
- Grad Sarajevo (2018) Budžet grada Sarajeva po godinama od 2005 do 2018 <http://sarajevo.ba/document-category/budzet/>
- Grad Sarajevo (2018) Pravni položaj Grada. <http://sarajevo.ba/pravni-polozaj-grada-3/>
- Izmjenama Zakona o glavnom gradu Republike Slovenije 2010. Ljubljana
- Izmjene Zakon o glavnom Gradu Republike Mađarske, 1994, Budimpešta

- Kanton Sarajevo (2007) Zakon o lokalnoj samoupravi. dostupno http://www.ks.gov.ba/sites/vlada.ks.gov.ba/files/MPU_ZAKON%20O%20LOKALNOJ%20SAMOUPRAVI.pdf
- Pravni položaj grada Sarajeva <http://sarajevo.ba/pravni-polozaj-grada-3/>
- Prečišćeni tekst Statuta grada Sarajeva, od 9. oktobra 2008. godine.
- Prostorni plan Kantona Sarajevo 2003-2023, Kanton Sarajevo, Sarajevo
- Protokol o organizaciji Sarajeva: kanton, grad, distrikt. Sarajevo
- Strategija obnove i razvoja Kantona Sarajeva (1, 2, 3), Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Kanton Sarajevo, Sarajevo
- Skupština grada Sarajeva (1991) Analiza teritorijalne organizacije grada Sarajeva, Zavod za planiranje razvoja Sarajeva, Sarajevo
- Sl. list Grada Beograda, br. 39/08, 6/10, 2313, Beograd
- Službena stranica Grada Beograda: <http://www.beograd.rs/lat/>
- Službene novine Kantona Sarajevo, br. 16/97.
- Statut grada Ljubljana, Ljubljana
- Statuta Grada Zagreba, Službeni glasnik Grada Zagreba 19/99, Zagreb
- Strategija razvoja Kantona Sarajevo do 2020, Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Sarajevo <http://www.citymayors.com/sections/finance.html>
- Ustav Kantona Sarajevo, član 2, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 1/96.
- Ustav R Srbije, Sl. glasnik, br.98/2006, Beograd
- Ustav Republike Albanije, Tirana
- Ustav Republike Hrvatske, Zagreb
- Ustav Republike Makedonije, Skoplje
- Ustav Republike Slovenije, Ljubljana
- Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Austrije 1849. Beč
- Zakon o glavnom Gradu Republike Mađarske, 1991, Budimpešta
- Zakon o glavnom gradu Republike Slovenije, Ljubljana
- Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Albanije, br. 139/2015, Tirana
- Zakon o lokalnoj samoupravi, Kanton Sarajevo, Sarajevo
- Zakon o teritorijalnoj organizaciji, Sl. glasnik 129/07, Beograd
- Zakona o Gradu Zagrebu, NN 119/14, Zagreb
- Zakona o lokalnoj samoupravi Republike Mađarske, Budimpešta
- Zakonom o glavnom gradu, Sl. Glasnik RS, 129/2007, 83/2014 i 101/2016, Beograd
- Zakonom o lokalnoj samoupravi Republike Makedonije, Sl. glasnik, br.5/2002, Skoplje
- Zakonu o lokalnoj samoupravi Republika Srbija, Sl. glasnik 127/07 i 83/14, Beograd
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo (2018) Akcioni plan 2018-2020 implementacije Strategije razvoja KS do 2020, Sarajevo
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo (2018) Demografska analiza kantona Sarajevo u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu 2013-2017. godine, Sarajevo
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo (2018) Demografska analiza kantona Sarajevo po općinama u periodu 2013-2016. godine, Sarajevo
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo (2018) Informacija o investicijama u periodu 2013-2016. godine po kantonima u Federaciji BiH, Sarajevo
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo (2018) Turizam na području Kantona Sarajevo u periodu od 2012. do 2017. godine, Sarajevo
- Život u Sarajevu <http://sarajevo.ba/zivot-u-sarajevu/>